

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KEÇECİZADE FUAT PAŞA VE MEHMET EMİN
ÂLİ PAŞA’NIN SİYASİ VASIYETNAMELERİNİN
TANZİMAT DÖNEMİ MALİ POLİTİKALARI
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Tuğba ERKAN

2501130375

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : TUĞBA ERKAN Numarası : 2501130375
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İKTİSAT TARİHİ Danışmanı : PROF. DR. MEHTAP ÖZDEĞER
Tez Savunma Tarihi : 24.12.2019 Saati : 12.00
Tez Başlığı : KEÇECİZADE FUAT PAŞA VE MEHMET EMİN ALI PAŞALARININ SİYASİ
VASİYETNAMELERİNİN TANZİMAT DÖNEMİ MALİ POLİTİKALARI AÇISINDAN
İNCELENMESİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE ~~EVİRLİĞİ~~ / ~~EVİRLİĞİNE~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF. DR. MEHTAP ÖZDEĞER		Kabul
2- PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR		Kabul
3- DR. ÖGR. ÜYESİ SUNA MUĞAN ERTUĞRAL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖGR. ÜYESİ ERCÜMENT BALCI		
2- DR. ÖGR. ÜYESİ ÇİGDEM GÜR SOY		

ÖZ

Keçecizade Fuad Paşa ve Mehmet Emin Âli Paşa'nın Siyasi Vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi Mali Politikaları Açısından İncelenmesi **Tuğba ERKAN**

Tezimiz çerçevesinde, Tanzimat Döneminin en önemli devlet adamlarından Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın siyasi vasiyetnameleri incelenmiş ve vasiyetnameler aracılığıyla asıl anlatılmak istenen konunun kendilerinden sonraki dönemde oluşması muhtemel olan ekonomik ve siyasi krizlere engel olmak niyeti olduğu çıkarımı yapılmıştır.

Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın ayrı ayrı kaleme aldığı vasiyetnameleri siyasi ve ekonomik birçok konuyu barındırmaktadır. Biz bu çalışmamızda vasiyetnameleri para ve vergi açısından incelenmiştir.

İlgili çalışmanın daha anlaşılabilir olması nedeniyle vasiyetnamelerin sahibi devlet adamlarının ve onların hamisi olan Mustafa Reşid Paşa'nın hayatları anlatılmıştır. Çalışma içerisinde döneminin önemli siyasi olaylarına kısa bir bakış atılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı İngiliz Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalandığı yıl olan 1838 yılı ile Âli Paşa'nın öldüğü yıl olan 1871 yılları arasındadır.

Çalışma Tanzimat Dönemi'ne genel bir bakış sunarken Osmanlı Maliye Politikaları üzerinde daha ağırlıklı durarak ilgili konular çerçevesinde vasiyetnamelerin analizini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Islahat, 19.Yüzyıl, Vergi, Maliye, Para, Osmanlı İmparatorluğu.

ABSTRACT

Evaluation of the Political Will of Keçecizade Fuad Pasha and Mehmet Emin Ali Pasha in the view of Financial Policies during Tanzimat Reform Era

Tuğba ERKAN

In this study, the political will of Fuad and Ali Pasha, who were two of the leading statesmen during the Tanzimat Era, is examined. It is concluded that the statement of these wills is to prevent any economic and political crises that may arise after their term.

The wills, which have been written separately by Fuad Pasha and Ali Pasha contain many different political and economical subjects. In this study these wills were examined in the view of monetary and tax policies.

In order to fully understand the context of the will, the important things in the testator's life have been included along with Mustafa Reşid Pasha who was the protector of these two reformists. We also explained the major political events briefly. The scope of this study is between 1838, when the British free trade agreement was signed, and 1871, when Ali Pasha died.

While the study provides an overview of the Tanzimat Era, it focuses on Ottoman fiscal policies and analyzes the wills within the framework of related issues.

Keywords: The Tanzimat-ı Esasiye, The Islahat-ı Esasiye, 19th Century, Tax, Exchequer, Money, Ottoman Empire.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti için adeta bir hukuk devletine geçiş sürecinin başlangıcı olan “Tanzimat” devri, bir reformlar çağı olmuştur. Bâb-ı Âli aydınlarının yetişmesine olanak sağlayan bu önemli yıllar adeta günümüze kadar ışık tutmuştur.

Tanzimat’ın iki büyük devlet adamı olan Fuad Paşa ve Âli Paşa, kendilerinden sonraki döneme fayda sağlayabilmek için siyasi birer vasiyetname kaleme almışlardır. Biz bu çalışmamızda, vasiyetnameleri para ve vergi konularına değinerek inceleyeceğiz. Vasiyetnamelerin daha anlaşılabilir olması için Tanzimat Dönemi’nin önemli siyasi ve mali konularına değinilmiştir. Yine aynı amaçla vasiyetnamelerin sahiplerinin hayatlarıyla birlikte onların hamisi olan Mustafa Reşid Paşa’nın hayatı da anlatılmıştır.

Tezimiz kapsamında 1838-1871 yılları arasında yaşanan önemli siyasi olayları vergi ve maliye politikaları açısından incelemekteyiz. Dönemin ekonomik koşullarını anlamlandırabilmek açısından 1838 yılında imzalanan “Serbest Ticaret Anlaşması”nı da incelemek durumundayız. Süreç daha çok mali yönlerden değerlendirilmekte ve ilgili vasiyetnameler bu olayların ışığında açıklanmaktadır.

Bu çalışma esnasında değerli bilgilerini benden esirgemeyen en zor anlarımda bana umut ışığı olan kıymetli hocam Mehtap Özdeğer’e teşekkürü bir borç bilirim.

Tüm hayatımda olduğu gibi bu süreçte de benden desteklerini esirgemeyen sevgili annem, babam, kardeşlerim ve bana her daim güç veren ablam Derya’ya olanca teşekkürlerimi sunarım. Ondan çaldığım tüm zamanlara rağmen, her daim beni destekleyen sevgili eşim Mustafa’ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez sürecini birlikte yürütmeye çalıştığımız arkadaşlarım Kemal, Betül ve Sara’ya ve adını buraya sığdıramayacağım tüm gönül dostlarıma teşekkürler.

Tuğba ERKAN

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUMUZ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ GEREKEN TANZİMAT DÖNEMİN'DEKİ BELLİ BAŞLI ÖNEMLİ OLAYLAR

1.1 1838 Serbest Ticaret Anlaşması	4
1.2 Tanzimat Fermanı	9
1.2.1 Tanzimat Fermanı'nın Nedenleri	9
1.2.2 Tanzimat'ın İlanı	13
1.2.3 Tanzimat'ın Uygulanması	17
1.3 Kırım Harbi ve İlk Dış Borçlanma	24
1.4 Islahat Fermanı	30

İKİNCİ BÖLÜM
TANZİMAT DÖNEMİ PARA VE MALİYE
POLİTİKASI'NIN VASIYETNAMELER AÇISINDAN
İNCELENMESİ

2.1 Osmanlı Devleti'nde Para ve Kullanılan Para Çeşitleri	36
2.1.1.Paranın Tanımı	36
2.1.2.Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Para Çeşitleri	38
2.1.3.Osmanlı Devleti'nde Paranın Tağışı	42
2.2 Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Vergi Sistemleri	44
2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemlerine Genel Bir Bakış	44
2.2.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Uygulamaları	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUSTAFA REŞİD PAŞA, FUAD PAŞA VE ÂLİ PAŞA'NIN
HAYATLARI

3.1 Mustafa Reşid Paşa'nın Hayatı	54
3.2 Keçecizade Fuad Paşa'nın Hayatı	62
3.3 Mehmed Emin Âli Paşa'nın Hayatı	71
3.4. Vasiyetnamelerin Para Politikaları Yönünden İncelenmesi	78
3.5. Vasiyetnamelerin Vergi Politikaları Yönünden İncelenmesi	84

SONUÇ..... 89

KAYNAKÇA 94

EKLER..... 103

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1:	28
Tablo 1.2:	29
Tablo 1.3:	30

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
TCTA.	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDVİA.	: Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayfa
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayıncılık/Yayınevi
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

“Sözlük anlamı olarak düzenlemek anlamında kullanılan “Tanzim” sözcüğünün çoğulu “Tanzimat “tır. Bu kelime mülki idareyi yeniden yapılandırmak, organize ve ıslah etmek anlamında kullanılmıştır.”

Tanzimat Dönemi yaygın olarak kabul gören kaniya göre Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun okunduğu 1839 yılı ile meclisin kapatıldığı yıl olan 1878 yılları arasındadır.

Tanzimat Dönemi sadece siyasi değil, ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim vb. pek çok alanda yeni başlangıçların zeminini hazırlamıştır. Tanzimat'ı bir bütün olarak ele aldığımızda edebiyattan, hukuka, milli eğitimden, askeriye ve mülkiyet haklarına kadar çok büyük bir yelpazeye karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın esas konusu olan vasiyetnamelerin mali yönden incelenmesi için vasiyetnamelerin yazımından önceki dönemi incelememiz gerekmektedir.

Fuad Paşa ve Âli Paşa ebediyete göçerken arkalarından oluşabilecek ekonomik ve siyasi krizlerin farkındaydılar. Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa gibi pek çok değerli paşalar yetiştirmişti. Ne yazık ki kendinden sonra gelenler bu geleneği sürdürememişler ve ölümlerinden önce iktidarı güvendikleri kişilere emanet edememişlerdi.

İşte bu vasiyetnameler burada devreye girmiş ve Paşaların bedenleri toprağa kavuşsa bile fikirleri kendilerinden sonra gelenlere miras olarak kalmıştır. Bu çalışmamızda bu mirası dönemine değinerek inceleme ve yorumlama fırsatı bulacağız.

İlgili vasiyetnameleri anlamlandırmak için önceki dönemde yaşanan durumları bilmemiz gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin genel ekonomik düzenine baktığımızda üç temel esasa dayalı olduğunu görmekteyiz.

Bu esaslar “iaşe, fiskalizm ve gelenekçiliktir”. Osmanlı Devleti 16. Yy'nın ikinci yarısına kadar bu üç esası uygulayarak ekonomide ciddi sorunlarla karşılaşmadan varlığını sürdürmüştür.

Bu esaslara yakından bakacak olursak “İaşe” Osmanlı ekonomik düzenine göre iktisadi faaliyetin esas amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Üretilen her türlü mal piyasada oldukça bol ve kaliteli olmalıydı. Bu ilke ithalata oldukça iyi bir uygulama olarak bakılıyordu, çünkü mal arzının fazla olmasını desteklemekteydi ancak ihracatın Osmanlı Devleti için iyi bir uygulama olduğu düşünülüyordu sadece üretim fazlası olduğu takdirde ihracat desteklenmekteydi.

Bir diğer ilke olan “Fiskalizm” e geldiğimizde hazineye ait gelirleri olabildiğince artırmak, giderleri ise mümkün olduğunca en düşük düzeyde tutmak temeline dayanıyordu.

Bu ilkelerden üçüncüsü ise diğer iki ilkeyi koruyucu rol üstlenmekteydi. Üçüncü ilke “Gelenekçilik” bu ilkeye göre; sosyal dengelerde oluşan değişimlere karşı müdahale etme olarak tanınamalıyız. Yani sosyal dengelerde, ekonomik düzende herhangi bir değişiklik söz konusu olduğunda derhal eski düzene geri dönmeliyiz yaklaşımını taşımaktaydı.

Klasik dönem ve öncesinde ulaşım imkânlarının yetersizliğinden dolayı arzda yaşanan en ufak bir değişiklik, çok kısa bir sürede kıtlığa sebep olmaktadır. Bu ve buna benzer durumların yaşanmasından korkulduğu için gelenekçilikle diğer iki durum korunma altına alınmaktaydı.

Klasik dönemde ekonomiyi koruyan bu ilkeler, 16.YY’nın ikinci yarısından itibaren artık ekonomiyi koruyamaz hale gelmişti. Avrupa’nın sanayi ve teknoloji alanında ilerlemesi Osmanlı’nın bu ilerleyişi yeteri kadar takip edemeyişi ve sonrasında yaşanan pek çok ekonomik ve siyasi krizi doğurmuştu. Tüm bu olumsuz gelişmeler sonrasında yaşanan reformlarla klasik dönem ilkelerinden uzaklaşmıştır.

Tezin I. Bölümünde 1838 Serbest Ticaret anlaşmasıyla başlayan genel ekonomik daralma sonrasında reformist amaçlarla hazırlanan Tanzimat ve adeta Tanzimat’ın devamı niteliğinde olan Islahat Fermanı incelenmiştir. Yine aynı dönemde yaşanan Kırım Harbi ve sonrasında oluşan ilk dış borçlanma ve ilerleyen yıllarda peşi süre gelen diğer borçlar incelenmiştir. Tanzimat Dönemin’de uygulanan para ve vergi politikalarını anlayabilmemiz için öncesinde yaşanan önemli özünde

siyasi ancak sonuç bakımıyla mali şartlar taşıyan süreçleri bilmemiz gerekmektedir. Bu amaçla Serbest Ticaret Anlaşması, Tanzimat Fermanı, Kırım Savaşı ve İlk Dış Borçlanma ve akabinde Islahat Fermanı incelenmiştir.

Tezin II. Bölümünde Osmanlı Dönemi para ve vergi uygulamalarına ve Tanzimatla birlikte reform hareketlerine maruz olan yeni süreçlere değinilmiştir. Tezin asıl bölümü olan vasiyetnameleri analiz edebilmek için bu bölümün incelenmesi gerekmektedir.

Tezin III. Bölümünde Tanzimat'ın üç büyük devlet adamı olan Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın hayatları dönemlerine değinerek incelenmiştir. Sonrasında vasiyetnamelerin içerisinde geçen para ve vergi konuları analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde vasiyetname analiziyle birlikte sonrasında yaşanan dönemin uygulamalarına kısa bir bakış atılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİN'DEKİ BELLİ BAŞLI ÖNEMLİ OLAYLAR

1.1 1838 Serbest Ticaret Anlaşması

Osmanlı- İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması, Mısır Valilisi Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlara çözüm bulmak amacıyla imzalamak durumunda kaldığı bir anlaşmadır. Padişah II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa arasındaki anlaşmazlıklar çok eskilere dayanmaktaydı. Mehmet Ali Paşa'nın başarılı yönetimi kendisine karşı pek çok düşman oluşmasına sebep olmuştu. İstanbul'da bulunan birçok Paşa'nın, Mehmet Ali Paşa hakkındaki kışkırtmaları, sonrasında yaşanan Mora isyanı ve Osmanlı-Rus harbi sırasındaki Mehmet Ali Paşa'nın çekimser tavrı bu durumun iyice kızışmasına neden oldu.¹

Mehmed Ali Paşa Suriye'yi almak istiyordu. Sultan II. Mahmud bu duruma engel olmak için Edirne Valisi Ağa Hüseyin Paşayı Serdar-ı Ekrem atayarak Mehmet Ali'nin üzerine gönderdi. Bu olay neticesinde Mehmet Ali Paşa ve Padişah II. Mahmud arasında savaş başladı.²

Antakya ve İskenderun arasında Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı mağlup oldu. Bu olayın sonucunda Paşa Bâb-ı Âli'ye Suriye valiliği karşılığında barış teklif etti. Padişah bu durumu reddetti ve Reşid Mehmet Paşa'yı İbrahim Paşa'nın üzerine gönderdi. Elinde düzenli bir ordu bulunmadan taarruza geçen Reşid Mehmet Paşa büyük bir yenilgiye uğradı (Aralık 1832)³

Fransa'nın Mehmet Ali Paşa yanlısı tutum izlemesi, İngiltere ve Avusturya'nın olaylara müdahil olmak istememesi sonucunda Rusya tek başına Mısır meselesine müdahil olan devlet konumuna geldi. Ruslar Mehmet Ali Paşa olayıyla,

¹ Enver Ziya Karal, 'Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri'(1789-1856),Osmanlı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. 2011, C;V, 9.Baskı, s.124-128.

² Abdurrahman Şeref, Haz; Musa Duman, **Osmanlı Devleti Tarihi-Tarih-i Devlet-i Osmaniyye**, İstanbul, Bilimevi Basım Yay.1.Baskı, 2005,s.395.

³ Karal, a.g.e. ,s.129.

Osmanlı'dan yeni imtiyazlar koparma niyetindeydiler. Çar Bâb-ı Âli'ye yardım talebiyle ulaşırken, Mehmet Ali'ye ise savaşı durdurmasını teklif etti. Padişah Mehmet Ali'ye tekrardan barış çağrısı yaptı ancak Vali, Fransızların etkisiyle çağrışı reddetti. Bu durum sonucunda Rusya'ya ait dokuz harp gemisi Karadeniz'i geçerek, Büyükdere'nin önüne demir attı.⁴

Mehmed Ali'nin barış yapmayı kabul etmemesi neticesinde on beş bin kişilik bir Rus kuvveti Boğaziçi'ne yerleşti.(5 Nisan 1833⁵).Rusların İstanbul'da bulunması İngiliz ve Fransız elçilerinin işlerine gelmiyordu, Rusları uzaklaştırmak için Bâb-ı Âli'ye ve savaşı bitirmesi içinse Mehmet Ali'ye baskı yapmaya başladılar. ⁶

Olaylara seyirci kalan İngiltere ve Fransa, Rusya ile sağlanan ittifaktan memnun olmadılar ve her iki tarafı da razı ederek Kütahya Anlaşması ile barış yapmaya ikna ettiler. Bu anlaşmayla Mehmed Ali Paşa'ya Girit Valiliğine ek olarak, Suriye Valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya ise Cidde Valiliğine ek olarak, Adana Valiliği de bırakılıyordu.⁷

Kütahya Barışından sonra İbrahim Paşa'nın kuvvetleri Anadolu'yu terk ettiler. Ancak anlaşma sonucu Osmanlı'ya Mehmet Ali konusunda güven vermiyordu ve Padişah uluslararası bir anlaşma ile sorunun çözülmesini istiyordu. Padişaha olayın başından beri Osmanlı yanlısı bir taraf tutmayan ve anlaşma şartlarını daha ziyade Mehmet Ali'nin çıkarına göre hazırlayan İngiltere ve Fransa güvenilir gelmiyordu, savaşın en başından beri Osmanlı'ya destek olan Rusya'nın bu durum için uygun olacağı düşünülüyordu. Bu düşüncenin sonucu olarak Rusya ile Hünkâr İskeleyi Anlaşması imzalandı. (8 Temmuz 1833)⁸

Anlaşma genel olarak Edirne Anlaşması'nın şartlarını tekrardan onamaktaydı. Ancak anlaşmanın en önemli ve diğer devletlerin tepkisine neden olan bölümü anlaşmanın kapalı maddesiydi. Bu anlaşmaya göre; Rusya ile diğer batılı

⁴ Halil İnalcık, 'v.d', **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.2011,s.89.

⁵ Karal, **a.g.e.** ,s.135.

⁶ Karal, **a.g.e.** ,s.135.

⁷ Veli Şirin, **Ana Hatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Marifet Yay. ,3.Bs. ,2002, s.118.

⁸ Metin Kunt, 'v.d',Haz; Şina Akşin, **Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti (1600-1908)**,Ankara, Cem Yay.1988,s.114.

devletlerarasında savaş olursa, Bâb-ı Âli Çanakkale Boğazını Rusya İle savaşan devletin girişine kapayacak, ancak Rusya dost olduğu için ona ait gemiler boğazdan gidip gelebilecekti. Bu anlaşma diğer batılı devletlerin büyük tepkisine yol açmıştı.⁹

Osmanlı ile Mehmet Ali Paşa arasındaki sorunlar, yapılan barış sonucunda tam olarak çözülememişti. Mısır'ın askeri açıdan güçlenmeye devam etmesi Osmanlı Devleti'nin, ekonomik açıdan ticareti tekeline alması ise İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu. Bir önceki kriz neticesinde Rusya ile yakınlaşan Osmanlı Devleti Rusya'nın artan nüfusundan memnun değildi ve çareyi İngiltere ile yakınlaşmakta görmekteydi. Osmanlı Devleti katlanacağı ekonomik yükümlülükler karşılığında, İngiltere tarafından toprak bütünlüğün korunacağına inanıyordu.¹⁰

Anlaşmanın İngiltere açısından önemi ise Sanayi İnkılabı sonrası artan pazar arayışına dayanmaktadır. 1815'den sonra Avrupalı devletler dışa kapalı bir ekonomik düzene yönelme kararı aldılar ve bu olay neticesinde ticaret tahditlerine başvurmaya başladılar.¹¹ Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya'nın gümrüklerine yüksek oranlı tarifeler uygulaması İngiltere'yi ticari olarak yeni pazarlar arayışına yöneltmişti. İngiltere sanayisinin gelişmesi için ucuz hammaddelere ihtiyaç duyuyordu ancak Avrupa ülkelerinin koruyucu politikalarının sonucunda yüksek oranlı gümrük tarifeleri uygulamaları, İngiltere'nin ticaretini, Güney Amerika, Çin, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e yönlendirmesine sebep olmuştu.¹²

1838 yılı öncesinde uygulanan yed-i vâhid düzeninde, devlet herhangi bir malın dış ticaretini özel bir kişiye bırakabiliyordu.¹³ Aynı zamanda iaşe sıkıntısının olduğu dönemlerde, bazı hammaddelerin ihracatını ise tamamen yasaklayabiliyordu. Tüm bu kısıtlamaların yanı sıra, savaş dönemlerinde yeni gelir arayışı için dış ticarete olağanüstü vergiler uygulayabiliyordu.¹⁴

⁹ Şirin, a.g.e., s.118.

¹⁰ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.5.Bas.2015,s.99.

¹¹ S.Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz Ticaret Münasebetleri II (1838-1850)**,İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. ,1976,s.4.

¹² S.Mübahat Kütükoğlu, **a.g.e.** , s.4.

¹³ Şevket Pamuk, Çev.; Gökhan Aksay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2008, s.29.

¹⁴ Pamuk, **a.g.e.** , s.29-30.

Ancak bu durum Osmanlı ile dış ticarete bulunan İngiltere'nin işine gelmiyordu. İngiltere'nin aradığı fırsat Mısır sorunu neticesinde ayağına gelmişti. Mustafa Reşid Paşa esasen Tanzimat'ı ilan etmek istiyordu fakat öncesinde çözmesi gereken bir Mehmet Ali Paşa sorunu vardı.¹⁵

İngiltere'nin asıl amacıysa ihracatta yönelik tekelleri kaldırmakken, Osmanlı Devleti gümrük gelirlerinde azalma olacağı için bu duruma sıcak bakmıyordu. Mehmet Ali Paşa'nın artık Osmanlı tahtı açısından risk oluşturması sonucunda İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı anlaşmaya varmayı kabul etmiştir.¹⁶

Mehmet Ali Paşa Mısır'da sanayi ve dış ticareti adeta bir tekel halini getirmiş ve elde ettiği gelirleri yine sanayiye ve askeriye yatırıyordu. Aynı dönemde devletin Rusya ile de sorunları mevcuttu. Osmanlı Devleti başta Mısır sorunu sonrasında da Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğini almak amacıyla Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır.¹⁷

Anlaşma 16 Ağustos 1838 tarihinde Reşit Paşa'nın Balta Limanı'ndaki konağında, Reşit Paşa ve İngiliz elçisi Ponsonby tarafından iki devlet adına imzalanmıştır.¹⁸

Bu anlaşmayla; daha önce uygulana gelen ihraç yasakları, zirai maddelere konulan yed-i vâhid sistemi ve satın alınan malın bir yerden diğer yere nakli için uygulanan tezkire isteme usulü kaldırılıyordu. İngiliz tüccarı diğer memleketlerden getirdiği malların da serbestçe ticaretini yapmaya hak kazanıyordu. Osmanlı ticari ve iktisadi hayatında büyük değişikliklere sebep olacak bu anlaşma, sonradan diğer Avrupalı devletlere de uygulanmış ve devletin mali çöküşünü hazırlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur.¹⁹

Anlaşma'nın başlıca maddeleri aşağıdaki gibidir.

¹⁵ Ahmet Cevat Eren, **Tanzimat Fermanı Dönemi**, Derin Yay. , İstanbul, 2007, s.33.

¹⁶ Seyfettin Gürsel, '1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması', **TCTA**, Ankara, İletişim Yay.,1985, C: III, s.688-690.

¹⁷ Şevket Pamuk, "19.YY Osmanlı Dış Ticareti", **TCTA**, Ankara, İletişim Yay.,1985, C: III, s.654.

¹⁸ Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, s.29.

¹⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.** , s.5-6.

1. Daha önceki anlaşmalarda bulunan ihraç yasakları, zirai vb. maddeler üzerine konan her türlü yed-i vâhid sistemi, satın alınan malın bir yerden diğere taşınması için uygulanan tezkire usulü kaldırılıyordu.

2. İngiliz tüccarı, her türlü ticarete en çok müsaadeye mazhar yerli tüccarla eşit haklara getiriliyordu.

3. İngiliz tüccarının %3 ihracat vergisi haricinde, şimdiye kadar çeşitli adlarla ödediği vergilerin hepsinin yerine geçecek ihracatta %9, ithalatta %2 vergi ödemesi kabul ediliyor. Böylece ihracatta $9+3=12$ %, ithalatta ise $3+2=5$ % olarak vergi ödemesi kabul edilmiş oluyordu.

4. İngiliz tüccarı, diğer ülkelerden getirdiği mallarıysa serbest bir şekilde ticaret yapma hakkına sahip oluyordu.²⁰

Osmanlı Devleti İngiltere ile İmzaladığı bu anlaşmadan sonra pek çok Avrupalı Devletle benzer hükümleri taşıyan anlaşmalar imzalamıştır. İlk olarak 25 Kasım 1838 tarihinde Fransa sonrasında İspanya, Sardunya, Hamburg, Felemenk, Belçika, Prusya, İsveç, Danimarka, Toskana, Portekiz, Rusya, Sicilya ve Brezilya izlemiştir.²¹

Anlaşmaların imzalandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin sanayisi gelişmediği için yapılan ithalat direkt tüketim amaçlıydı. Özellikle saray ve çevresinin ihtiyaçlarına yönelik ithalatlar desteklenmekteydi. Toprak küçük parçalar halinde işleniyordu ve üreticinin kendi ihtiyacını ve çevresindeki pazarın ihtiyacını karşılayacak ürün üretmek dışında artı bir üretimi söz konusu değildi. Büyük çiftlikler oluşturup ihracat ürünleri üretmek ise kısa zamanda, zaten krizde olan bir ekonomi ve toprak düzeni için oldukça zordu. Bu durum katma değeri olan ürünlerin üretilip ihraç edilmesine izin vermiyordu aksine temel hammaddeleri ihraç ediliyor ve bu maddeler daha sonradan mamul olarak ülkeye geri dönüyordu. Mamul olarak

²⁰ Mübahat S.Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.1997,s.5-6.

²¹ Necdet Kurdakul, 'Ticaret Anlaşmaları' **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay.1985, C;III, s.666.

geri dönen ürünler zaten zor durumda olan küçük sanayiciyi daha da zora sokmaktaydı. ²²

Anlaşmaya baktığımızda en zor kısım katlanılmak zorunda kalınan gümrük vergileri olduğu düşünülse aslında anlaşmanın en acı kısmı, Osmanlı'nın serbest Pazar haline gelmiş olmasıydı. Ekonomik açıdan bu durum büyük sorunlar yaratırken, siyasi açıdan ise Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en ufak bir sorunda Avrupalı Devletlerin kendilerinde müdahale hakkını görmesine sebep oluyordu. Lübnan ile yaşanan (1860-1861) krizinde yeniden gümrük vergilerine müdahale edilmesi bu duruma güzel bir örnektir. ²³

1.2 Tanzimat Fermanı

1.2.1 Tanzimat Fermanı'nın Nedenleri

Tanzimat Fermanı kendinden önce gelen İslahat hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ıslahat Hareketleri ilk olarak 17. Yüzyılda özellikle, Köprülüler devrinde hız kazanmıştır. Ancak ilk dönem ıslahatları sadece kurumları eski yapılarına döndürmeye yönelik olmuştur. Bu nedenle ıslahatlar istenilen sonuçları doğurmamıştır. ²⁴

18. Yüzyıla geldiğimizde ise, III. Ahmed ile birlikte yeni bir ıslahat hareketi başlar. Bu ıslahat hareketi daha sonradan Lale Devri olarak adlandırılacaktır. (1703-1730). ²⁵ Avrupa'yı daha yakından tanımak için Paris ve Viyana'ya elçiler gönderilir. Yine bu dönemde İbrahim Paşa tarafından matbaa kurulmuş ve Avrupa'dan ilim, irfan, sanat alanında pek çok gelişme örnek alınmıştır. ²⁶ Ancak yaşanan tüm bu güzel gelişmelere rağmen Avrupa'dan devlet kurumlarının gelişmesini sağlayacak hiçbir

²² Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay., 1985, C:III, s.642-645.

²³ Pamuk, '19.YY Osmanlı Dış Ticareti', s.655.

²⁴ Ahmet Cevat Eren, **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, İstanbul, Derin Yay.2011, s.12.

²⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yay.2.Bs.1987,s.35.

²⁶ Şirin, **a.g.e.**, s.314.

yapı alınamamıştır. Saray ve çevresinin Avrupa'dan lüks yaşamı örnek alması, isyanlara sebep olmuş ve devir Patrona Halil İsyanıyla son bulmuştur.²⁷

III. Selim Dönemine geldiğimizde, Osmanlı Devleti'nin tekrardan eski güç ve ihtişamına kavuşmasının askeri başarı kazanılmasıyla gerçekleşeceğine inanıldığı görülmektedir. Bu düşünce nedeniyle III. Selim döneminde yapılan ıslahatlar daha çok askeriye temeline dayanmıştır. Ancak devletin tüm kurumlarında oluşan bozulmalar sebebiyle detaylı bir ıslahat programının uygulanması gerektiğine karar verilir.²⁸

Nizam-ı Cedid adını alan bu ıslahat programıyla, Avrupa'nın ilim, fen ve teknik tecrübelerinden mümkün olan en iyi şekilde yararlanılmasına karar verilir. Bu program, idari, mali, askeri, içtimai ve hemen hemen her alanda büyük yenilikler getirecek bir ıslahat programıydı. Ancak Fransız ihtilalinin getirdiği milliyetçilik akımları ve ıslahatların gerçekleşmesine uygun zeminin olmaması bu programın gerçekleşmesinin uzun döneme yayılmasına sebep olur.²⁹

Bu ıslahat hareketiyle Nizam-Cedid ismi altında yeni bir askeri teşkilatın kurulmasına karar verilir. Müslüm ve gayrimüslim halkın hukukun korunmasına, iktisadi ve mali işler vb. ile ilgili diğer devlet teşkilatının düzenlenmesine ait birçok kanun ve nizamname çıkarılır. Ancak Kabakçı Mustafa olayıyla bu dönemde son bulur. (25 Mayıs 1807)³⁰.

III. Selim'in ölümünden sonra, II. Mahmud tahta geçmiş ve II. Mahmud da ıslahat hareketlerine devam etmiştir. II. Mahmud devletin dağılmasına engel olabilmek için her alanda ıslahatlar yapılması gerektiğine inanıyordu ancak döneminde pek çok ıslahat olmasına rağmen detaylı bir ıslahat programı yayınlanmamıştır. II. Mahmud'un yaptığı en önemli reform yeniçeri ocağının

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,'Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar'**,Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.6. Bs.1988, C;V,,s.204-205.

²⁸ Taner Timur, 'Osmanlı ve Batılılaşma',**T.C.T.A.** , İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.139.

²⁹ Mehmet Ali Kılıçbay,'Osmanlı Batılılaşması', **T.C.T.A.**, İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.148-149.

³⁰ Eren,**a.g.e.**, s.20.

kaldırılması olmuştur. (16 Haziran 1826)³¹.Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, Asakir-i Mansûre-i Muhammediye ismiyle yeni bir askeri teşkilatlanmaya geçilir.³²

II. Mahmud,17 Haziran 1826 tarihinde, devletin ileri gelenleri, ümera ve ulemanın iştiraki ile yapılan toplantıda devletin en yüksek meclisi olan “Divan-i Hümayuna geniş yetkilere vererek, adli, mali, idari ve her hususta alınacak kararların kendisi tarafından kabul ve tasvip edileceğini beyan etti”. Oluşturulan bu yapı daha sonradan oluşacak olan Meclis-i Vükela'nın temelini atmış oldu. Tanzimat Devrinde gelişen birçok müessesin temeli II. Mahmud zamanında atılmıştır. Mektebi Hayri'ye bu kurumlara bir örnektir.³³

II. Mahmud özellikle orduyla ilgili gelişmelere önem vermekteydi.1827 tarihinde ilk buharlı geminin inşaatına başlandı.³⁴ Yine ilk nüfus sayımı 1831’ de gerçekleşti. III. Selim döneminden sonra ihmal edilen elçilikler meselesi tekrar gündeme geldi ve tekrardan Avrupa’da daimi elçilikler onun döneminde kuruldu.³⁵Avrupa usul ve teknikleriyle gelişen ve yavaş yavaş idareyi ele alacak olan nesil bu dönemde yetişti. Mustafa Reşid Paşa’da bu dönemin en önemli temsilcisidir.

36

Tanzimat’ın kurucusu olan Reşid Paşa, Paris ve Londra elçiliklerinde bulunurken ıslahat hareketleri hakkında düşünmüş ve ıslahatın ülke için zaruri olduğunu İstanbul’a gönderdiği yazılarla belirtmiştir. II. Mahmud dış siyaset konusunda güvendiği Reşid Paşa’yı 1837 tarihinde Hariciye Nazırlığına getirmiştir³⁷.

Mustafa Reşid, Hariciye Nazırlığında bulunurken, bir komisyon kurarak, sanayi, ziraat ve ticaretin gelişmesi, iltizam usulünün kaldırılmasına, Osmanlı

³¹ Suraiya Faroqhi, Çev; Ercan Ertürk, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Türk Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2012, s.142.

³² Kurtuluş Kayalı, 'Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu', **T.C.T.A.** , İstanbul, İletişim Yay.1985, C; V,s.1252.

³³ Metin Kunt, 'v.d',Haz; Şina Akşin, **a.g.e.** , s.89.

³⁴ Eren,**a.g.e.**, s.30.

³⁵ Halil İnalcık, 'v.d',**Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.2011,s.491.

³⁶ İsmet Özel, 'Tanzimat'ın Getirdiği Aydın',**T.C.T.A.**, İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.62.

³⁷ Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, Haz; Hakkı Dursun Yıldız, 'Mustafa Reşid Paşa',**150. Yılında Tanzimat**'Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.1992,s.2-3.

tebaasının eşit hakların temini ve ıslahatlarla ilgili layihalar hazırlayarak Padişaha takdim etti.³⁸

Devlet'in tüm işlerinin bir karara bağlanması için Gülhane'de "Meclis-i Valay-i Ahkâm-ı Adliye ve Bâb-ı Âli'de Darı Şura-yı Bâb-ı Âli" adları altında iki meclisin kurulması ve bu meclislerin kararı olmadan yapılacak işleri icra mevkiine konulmaması emroldu.³⁹Vergilerin düzenlenmesi, emlak tahriri, nüfus tespiti hakkında yeni nizamnameler çıkarıldı. Yapılan tüm bu düzenlemeler sonucunda Tanzimat'ın ilanı karar verilse de, Akif Paşa'nın muhalefeti üzerine ilanı bir müddet askıda kalmıştır. ⁴⁰

Reşid Paşa, Avrupa'da bulunduğu dönemde, Avrupalı hükümetlerin Osmanlı Devleti'ne olan düşmanlığında müslüm ve gayrimüslim halk arasında eşitlik olmadığına inanmaların sebep olduğunu düşünüyordu. Reşid Paşa'ya muhalif olan Akif Paşa, daha önceden Reşid Paşa'nın hamisi olan Pertev Paşa'nın ölümüne sebep olmuştu. II. Mahmud bu durumdan sonradan pişman olmuş, Padişahın pişmanlığını bilen Reşid Paşa'da bu olayı kendi lehine kullanmış ve Padişaha, kimsenin yargılanmadan idam edilmemesinin, hatta hiçbir cezaya uğratılmaması gerektiğini düzenli olarak telkin etmişti. ⁴¹

II. Mahmud, Mustafa Reşid Paşa'ya Tanzimat'ın ilanının tüm detaylarıyla düşünülmesi gerektiğini söylemiş ve bu amaçla Başvekil Mehmet Emin Rauf, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid, Serasker Said, Hasib ve Nafiz Paşalardan oluşan bir grubun haftada iki kere toplanarak meseleyi incelemesini emretmiştir. Tüm bu olaylar yaşanırken, Mısır sorunu tekrardan cereyan etmiş ve Mustafa Reşid Paşa, İngiltere'nin desteğini alabilmek için Londra'ya gitmiştir. Ancak İngilizler, bu olaya müdahil olmak istememiş ve Reşid Paşa İngiltere'den beklediği sonuçla dönememiştir. ⁴²

³⁸ Eren, a.g.e., s.31.

³⁹ Musa Çadircı, 'Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi', T.C.T.A, İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.210.

⁴⁰ Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarik Kurumu Basımevi, C;VI,2011 s.2975.

⁴¹ Midhat Sertoğlu, a.g.e. S.2975-2977.

⁴² Midhat Sertoğlu, a.g.e. S.2975-2977.

Savaş sırasında II. Mahmud hayatını kaybetmiş ve yerine Abdülmecid tahta çıkmıştır. Abdülmecid oldukça genç olmasına rağmen üstün bir zekâya ve anlayış yeteneğine sahipti. Mısır Meselesi görüşmeleri için Avrupa’da bulunan Mustafa Reşid Paşa, Sultan’ın culüsünü tebrik etmek için İstanbul’a gelmişti. Daha evvelden ilan edilmesi gereken ancak yaşanan siyasi sıkıntılar neticesinde ilanı ertelenen Tanzimat Fermanı’nı ilan edilmesine karar kıldı.⁴³

Mustafa Reşid Paşa daha ilk gördüğünde Padişah Abdülmecid’e ısınmış ve ona batıdan örnekler vererek Tanzimat’ın ilanına teşvik etmişti. Tanzimat sonucunda batılı devletler topluluğuna alınacağını ve bu durumun büyük faydalar doğuracağını söylemişti. Abdülmecid’in Tanzimat’ın ilanını kabul etmesinde Mustafa Reşid Paşa’ya duyduğu güvenin yanı sıra, tecrübesizliğinin ve mutlak hâkimiyetin tadını tam olarak bilmemesinin etkisi olmuştur.⁴⁴

1.2.2 Tanzimat’ın İlanı

3 Kasım 1839 tarihinde sarayın bahçesinde Mustafa Reşid Paşa’nın “Gülhane Hattı Hümayunu” okuması Tanzimat’ın ilanı olarak kabul edilir ve bir reformlar dönemi olarak başlar.⁴⁵

“Mustafa Reşid Paşa Padişah’ın Hattı Hümayununu, altında devletin ileri gelenlerin mühürleriyle ihtiva eden bir ‘Meclis-i Hass-ı Vükela mazbatası (yani bakanlar kurulu kararı) hazırladı.” Bu suretle Tanzimat’ın resmi dayanağı sağlanmış oldu. Merasim esnasında okunan Hattı Hümayun, Sadrazama hitaben kaleme alınmış ve o devirde herkesin rahatlıkla anlayabileceği şekilde basit bir dille hazırlanmıştı. Hattı hümayun, Topkapı Sarayında Gülhane Meydanının da okunmuştur. Bu nedenden dolayı Gülhane Hattı Hümayunu olarak da adlandırılmıştır.⁴⁶

Ferman Mustafa Reşid Paşa tarafından yüksek bir kürsüden okundu. Dinleyenler arasında Padişah, tüm bakanlar, ulema, devletin askeri ve sivil

⁴³ Abdurrahman Şeref, Haz; Musa Duman, **Osmanlı Devleti Tarihi-Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul, Bilimevi Basım Yay.1.Baskı, 2005,s.397.

⁴⁴ Midhat Sertoğlu, **a.g.e.** S.2979.

⁴⁵ Engelhardt, Haz; Alparslan Durmuş, **Tanzimat ve Türkiye**, İstanbul, Kaktüs Yay.1999, s.44.

⁴⁶ Midhat Sertoğlu, **a.g.e.** S.2980.

memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri vardı. Fermanı konuları bakımından beş ana bölüme ayırmak mümkündür.⁴⁷

“Fermanın ilk kısmında mazbata yani gerekçeler, ikinci kısmındaysa ıslahatlar yani ‘metinler’ bulunuyordu.”⁴⁸

1. Fermanın birinci bölümünde; “Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren Kur’anın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterdiğinden, devletin kuvvetli ve halkın refahlı bir seviyede olduğundan bahsetmektedir.”

2. Fermanın ikinci bölümünde;” “Yüz elli yıldan beri, türlü nedenlerle, ne şeriata, ne kanunlara saygı gösterilmediği, bu yüzden devletin eski kuvvet ve refahının yerine zayıflığın ve fakirliği geçmiş olduğunu anlatılmaktadır.”

3. Fermanın üçüncü bölümünde; “Allah’ın izni ve peygamberin yardımıyla devletin iyi idaresini sağlamak için, bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilir. “

4. Fermanın dördüncü bölümünde; Yeni kanunların dayandırılacağı temel prensipler anlatılır. Bu temel prensipler aşağıdaki gibidir.

- a) Müslüman ve gayrimüslim tüm tebaanın ırz, namus, can, mal güvenliğinin sağlanması,
- b) Vergilerin düzenli bir usule göre ayarlanıp toplanması,
- c) Askerlik ödevinin düzenli bir hale getirilmesi,

5. Fermanın beşinci bölümünde ise yeni kanunların dayandırılacağı prensipler anlatılmaktadır.⁴⁹

Padişah, hatt-ı hümayuna ve ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair ant içti, sonrasında hattı- hümayun özel değeri olan hırka-ı şerif dairesine kaldırıldı.⁵⁰

Gülhane Hatt-ı Hümayunu devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi’de yayımlandıktan bir hafta sonra, eyalet ve kazalara bildirildi. Eyalet ve kaza temsilcilerine, vergi ve askerlik ile ilgili hükümler hakkında beklemeleri diğer emirler için bir an önce uygulamaya geçmeleri bildirildi. Hatt-ı Hümayunun

⁴⁷ Karal, **a.g.e.** , s.135.

⁴⁸ Veli Şirin **a.g.e.** , s.126

⁴⁹ Abdurrahman Şeref, Haz; Musa Duman, **a.g.e.** s.398-400.

⁵⁰ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** ,s. 170-171.

Sancakların merkezlerinde, şehrin tüm ileri gelenlerinin önünde açıklanması, kaza ve kasabalarda ise reyaya anlatılması emrolundu. Fermanın itirazlara ve yanlış anlaşılmalara meyil verebileceği düşünüldüğü için, itiraz edenlerin veya fermana uygunsuz davrananların ağır bir şekilde cezalandırılacağı bildirildi.⁵¹

Fermanla getirdiği yenilikler aşağıdaki gibidir;

1. Tüm tebaanın can, mal, ırz güvenliği,
2. Tüm tebaanın mülkiyet hakkının devlet tarafından korunması,
3. Vergilendirmenin belirli esaslara dayanması ve eşit olması,
4. Suç işlediği düşünülen kişilerin yargılanmasının açık ve alenen olması,
5. Kimsenin hakkında mahkemede yargılanmadan idam hükmünün verilememesi,
6. Askerlik hizmeti için belli bir süre ve yerin nüfusu göre ayarlanması,
7. Mahkûm olanların varislerinin veraset hakkından mahrum edilmemeleri,
8. II. Mahmud devrinde kurulan Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'nin üyeleri çoğaltılması ve devletin ileri gelenleri zaman zaman toplantılara katılarak burada bir ceza kanunu hazırlanması,
9. Tüm devlet memurları belli maaşa bağlanması,
10. Rüşvetin kesin olarak kalkması ve buna cesaret edenler yüksek cezalara çarptırılması,
11. Hükümdar kendisi bizzat bu hükümlere riayet etmediği ve bunlara aykırı davranmamayı kabul ettiği gibi, ulema ve devlet erkânı da bu hususlarda yemin edeceklerdir.⁵²

Fermana ilk olarak bakıldığında bir çeşit anayasa bildirgesi olarak görünse de “can, mal ve ırz güvenliğinden bahsetmesi” ve ‘yargılanmadan kimse suçlu ilan

⁵¹ Halil İnalcık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*, Belleten, İstanbul, C;XXVIII. Sayı;112, 1964, s.624-625.

⁵² Sertoğlu, *a.g.e.*,s.2985.

edilemez” maddeleriyle bir nevi temel haklar bildirgesi’ özelliğinde olup, hukuk devletine geçişin ilk adımı olarak kabul edilebilir.⁵³

Genel olarak devletin tüm kurumlarındaki bozulmalar için hazırlanmış olan ferman mali açıdan üç ana unsura sahipti. Bunlar; vergilendirmede adaletin sağlanması, iltizam usulünün kaldırılması ve bir gider bütçesinin hazırlanmasıydı.⁵⁴

Osmanlı Devleti Fermanın ilanıyla birlikte batılı devletlere medeniyetleşme ve bir hukuk devleti olma adına olumlu mesajlar vermiş oldu. Fermanın verdiği bu mesajlar kadar önemli olan bir diğer unsur ise müsadere usulünün kaldırılması olmuştur. Osmanlı Devlet geleneğine göre, devlete karşı işlediği suçtan dolayı azledilen, ölen veya siyasetten men edilen devlet adamlarının mal varlığına el konulabiliyordu. Bu durum Osmanlı aristokrasinin yetişmesini engelliyordu. Sonuç olarak müsadere usulünün kaldırılması batılı anlamda bir devlet bürokrasisi oluşmasına sebep olmuştur.⁵⁵

Tanzimat’la birlikte Bâb-ı Âli’de bugüne kadar olan güç dengelerinde büyük değişiklikler olmuş ve bir Bâb-ı Âli çağı başlamıştır. Artık sadece Sadrazam, hükümdardan sonra tek başına söz sahibi olan kişi olmaktan çıkmış ve Sadrazam ve beraberindeki tüm bürokratlar adeta yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu durum da Osmanlı’nın mevcut düzeninin reformist bir şekilde değiştiğinin önemli bir kanıtıydı.

56

Ferman tüm ülkede büyük yankılar uyandırdı. Fermanın verdiği huzur ortamı ilk bakışta İstanbul ve çevresinde bir bayram havası yaşatsa da, her zümrenin fermanı kendi açısından yorumlaması çok gecikmedi. Müslüman halk, gayrimüslimlerle eşit tutulmaktan hoşlanmamıştı. Ulema ve ayan hatta bazı valiler, Müslüman halkı tahrik ettiler ve ortalığın karışmasına sebebiyet verdiler. Hristiyan halk ise bu durumu büyük bir coşkuyla karşıladı. Balkanlarda ise gayrimüslim reaya büyük ümitlere

⁵³ Nuri Akbayar, ”Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çeviri”, TCTA, İstanbul, İletişim Yay. ,1985,C:II, s.448.

⁵⁴ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, Küre Yay., 2001, s.22-23.

⁵⁵ Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, **a.g.e.** ,s.4.

⁵⁶ İlber Ortaylı, **“İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”**, İstanbul, Hil yayınları, 2. Bs. , 1987,s.71.

kapıldı ve her tarafı sabırsızlık sardı. Hristiyan tebaa ise fermana yeni bir çağın başlangıcı olarak bakıyordu.⁵⁷

1.2.3 Tanzimat Uygulanması ve Tatbiki

Tanzimat'ın ilanından sonra fermanın Anadolu ve Rumeli'de doğru bir biçimde uygulanabilmesi için, Reşid Paşa, halk nazarında değerli olan iki kişinin seçilmesini ve seçilen bu kişilerin bölgeleri dolaşarak fermanı halka anlatmalarını ister.⁵⁸

Tanzimat Fermanı'nın ne şekilde uygulanacağı yönünde hükümler tam olarak belirlenmemiştir, hükümlerin nasıl uygulanacağı ve hangi esaslara dayanacağını açıklamak için 1840 yılında yeni bir ferman yayınlanmış ve bu eyaletlere gönderilmiştir.⁵⁹

Tanzimat reformları tüm ülkede aynı anda uygulanamadı, ilk olarak merkeze daha yakın olan Edirne, Bursa, Aydın, İzmir, Ankara, Konya, Sivas'ta uygulanmaya başlandı. Bu eyaletlerle birlikte Trabzon eyaletinde de uygulanmak istendi ancak başarılı olunamadı. Bunların dışında merkezden oldukça uzak olan Mısır eyaletinde uygulanmaya çalışıldı.

Tanzimat'ın ilanından sonra, esasların halk tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için, Mustafa Reşid Paşa bazı küçük uygulamalarda bulunmuştur. Paşa tüm tebaanın kanunlar önünde eşit olduğunu halka kanıtlamak istiyordu bu nedenle Sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa'ya dava açtı. Bir Hariciye nazırının Sadrazama dava açması tüm tebaada şaşkınlık uyandırdı. Komşusu olan Sadrazam, Paşa'nın bahçe duvarına bir miktar zarar vermişti. Mahkeme Sadrazamın haksız

⁵⁷ İnalçık, a.g.e., s.625.

⁵⁸ Engelhardt, a.g.e., s.48.

⁵⁹ Eren, a.g.e., s.40.

olduğu sonucuna vardı ve tazminat ödemeye ve duvarı tekrardan yapmaya mahkûm etti.⁶⁰

Tanzimat'la birlikte mali, askeri, idari, birçok konularda reformlar yapıldığı gibi eğitim alanında da aydın kişi sayısında artış yaşanması ihtiyacıyla Mektebi Nezaret' i kuruldu ve bu olay neticesinde Rüştüye okulları açıldı. Bu dönemden sonra medreseler kaldırılmamış ve çift başlı bir eğitim düzeni oluşmuştur. Yine Tanzimat'ın getirdiği değişikliklerin içerisinde karma ticaret mahkemelerin kurulması ve işkencenin yasaklanması söz konusu olmuştur.⁶¹

Tanzimat'ın ilanından sonra, hukuk, askeriye, maliye ve eğitim alanında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat Dönemi hukuk açısından birçok yeniliğe imkân vermiştir ve Tanzimat'la başlayan bu yenilikler Osmanlı Devletinin son zamanlarına kadar devam etmiştir. Hukuk içerisindeki eşitsizliklerin birçoğu ortadan kaldırılmıştır. Yönetim alanında ise asker ve sivil tüm yetkilerin bir kişinin yetkisinde olma durumuna son verilmiştir. Yönetim örgütleri yeniden düzenlenmiş ve taşra organlarının yetkileri genişletilerek yeni bir düzenle çalışma imkânı verilmiştir.⁶²

İslam hukuku tekrardan düzenlenmiş ve bu hukukun düzenleyemediği konulardaysa batı hukuku kabul edilmiş ve bu hususlara göre yargılama yöntemleri yapılarak mahkemeler bu yönde geliştirilmiştir. Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devletinde herhangi bir vatandaşlık hukuku mevcut değildi bu durum özellikle zimmiler açısından büyük karışıklıklara yol açmaktaydı. Vatandaşların hukuki durumu ilk kez çıkartılan vatandaşlık kanunuyla (1869) yılında bir düzene sokulmuştur.⁶³

Tanzimat Döneminde İslam hukukuyla aynı anda modern hukukun bir arada uygulanması zaten bozuk olan hukuk düzenini iyice çıkmaz bir hala sokmuştur.

⁶⁰ Vedad Onur, **Tanzimat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları**, Ankara, Başnur Matbaacılık, 1964, s.40-44.

⁶¹ Cavid Baysun, "M.Reşid Paşa Ve Tanzimat", **TCTA.** ,Ankara, İletişim Yay. ,1985, C:VI, s.1550.

⁶² Ali Akyıldız, **a.g.e.** ,s.1-6.

⁶³ Ali Akyıldız, **a.g.e.** ,s.1-6.

İslam hukukunun da düzenlenmesi için yapılan gelişmeler sonucunda Şeyhülislam'a yetkiler verilmiş ve durum neticesinde Şeyhülislam kabineye kadar girmiştir.

Kadıların atama ve denetim işlerinin Şeyhülislam'a verilmesi ulemanın yalnızca sembolik olarak başı olan Şeyhülislam'ın siyasal bir güç kazanmasını da sağlamıştır. Oysaki Şeyhülislam devletin klasik düzeninde Divan- ı Hümayun-a üyesi dahi değildi. Bu gelişmeler sonucunda Tanzimatçılar aslında kendi düşünceleriyle zıt adım atmış oldular.

Adalet örgütünü yenilemeye çalışan kişilerin hukukçu değil de siyasetçi olmaları nedeniyle Avrupa'dan getirilmeye çalıştıkları sistemi hakıyla yerine uygulayamıyorlardı. Uygulamayı gerçekleştiren siyasetçiler hukuk sistemlerin temel yapısını ve kökenlerini bilecek hukuki bilgiye vakıf değillerdi. Yaşadıkları muhalefetler nedeniyle ne tam olarak Avrupa hukukunu ne de İslam hukukunu benimseyebiliyorlardı. İşte tüm bu durumlar karışık olan hukuk sistemini iyice karmaşık hala getiriyordu.⁶⁴

Gülhane hattından altı ay sonra bir ceza kanunnamesi ilan edildi ve bu kanunla tebaanın kanunlar önünde eşit olduğu bir sembolle de tekrar kabul edildi.

1846 yılında memurların ödev yetki ve sorumluluklarını ve işleyecekleri suçlar neticesinde karşılaşacakları yaptırımları bildiren bir kanun yapılmıştır. Tanzimat öncesinde valiler ve mültezimler şehirlerde ve kasabalarda birçok keyfi uygulamayla adam öldürme, sürgüne gönderme, mallara el koyma gibi pek çok hukuksuz işlem yapmaktaydılar. Rüşvet ise uzun yıllardır devletin en büyük memurdan en küçük memura kadar İmparatorluğun her köşesinde adeta kök salmıştı. Tanzimat rüşveti yasaklamıştı ancak birçok paşa bu kanunu görmezden geldi ve eski uygulamalara devam etti. İşte bu devirde daha önce sadrazamlık görevinde de bulunmuş olan Hüsrev Paşa Meclisi Vâlâ-yı-ı Ahkâm-ı adliye önünde yargılanarak kürek cezasına çarptırıldı. Başka birçok Paşa da Tanzimat esaslarına aykırı hareketlerden dolayı yargılanmış ve cezaya çarptırılmışlardı. Tanzimat'la birlikte ilk

⁶⁴ Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaşma Hareketleri", TCTA, İstanbul, İletişim Yay. ,1985, C:III, s.596-602.

olarak ceza kanunnamesi çıkmış ve ardından onu Fransızcadan çevrilen ticaret kanunnamesi izlemiştir. .⁶⁵

Tanzimat Dönemi'ne kadar ülkede Şeriat, cemaat ve kapitülasyon mahkemeleri bulunmaktaydı. Esasların uygulanmasıyla birlikte bu mahkemelere ticaret karma mahkemesi ve asliye karma mahkemesi eklendi. Ticaret karma mahkemesi Osmanlı tebaası ve yabancı devlet tebaası arasında çıkan ticari anlaşmaları çözmek için kurulurken, asliye karma mahkemesiyse yine aynı tebaalar arasındaki cinayet davalarını çözmek maksadıyla kuruldu.

İlk olarak başkentte kurulan bu mahkemeler ilerleyen yıllarda büyük eyaletlerde de kuruldu. Bu mahkemelerin kurucu üye sayısının yarısı yabancı uyruklu yarısı da Osmanlı tebaasıydı. Tanzimat'a haklar yönünden baktığımızda 1834 yılında köleliğin yasaklanması ve bir mezhepten diğerine geçişin yasak olduğu kanunun kaldırılmasıyla insan hakları ve vicdani hürriyet bakımından önemli gelişmeler olmuştur⁶⁶

Belediye hizmetleri, demiryolları, altyapı ve haberleşme yönünden de birçok önemli adım atıldı. Ekonominin dışa açıldıkça denetiminin iyice güçlendiği fark eden merkezi hükümet bu süreci yavaşlatmaya çabaladı. Devlet bir yandan siyasi krizler yüzünden serbest ticaret anlaşmaları ve yabancı yatırımcıların arttırılmasına izin verirken diğer bir yandan tarımda küçük üreticiyi desteklemeye çalışmıştır. Küçük ve orta ölçekli üreticileri destekleyen kurumlar ve uygulamaların oluşmasını sağlamıştır.

Tarım kesimi için en önemli gelişmeler 1858 Arazi Kanunnamesiyle yaşanmıştır. 1858 yılına kadar tarımsal arazilerin çok büyük bir kısmı miri toprak statüsündeydi yani devlete ait arazilerdi ve vatandaşın sadece bu topraklar üzerinde tasarruf hakkı mevcuttu. 1858 yılında çıkarılan bu kanunname ile artık topraklarda özel mülkiyet hakları yerleşmeye başladı. 1867 yılına geldiğimizdeyse artık topraklar sadece vatandaşlar tarafından değil yabancılar tarafından da alınabiliyordu. 1867

⁶⁵ Tahiroğlu, a.g.e s.596-602.

⁶⁶ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 5. Bs. , 2015,s.149-153.

yasası sonucunda özellikle Batı Anadolu'da pek çok Avrupalı girişimci çiftlikler kurabilmek için toprak sahibi olmaya başladılar. Ancak kurulan bu çiftliklerde çalışacak ücretli işçi bulmakta zorlanmaları ve devlet tarafında da destek görmemeleri sonucunda zaman içerisinde aldıkları bu toprakları elden çıkarmak durumunda kaldılar.⁶⁷

Tanzimat Dönemi vergiler açısından pek çok düzenlemeyi işaret ediyordu. Fermanda vergilerin düzenlenmesi ve şekle koyulmasının öneminden bahsedilmekteydi.

Tanzimat'ın ilk yıllarında fermanda belirtildiği gibi iltizam usulü ve aşar kaldırıldı. Bunun yerine eminlikler kuruldu ve maliye memurları tarafından aşarın toplanması yolu kabul edildi. Cizye'ye gelecek olursak II. Mahmud döneminde cizye ayrı ayrı bölümlere ayrılmıştı. Tanzimat'la beraber bölümlere ayrılması bırakılarak patrikhaneler tarafında toplanması yoluna gidilir. Ancak ne aşarın ne de cizyenin toplatılmasında kabul edilen kararlar, uygulamada fayda göstermemiş ve tekrardan eski usullere geri dönmüştür.

Tanzimat'la birlikte halkın haksızlığa uğramasının önüne geçilmek amacıyla bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlere; valilerin üzerinden mali işlerin alınıp defterdarlığa verilmesi, vergilerin toplatılması konusunda sorumlu memurların ve tahsildarların atanması, vergilerin toplatılmasında yetkili olan belediye meclislerin yetkilerinin daha da artırılması ve vilayet meclislerin kurulması ve devlet memurlarından mültezim haklarının alınması gibi usuller eklenmiştir.

Tanzimat'a kadar yapılan askeri düzenlemelerin hiç birinde ocak şeklinin dışına çıkılmadı ve askerlik bir vatani görev olarak kabul edilmedi. Gülhane Fermanıyla artık tebaanın hakları ve ödevleri olduğu kabul edilir. Tebaanın ödevleri arasında da askerlik hizmeti önemli bir yere sahiptir. Daha öncesinde memleketin belirli yerlerinden ihtiyaca göre asker istenmekte ve bu göreve başlayan kişi hayatının sonuna kadar bu görevi sürdürmekteydi. Belirli bir nüfus çalışması yapılmadan bu düzenin sürmesi tarım, ekonomi ve nüfus yönünden bazı bölgeleri zora sokmakta ve ömür boyu asker olma durumu insanlarda bıkkınlığa sebebiyet

⁶⁷ Şevket Pamuk, **a.g.e.**,s.149-153.

vermekteydi. Tanzimat'la birlikte artık askerlik bir ödev olmuştu ve 4-5 yıl ile sınırlandırılmasına karar verilmişti.

Bu sözlerin karşılığı olarak 1843 yılında bir kanun çıkarılır. Osmanlı toprakları genişliği ve coğrafyası dikkate alınarak beş büyük orduya ayrılacaktır. Hassa askerlerinden kurulan birinci ordu, Dersaadet ordusu denilen ikinci ordu, Rumeli, Anadolu ve Arabistan ordusu da sırasıyla 3.4. ve 5. Orduyu oluşturmaktaydılar.

Artık Osmanlı askerlik düzeni baştanbaşa kalkıyordu artık ocak usulünde olan karyeli askerlik kaldırılıyor yerine Kur'a usulü geliyordu. 1844 yılından sonra 20 yaşına gelen erkekler Kur'a usulüne göre bazıları da isteğe bağlı olarak orduya alınmaya başlarlar. Artık her bölgeden alınacak askerler o bölgenin genişliği ve nüfusunun oranına göre alınacaktı. Bu usuller öncelikli olarak Müslüman tebaa için kabul edildi. Yani hattın temel kuralı olan gayrimüslim tebaa ile Müslim tebaanın eşitliği askerlik alanında ilk etapta uygulanmadı. Tanzimat Dönemi devlet adamları bu duruma son vermek istediler ve bu amaçla 1847 yılında Rumlar deniz kuvvetlerine çağırıldılar. Aynı yıl gayrimüslim tebaanın deniz ve kara ordularında askerlik yapmasını kabul eden kanun tasarısı hazırlandı. Gayrimüslim tebaa bu hizmeti yerine getirerek artık cizye vermek zorunda kalmayacaktı.

Uygulanan bu tedbirler adaletliydi adaletli olmasına ancak halk açısından beklenen tepkiler oluşmamıştı. Hem Müslüman tebaa hem de gayrimüslim tebaa olumlu bakmamış ve bu durum kargaşaya sebep olmuştu. Ayrıca dağlık bölgelerde yaşayan konargöçer halk bu hizmeti yerine getirmek istemiyordu. Yaşanan bu olaylar neticesinde Anadolu ve Rumeli'nin dağlık bölgeleriyle Lübnan'da çeşitli ayaklanmalar çıktı. Bu ayaklanmalar bir şekilde bastırıldı ancak ayaklanmanın olduğu bölgelerde halk askerlik ödevine karşı sempati besleyemedi.⁶⁸

Gayrimüslim tebaa ise Müslümanlarla bir arada askerlik ödevini yerine getirmek istemediler ve yüzyıllar boyunca bu görevden uzak tutuldukları için bu konuda herhangi bir yetenekleri de yoktu. Sonuç olarak merkezi hükümet

⁶⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,9.Bs. ,2011, C:V, s.170-180.

gayrimüslimlerin askerlik görevinde bulunmalarını öngören bu kanunu bir müddet ertelemek durumunda kalmıştır. Askerlik alanında Tanzimat'ın sağlamaya çalıştığı eşitlik prensibi uygulanamamıştır.⁶⁹

Tanzimat'ın tüm amaçlarına rağmen ilanından sonrada ayan, yalnız meclislerde değil idare ilgili ilgili yönetimde de hala etkili olmaya devam ediyordu. İşte bu düzen karşıtları Reşit Paşa'nın her fırsatta karşına çıkmışlardır. Yapılan ıslahatlar sonrasında vergi düzeninde oluşan karışıklık nedeniyle 1839-1840 yıllarında devlet gelirinin çok büyük bir kısmı toplanamamıştır. Mehmet Ali ile yapılan savaş da hazinenin büyük bir kısmının kaybedilmesine sebep olmuştur. Yaşanılan bu olaylar sonucunda Reşit Paşa devlet maaşlarının bir bölümünü 'esham-ı kava 'imi' (iç borçlanma) denilen bonolarla ödemek zorunda kalmıştır. Reşit Paşa'nın düşmanları özellikle bu durumdan faydalanmış ve Padişahı kendisine karşı doldurmuşlardır. Yaşanan bu olaylar neticesinde 7 Safer 1257/31 Mart 1841 tarihinde Reşit Paşa azalmış ve muhafazakârlar iktidara gelmiştir. Böylece Reşit Paşa'nın sadareti sonu ermiş ve yapmaya çalıştığı ıslahatlar sekteye uğramıştır. Diğer yandan vergi reformunu uygulamak için muhassıl adı ile tayin olan kişiler herkesin mal ve mülkünü tayin etmek için tahrir olmaya başlamışlardı.⁷⁰

Tanzimat'ın uygulanmasında can ve mal güvenliği korumak ve vergilerin herkesin gelirine göre alınmasını sağlamaya çalışma uygulaması 1840 yılında başlamış olmakla birlikte 1856 yılına geldiğimizde imparatorluğun yeni yönetim biçimi halini almıştır. Bu uygulamalar hiç düşünülmediği kadar kolay olmamış yer yer ayaklanmalar yer yer karşı koymalarla karşılaşılrsa da hükümetin ısrarı ve inancı doğrultusunda yenilikler uygulanmaya başlanmıştır. Karşılaşılan güçlüklerin ana sebebi uygulamanın nasıl yapılacağına dair herhangi bir plan olmayışıdır. Özellikle kişi sayımı ve geliri belirlemek için mal ve mülk sayımı yapılması lazımdı ancak bu sayımı gerçekleştirecek adam sayısı yoktu. Bu sebeple mali idari ve askeri yükümlülükler imparatorluğun her yerinde aynı anda uygulanamadı.

⁶⁹ Enver Ziya Karal, **a.g.e**, C:V, s.170-180.

⁷⁰ İnalçık, **a.g.e** , s.119-124.

Esaslar öncelikle hükümetin kesin bir denetimi altında bulunan bölgelerde uygulandı. Edirne, Hüdavendigâr, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerinde Tanzimat esaslarına dayanarak mal ve mülk sayımları yapıldı ve uygulamalara başlandı. Trabzon eyaletinde ise karşılaşılan tepkiler sonucunda uygulamayı ertelemek zorunda kaldılar.

Tanzimat'ın uygulanmaya çalışıldığı dönemde birçok vali ve defterdar görevlerini kötüye kullandıkları söylenerek görevlerinden alınmış bazıları sürgüne gönderilmiş bazıları ise kamu görevinden men edilmişlerdir. Anadolu'da Tanzimat'ın uygulanmasına karşı en büyük tepkiyi Cizre ve Çölemerik eyaleti göstermiştir. (Çölemerik-Hakkâri'nin eski adı- Cizre ise Şırnak'ın bir ilçesi). Yaşanan bu uygulamalardan sonra bölgede büyük çapta ayaklanmalar çıkmış ve ayaklanmaları bastırmasından dolayı Abdülmecid'e bölgenin fatihi unvanı verilmiştir. ⁷¹

Tanzimat'ın uygulanmasından en geç kalınan yerlerden biride Trabzon'dur. Uygulanmaya başlanması Mayıs 1847'yi bulmuştur. Burada da yurtluk ve ocak sahipleri ve bazı tımar sahipleri uygulamaya karşı çıkmışlardır. Tanzimat esasların tüm eyaletlerde uygulanmaya başlanması on yılı bulmuştur. ⁷²

1.3 Kırım Harbi ve ilk Dış Borçlanma

Osmanlı Devleti Yeniçeri ocağının kaldırılması ve Mora isyanının başlaması (1826), Navarin baskınıyla donanmanın yitirilmesi (1827) olayları neticesinde askeri olarak zor duruma düşmüştür. ⁷³Rusya ise bu zor durumun farkındaydı ve 1828-1829 yıllarında açtığı savaş ile Edirne'yi ele geçirmiş ve Tekirdağ'a kadar ilerleyerek İstanbul için tehlike arz eder hale gelmişti. ⁷⁴ Yaşanan bu durum İngiltere ve Fransa'nın da çıkarlarına uymuyordu ve bu iki devletinde müdahalesiyle 14 Eylül

⁷¹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, Phoenix yay. 2006, s. 133-140.

⁷² Musa Çadırcı, **a.g.e.s.** 133-140.

⁷³ Cemal Özkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Savaşlar ve Antlaşmalar", **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay. , 1985, C:V, s.1364.

⁷⁴ Suraiya Faroqhi, Çev; Ercan Ertürk, **a.g.e.** s,142.

1829 tarihinde Edirne Anlaşması imzalanmış, imzalanan bu anlaşmanın sonucunda; Prut Nehri hudut olarak kabul edilmiş ve Rusya boğazlar ve Balkanlardan uzaklaştırılmış böylece Eflak ve Boğdan kurtarılmıştı.⁷⁵

Bu savaştan üç yıl sonra yani 1832 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyana kalkışmış ve Anadolu'ya kadar ilerlemişti.⁷⁶ Mehmet Ali Paşa'nın isyanı neticesinde tehlike içerisinde kalan Osmanlı Devleti, Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştu. Mısır'a karşı Rusya'dan destek alan devlet bu yardımların karşılığında 8 Temmuz 1833 tarihinde Rusya ile Hünkâr iskelesi anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Bu anlaşma Osmanlı Devletini adeta Rusların himayesi altına sokmuş ve boğazlar üzerinde yaptırım sahibi olmasını sağlamıştı.⁷⁷ Ancak bu durum İngiltere ve Fransa tarafından hoş karşılanmamış ve bu devletlerin desteğiyle tekrardan Mısır Meselesi çözülmüş ve Boğazlar mukavelesinin 13 Temmuz 1841 tarihinde imzalanmasıyla Hünkâr iskelesi anlaşması son bulmuştur.⁷⁸

Tanzimat'ın esaslarının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Fransız subaylarının gözetiminde askeri eğitimler almaya ve orduyu yeniden şekillendirerek güçlendirmeye başlamıştı. Tanzimat'la başlayan bu ve benzeri reformlar Rusya'nın hoşuna gitmez ve Rus Bahriye Nazırı Prens Mençikof bu konuyu konuşmak için 15 Mart 1853 tarihinde İstanbul'a gelir. Aslında reformlardan dolayı rahatsızlık duyan Rusya olayı farklı bir şekilde çıkarma arayışına girer ve Bâb-ı Âli'ye Kudüs ve Ortodoks kilisesinin hakları konusunda nota verir.⁷⁹ Osmanlı Devleti verilen bu notayı reddeder ve bu durum üzerine Rusya'ya dönen Mençikof 21 Mayıs 1853 tarihinde Eflak ve Buğdan'ı işgal eder.⁸⁰

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti 4 Ekim 1853 tarihinde Rusya'ya karşı savaş ilan eder. Savaşın ilk cephesi Rumeli ve Kafkasya'da ikinci cephesi ise İngiliz, Fransız ve Sardunya kuvvetleriyle birlikte Kırım'da başlar.⁸¹ 30

⁷⁵ Şerafettin Turan, 'Edirne Anlaşması', **TDVİA**. İstanbul, TDVY. C; X,1994, s.442-443.

⁷⁶ Cemal Özkan, **a.g.e.**, s.1365.

⁷⁷ Kemal Beydilli, "Hünkâr İskelesi Anlaşması", **TDVİA**., İstanbul, TDVY., C: XVIII, 1998, s.488-490.

⁷⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu, **a.g.e.** s.676-677.

⁷⁹ 'Siyasal ve Toplumsal Olaylar Kronolojisi', **TCTA**. İstanbul, İletişim Yay. C:VI, 1985,s.1455

⁸⁰ Kemal Beydilli, "Paris Anlaşması", **TDVİA**., İstanbul, TDVY., C: XXXIV 2007, s.169-172.

⁸¹ Cemal Özkan, **a.g.e.**, s.1365.

Kasım 1853 tarihinde Sinop Limanında Piyale Osman Paşa komutasındaki donanma, Rus donanması tarafından imha edilir.⁸²

Savaşlar Rumeli cephesinde de devam etmekteydi, Rusya Rumeli cephesinde Vidin tarafında bulunan kuvvetleri de kullanarak Osmanlı ordusuna taarruz eder. Kalafat civarında yenilgiye uğrarlar ve bir süre geri çekilirler. Sonra tekrardan harekâta başlarlar. Bu harekât sonucunda Maçin ve Köstence'yi işgal edilir ve Silistre'yi kuşatılır. Avusturya'nın duruma müdahale etmesi ve Eflak ve Buğdan'ı işgal etmesi üzerine 14 Haziran 1854 tarihinde Ruslar, Eflak ve Boğdan kuşatmasını bırakarak geri çekilmek zorunda kalırlar.⁸³

İngiltere ve Fransa 12 Mart 1854 tarihinde bir anlaşma imzalayarak Osmanlı Devletiyle ittifak yapmış ve Mart ayında Ruslara karşı savaş ilan etmişlerdir.⁸⁴ İngiliz ve Fransız orduları Rus ordularını baskı altına almak için Karadeniz'e açılırlar ve 15 Eylül 1854 tarihinde eski kale bölgesine çıkarma yaparlar.⁸⁵ Dört gün içerisinde İngiliz, Fransız ve Türk ordularından oluşan elli sekiz bin kişilik bir ordu karaya çıkar ve Sivastopol'ü işgal eder. Uzun bir süreç sonrasında 10 Eylül 1855 tarihinde Ruslar Sivastopol'dan çekilmek zorunda kalırlar.⁸⁶ 17 Ekim 1855 tarihinde ise müttefikler şehri tamamen ele geçirirler ve Avusturya'nın desteği ile Ruslar barış görüşmelerine razı olurlar.⁸⁷ 25 Şubat 1856 tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Piyemonte, Avusturya ve Prusya'nın katılımıyla Paris Barış Antlaşması imzalanır. Bu süreç sonucuna olumlu olarak bakacak olursak, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğün Avrupalı devletler tarafında güvence altına alınmış ve Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler topluluğuna girmesini sağlamıştır.⁸⁸ Sürecin olumsuz tarafıysa, bu anlaşma ile Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a ait imtiyazlar daha da

⁸² Abdurrahman Şeref, Haz; Musa Duman, **a.g.e.**, s.407-411.

⁸³ Cemal Özkan, **a.g.e.**, s.1366.

⁸⁴ Togay Seckin Birbudak, **'1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri**, Belleten, İstanbul, C;LXXXII. Sayı;293, 2018, s.241-264.

⁸⁵ Cemal Özkan, **a.g.e.**, s.1366

⁸⁶ Cemal Özkan, **a.g.e.**, s.1366.

⁸⁷ Cemal Özkan, **a.g.e.**, s.1366.

⁸⁸ Erdoğan Keleş, **'Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara, Sayı.23,2008,s.149-194 (185).

geliştirilmiş ve artık devletler şeklen Osmanlı'ya bağlı esasında Batı'nın teminatı altına girmişlerdir.⁸⁹

Kırım Savaşının çıkmasında en önemli olaylardan biri Kudüs'teki kutsal yerler meselesiydi. Hristiyanların Kutsal yerlerinin sorumluluğu Katolikler ve Ortodokslar açısından ezelden beri büyük mesele olmuştu. Ticaret anlaşmalarıyla Avrupa'nın Osmanlı üzerinde söz söyleyecek konuma gelmesi tartışmaların daha da alevlenmesine sebebiyet vermişti. Rusya Hünkâr iskelesi anlaşmasında olduğu gibi Osmanlı'dan faydalanmak istiyordu. Bu sefer amaç Balkanlarda parçalanmaya sebep vererek, Balkanlardaki küçük ulusların dağılmasını sağlamaktı. Savunmasız kalan bu ulusları himayesi altına alması hiç de zor gözüküyordu.⁹⁰

Kırım harbi süresince, uzun bir süredir bütçe açığı veren ve mali olarak zora düşen ekonomi savaş masraflarının da ortaya çıkmasıyla tam bir dar boğaza girer. Yaşanan dar boğaz sonunda, Osmanlı Devleti uzun süredir düşünülen ancak pek hoş karşılanmayan dış borçlanmaya girmek zorunda kalır. Kırım savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiltere hükümeti, bu ilk borçlanmada Osmanlı Devletini destekler ve piyasaya çıkan Osmanlı tahvillerini, Mısır vergisinin gelirinin dış borç olarak ödeme karşılığında garanti eder.⁹¹

Savaş sonrası yaşanan dar boğaz sonucu 1854 yılında beş milyon sterlinlik ilk dış borç alınır, bu borca karşılık olarak Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterilir.⁹² 1855 yılına gelindiğinde ise ikinci beş milyon sterlinlik borç alınır.⁹³ Bu sefer Mısır vergisiyle birlikte, İzmir ve Suriye'nin gümrük gelirleri de karşılık olarak gösterilir. Sultan Abdülaziz devrinde beş dış borçlanma daha gerçekleşir. Osmanlı maliyesi, uygulamaya çalıştığı vergi toplama usullerinde başarıya ulaşamamıştı ve borçlara karşılık gösterilen yerlerden düzenli vergi alınamıyordu, devlet bir süre sonra borçların faizlerini bile ödeyemez hale geldi.

⁸⁹Cemal Özkan, a.g.e., s.1364-1367.

⁹⁰Hüner Tuncer, **Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2015, s.33-35.

⁹¹Şevket Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.4.

⁹²Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay. II. Baskı, 2010, s.45-46.

⁹³Ahmet Rasim, Düz; Metin Hasırcı, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Emre Yay. C:VI, 2002, s.2796.

1875 yılının sonbaharında devlet ödemelerin ancak yarısını ödeyebileceğini duyurdu. Bu duyurunun yapıldığı yıl devletin dış borçları iki yüz milyon sterline yakındı ve devletin bir yılda ödeyeceği anapara ve faiz on bir milyon sterlindi, yine aynı dönemde devletin tüm gelirleri on sekiz milyon sterlin civarıydı, ancak ertesi yıl ise beklenen son gerçekleşmiş ve devlet artık borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamıştı. ⁹⁴Bu süreç 1881 yılında Düyun-i Umûmiyye'nin kuruluşuna kadar devam etti.⁹⁵

İlerleyen dar boğazda Osmanlı Devleti, Londra, Paris, Viyana ve diğer Avrupa borsalarından giderek daha kötü şartlarda büyük miktarda borçlar aldı. Ancak bu borçların hiç biri borç ödeme kapasitesini artırmak için kullanılmadı. Büyük bir kısmı cari harcamalar için kullanıldı. 1870 yılına geldiğimizdeyse artık ekonomi borcu borçla kapatma bumerangına girmiştir. ⁹⁶Nihayetinde 1854 yılında başlayan borçlanma çok kısa bir sürede büyük bir felaketle sonuçlandı.⁹⁷

Tablo 1.1 1854-1871 Yılları Dış Borçlanma

Borçlanma Tarihi	Borçlanma Nedeni	Borçlanma Miktarı Osmanlı Altın Lirası
1854	Kırım Savaşının Finansmanı	3.300.000
1855	Kırım Savaşının Finansmanı	5.500.000
1858	Kaimelerin Tedavülden Çekilmesi	5.500.000
1860	Biriken Çeşitli İç ve Dış Borçların Ödenmesi	2.240.942
1862	Kaimelerin Toplanması ve Birikmiş Çeşitli Borçların Ödenmesi	8.800.000
1863	Kısa V. Borçların Ödenmesi ve Madeni Para Basımı	8.800.000
1865	Dış Borçların Ödenmesi ve Bütçe Açığı	6.600.000
1865	Kısa V. Borçların %5 Faizli Tahvillerle Değişimi	40.000.000
1869	Kısa V. Borçların Ödenmesi ve Bütçe Açıklarının Kapatılması	24.444.442
1870	Rumeli Demiryolları Borçlanması	34.848.000
1871	Dış Borçların Ödenmesi ve Bütçe Açığı	6.270.000
Toplam		146.303.384

Kaynak: Biltekin Öztekin⁹⁸

⁹⁴Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914**, İstanbul, Gerçek Yay. 3. Baskı, 1993, s.188-189.

⁹⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.173.

⁹⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay.3. Basım, 2005, s.67.

⁹⁷ Veli Şirin, **a.g.e.**, s.144-155.

⁹⁸ Biltekin Özdemir, **a.g.e.**, s.60-61.

Tablo 1.2 1854-1871 Yılları Dış Borçlanmasının Özellikleri⁹⁹

Borçlanma Tarihi	İhraç Bedeli %	Ele Geçen Net Değer (Osmanlı Altın Lirası)	Yıllık Faiz Oranı ve İtfası %	Karşılık Gösterilen Kaynak
1854	80	2.640.000,00	6+1	Mısır Eyaleti Yıllık Geliri (60.000 Kese Altın)
1855	100	5.500.000	4+1	Mısır Eyaleti Vergi Geliri, İzmir ve Diğer Gümrük Gelirleri
1858	76	4.180.000	6+1	İstanbul Gümrük Gelirleri ve Ayakbasta Hasılatı
1860	62,5	1.400.588	6+2	Aşar Vergisi Geliri
1862	68	5.984.000	6+2	Aşar Vergisi Geliri
1863	68-72	6.248.000	6+2	Birçok İlin İpek, Zeytin, Tuz ve Tütün ve Aşar Vergisi Geliri
1865	66	4.356.000	6+2.44	Ergani Bakır Maden Gelirleriyle, Ağnam Vergisi Gelirleri
1865	50	20.000.000	5	1864-1865 Bütçesi 2.464.000 Altın Liralık Geliri İle Ödenmesi Öngörüldü.
1869	54	13.200.000	6+1	Cezayir, Konya, Adana, Aydın, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Bosna, Mentеше, Vilayetlerinin Aşar ve Ağnam Vergisi Gelirleri
1870	32,125	11.194.920	3	İkramiyeli Rumeli Demiryolları Borçlanması
1871	73	4.577.100	6+1	Mısır Aşar Vergisinin Artırılması Sonrası Oluşan Gelir
Toplam		79.280.608,00		

Kaynak: Biltekin Öztekin¹⁰⁰

¹⁰⁰ Biltekin Özdemir, a.g.e., s.60-61.

Tablo 1.3. 1854-1871 Yılları Dış Borçlanmalarının Kaynakları¹⁰¹

Borçlanma Tarihi	Alacı Kuruluş Firmaları veya Alacaklı Firmalar
1854	Dent Palmer ve Ortakları (Londra) ve Goldschmid ve Ortakları (Paris)
1855	Rothschild Brothers (Londra), Fransa ve İngiltere
1858	Dent Palmer (Londra) ve Ortakları
1860	Demiryolları Şirketleri Direktörü Mirês (Paris)
1862	Deveaux ve Ort. Ve Osmanlı Bankası
1863	Osmanlı Bankası ve Crédit Mobilier
1865	Osmanlı Bankası ve Crédit de Mobilier Paris
1865	General Credit and Finance (Londra)
1869	Comptoir d'Escompte (Paris)
1870	Baron Hirsch (Brüksel)
1871	Crédit Général Ottoman, Louis Cohen and Sons Dent Palmer ve Ort.(Londra)

Kaynak: Biltekin Öztekin¹⁰²

1.4. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Kırım Harbinin son yıllarında hazırlanmaya başlanmış ve Paris Barış Antlaşmasının imzalanmasından altı hafta kadar önce Osmanlı Devleti'nde ilan edilmiştir.¹⁰³

Ferman vükela, büyük memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı, kaymakam ve farklı cemaatlerde bulunan tüm ileri gelenlerin önünde Sadrazam'ın özel kalemi tarafından okundu. (18 Şubat 1856)¹⁰⁴

Fermanın hazırlanması için Sadrazam Ali Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa, Şeyhülislam Arif Efendi ve bazı devlet adamları ile birlikte müttefik yabancı sefirlerinde içinde olduğu bir komisyon kurulmuştur. Komisyona katılım sağlayan Fransa, Avusturya ve İngiltere sefirleri, Tanzimat Fermanıyla gayrimüslimlere

¹⁰¹ Biltekin Özdemir, a.g.e., s.60-61.

¹⁰² Biltekin Özdemir, a.g.e., s.60-61.

¹⁰³ Karal, a.g.e., C:V, S.248.

¹⁰⁴ Engelhardt, a.g.e., s.137-139.

verilmiş olan hakların yetersiz olduğunu ve genişletilmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁰⁵

Ferman birçok yönden Gülhane Hattı Hümayunu ile benzerlikler göstermekteydi ancak hazırlanma şekli ve uygulama esasları bakımından Gülhane Hattından uzaklaşmaktaydı. Fermanın hazırlanma süreci, Kırım savaşı esnasındaki Viyana Barış görüşmelerine dayanmaktadır. Bu barışın maddeleri içerisinde Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Hristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarıyla ilgili bir madde konulmuştur. Bu görüşmelerde pek çok yabancı devlet, Osmanlı himayesinde yaşayan gayrimüslim tebaa için haklar ve isteklerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti tüm devletlere ait düşünceleri dinlemiş ve Tanzimat Fermanıyla verilen hakların yeniden bir fermanla pekiştirilmesine karar vermiştir. Fermanın Osmanlı Devleti tarafından bizzat ilan edilmesiyle, şekil açısından da olsa hükümdarlık hakları korunmaya çalışılmıştır.¹⁰⁶

Ferman yirmi maddeden oluşmaktadır. Fermanın maddelerine baktığımızda; Tanzimat fermanında bulunan can, mal, namus, şeref dokunulmazlıklarının ve Gayrimüslim tebaanın ruhani ayrıcalıklarının pekiştirildiği görülür.¹⁰⁷

Ferman detaylı olarak incelendiğindeyse, kiliselerin topladığı vergilerin kaldırılması, dinsel toplulukların kendi kendilerini yönetebilmeleri, okul ve ibadethane açabilmeleri, kimsenin din ve mezhep yüzünden aşağılanmaması, din değiştirmeye zorlanmaması, gayrimüslimlerin kamu hizmetlerine alınabilmeleri, askeri okullar dâhil tüm okullara girebilmeleri, mahkemede tanık olarak sayılmaları, karma mahkemelerde yargılanmaları, vergide eşitlik, yabancı uyruklu Emlak'a izin verilmesi, banka, ticareti tarım vb. alanlarda sermaye sahibi olabilmelerine izin verilmesi maddelerin olduğu görülür.¹⁰⁸

Fermanla yabancılara tanınan haklar daha çok genişletilmiş ve sonrasında çıkarılan 1858 arazi kanunnamesiyle haklar tekrardan güvence altına alınmak

¹⁰⁵ Eren, a.g.e., s.3077-3081.

¹⁰⁶ Karal,a.g.e., C:V, S.248.

¹⁰⁷ Engelhardt, a.g.e., s.137-139.

¹⁰⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. 8.Bs. , 2011, C: VI, s.1-28.

istenmiş ve sonrasında uygulanan kanunla yabancılara hem kırsalda hem de kentlerde mülk edinme hakkı vermiştir.¹⁰⁹

Islahat fermanıyla tekrardan tüm tebaaya askerlik şartı konuldu ve bu ödevden kaçınmak isteyen tebaaya bedel-i nakdi formülü kabul edildi. Bir nevi haracın devamıydı ancak tüm tebaa için uygulanması aradaki farkı kaldırmış oldu. Gayrimüslimlerin hem devlet memurluğuna geçebilmeleri hem de Osmanlı milli eğitiminden yararlanmaları prensibi koyuldu. Fermanla tebaayı kaynaştıran maddeler ve devlet idaresini denkleştirmek için konulan maddeler vardı. Tüm bu maddelerin uygulanması 1856-1875 arasında olmuştur.¹¹⁰

Kırım Savaşının son dönemlerinde Osmanlı, Fransa, İngiltere, Avusturya, Sardunya-Piyemonte, Rusya ve Prusya temsilcileri Paris'te barış görüşmeleri yapmaya başladılar. Görüşmelere Osmanlı adına Sadrazam Âli Paşa ve Paris elçisi Mehmet Cemil Bey katılır.¹¹¹Görüşmelerin sonrasında 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Anlaşması imzalanır.¹¹²

Anlaşmanın Genel Hükümleri;

1 Bu anlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere ve Piyemonte Devletleriyle Rusya arasında edebi bir barış sağlanacaktır.

2.Osmanlı ve Rusya bu savaşta işgal ettikleri yerleri boşaltacaklar.

3.İki ülke savaş sırasında düşman tarafını tutmuş tüm tebaalarını affedilecek.

4.Tüm savaş esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacak.

Osmanlı Devletiyle İlgili Hükümler;

1.Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü güvence altına alınmıştır.

¹⁰⁹ Mehmet Akif Aydın, 'Arazi Kanunnamesi' TDVİA, İstanbul, TDVY, C:III. 1991, s.346-347.

¹¹⁰ Karal, a.g.e.,s.248-252.

¹¹¹ Şeref, a.g.e., s.414.

¹¹² Kemal Beydilli, 'Paris Antlaşması' TDVİA, İstanbul, TDVY, C:XXXIV, s.169.

2.Osmanlı Devletiyle bu devletlerden biri veya bir kaçı arasında savaş veya bir anlaşmazlık çıkarsa, kuvvet kullanmadan önce diğer devletlerin arabulucu olmasına izin verecektir.

3.Osmanlı hükümdarı tebaasına iyiliği için din ve millet ayırmamakla beraber salahiyetini de bu devletlere vermemektedir.

4.Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının kapalı tutulmasını ön gören 13 Temmuz 1841 tarihli Londra anlaşması yürürlükte kalmaya devam edecektir.

5.Karadeniz tarafsız olacak ve her milletin ticaret gemilerine açık olacaktır. Ancak savaş gemilerine kapalı olacaktır.

6.Hem Rusya hem Osmanlı Karadeniz kıyısında savaş tersanesi kurmayacak ve açık olanları ise kapatacaktır.

7.Osmanlı ve Rusya kıyılarda lazım olacak kadar hafif gemilerin sayıları için yapılan daha önceki anlaşma bu anlaşmaya eklenecektir.

8.Eflak ve Boğdan beylikleri Osmanlı Devleti'nin uyuğunda ve anlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında sahip oldukları hakları koruyacaklar ve garanti veren devletlerin hiç biri bu devletler üzerinde himaye kurmaya çalışmayacaktır.

9.Osmanlı Devleti bu beylikleri içişlerinde serbest bırakacağını teyit eder.¹¹³

Kongreye Padişah Abdülmecid, Reşit Paşa'nın katılmasını istemiş ancak Paşa'nın İngiltere yanlısı tutuma sahip olmasından dolayı Fransa bu duruma itiraz etmiştir. Kongreyi lehimize çevirmek amacıyla Islahat Fermanı neşredilmiştir.¹¹⁴

Islahat fermanı I. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı iç ve dış siyasetinin temel esaslarını oluşturmuştur. Ferman imparatorlukta ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Özellikle bu muhalefet Bâb-ı Âli devlet adamları içerisinde olmuştur.

¹¹³ Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3077-3081.

¹¹⁴ Muafassal Osmanlı Tarihi, s.3076.

Fermanı eleştirenler arasında, fermanın hazırlanmasında en önemli isim olan Âli Paşa'nın hamisi Mustafa Reşid Paşa başta yer almaktaydı.¹¹⁵

Mustafa Reşid Paşa fermana ait eleştirilerini dile getirdiği zamanda devlet içerisinde önemli konumda değildi ancak halk tarafından sevilen bir zat olduğu için fikirleri kulaktan kulağa yayılmıştı ve halk üzerinde büyük tesirler yaratmaktaydı. Gayrimüslimlere geniş haklar veren ferman Müslüman halk tarafından hoş karşılanmamıştı. Üzerine Bâb-ı Âli içerisinde de tepki alınca fermanı uygulamaya çalışmak bir hayli zor olmuştu.¹¹⁶

Fermanın Osmanlı Devleti tarafından bizzat ilan edilmesi Avrupalı devletlerin müdahalesine engel olmak maksadı olsa da, tüm çabalara rağmen Islahat Fermanından sonra büyük devletlerin müdahaleleri daha sık hale gelmiş ve birçok yerde karmaşa ve isyanın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu iç isyanlara Avrupalı Devletler müdahale etmiştir. Bu isyanlara 1858-1860 Cidde –Suriye Sorunu örnek olarak gösterilebilir.¹¹⁷

Islahat Fermanının etkisiyle birçok yerde kilise ve yabancı okul sayısında artışlar yaşandı. Bu okullarda yabancı dille birlikte Türkçe eğitimde bir arada verildi. Fermanın imzalanmasında Osmanlı bürokratların asıl amacı Avrupa'nın azınlıklar üzerindeki müdahalesine son vermektir. Bu ferman Tanzimat Fermanı gibi içten gelen güçlerle değil, Avrupa'nın baskısı üzerine imzalanmıştı. Ancak fermana salt Avrupa baskısı yönüyle bakmak Âli Paşa'ya haksızlık olur. Âli Paşa bu fermanı hazırlarken, Avrupa'nın baskısından kurtulmayı ve Osmanlı ülkesine yabancı yatırımları getirmeyi planlıyordu. Osmanlı Devleti'nin idari olarak en önemli değişiklikleri bilhassa fermanın ilanından sonra gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu neticesiyle Islahat Fermanı olmasa dahi Avrupa Devletlerine imtiyazlar vermek zorundaydı. Devletin sanayiye geliştirmek için demiryollarına

¹¹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. 8.Bs. , 2011, C: VI, s.1-28.

¹¹⁶ Ahmet Cevat Eren, s.101.

¹¹⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. 8.Bs. , 2011, C: VI, s.1-28.

ihtiyacı vardı, bu durum içinse Avrupa'nın beşeri ve maddi sermayesine ihtiyaç duyuyordu.¹¹⁸

Ferman esas itibariyle azınlıkların haklarını içerse de fermanın ne azınlıklar ne de Müslüman halk memnun kalmadı. Ferman her iki kesimi de memnun etmedi ancak kendinden sonra oluşan Osmanlı modernleşmesine büyük katkı sağladı ve sürecin yol göstericisi oldu.¹¹⁹

¹¹⁸ ¹¹⁸Enver Ziya Karal, **a.ge.**, s.1-28.

¹¹⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.92-93.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ PARA VE MALİYE POLİTİKASININ İNCELENMESİ

2.1 Osmanlı Devleti'nde Para ve Kullanılan Para Çeşitleri

2.1.1. Paranın Tanımı

Parayı kısaca genel değişim aracı olarak nitelendirmek yaygın bir kanıdır. Ancak para terim olarak açıklandığında; toplumun kabul ettiği, değer olarak belirlediği ve işlem yapma yetkisi tanıdığı bir ödeme aracı olarak açıklanmaktadır. Bu demek olur ki bir metanın para olarak kabul edilebilmesi için, toplum tarafından onaylanması ve işlem yapmaya yetki verilmiş olması gerekmektedir.¹

Toplumlar ilkel zamanlarında ticaret ve alışverişi mübadele yöntemiyle gerçekleştirmektedirler. Zamanla insanlar birbirleriyle karşılıklı olarak aynı ürünleri takas yapmakta zorlandılar. Örneğin bir kişinin elinde odunu varken, deri almak istiyordu, bu alışverişin gerçekleşebilmesi için oduna ihtiyacı olan birinin fazla derisi olan birini bulması ve aynı anda birinin ihtiyacı olan şeye diğerinin fazlası olması gerekiyordu. İki kişinin veya toplumun aynı anda karşılıklı olarak birbirlerinin mallarını talep etmeleri toplum yapısının da ilerlemesiyle gitgide zorlaşıyordu. Yaşanan bu ve benzer durumlar sonucunda zamanla başka değerler takas aracı olarak kullanılmaya başlandı.²

Bu araçlar elbette ki hemen değerli madenlere dönüşmemiş ve buldukları coğrafyaya göre farklı değerler bu amaçla kullanılmıştır.³

Adam Smith'in Ulusların Zenginliği eserine göre; "Habeşistan 'da tuz, Hindistan kıyılarının bazı bölgelerinde bir çeşit deniz hayvanı kabuğu, Newfo-undland'de kurutulmuş

¹ Sadun Aren, **100 Soruda Para ve Para Politikası**, İstanbul, Gerçek Yay. ,2. Bs. ,s. 1.

² Catherine Eagleton & Jonathan Williams, Çev. Fadime Kâhya, **Paranın Tarihi**, Çev. Fadime Kâhya, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Baskı, 2011,s.1.

³ Aren, a.g.e., s.1.

morina balığı, Virginia'da tütün, Batı Hint Adalarındaki bazı İngiliz sömürgelerinde şeker, bir takım başka ülkelerde post ya da tabaklanmış deri bu amaçla kullanılmıştır.”⁴

İlerleyen zamanlarda medeniyetler farklı metalleri yeni değişim aracı olarak benimsemişlerdir. Bazı ülkelerde demir bazı ülkelerde ise bakır kullanılmış ancak dönemine göre ticarete veya servette gelişmiş olan ülkelerde altın ve gümüş daha yaygın olarak kullanılmıştır.⁵

İlk zamanlar bu metaller işlenmemiş ve damgalanmamış bir biçimde ince çubuk şeklinde kullanılmaktaydı. Bu tür işlenmemiş metallerin kullanımı miktar ve değer farklarına neden olabilmekteydi. Ağırlık olarak küçük farkların belirlenmesi zordu. Özellikle altını tartmak çok zordu ve değerini belirlemek için eritme işlemi yapmak gerekmekteydi. Metanın tam olarak değerinin belirlenememesi sahtekârlık ve dolandırıcılık için de zemin hazırlamaktaydı. Tüm bu yaşanan zorlukların sonucunda uluslar, damgalı para sistemine geçiş yapmak durumunda kalmışlardır.⁶

Takas ile başlayan ödeme yöntemi zamanla değerli madenlere doğru tekâmül etmiştir. Para değerli maden olarak ilk defa M.Ö üçüncü bin yılda Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri tarafından kullanılmıştır. Denizaşırı seyahatin yaygın olduğu Avrupa sayesinde de tüm dünyaya yayıldığı düşünülmektedir.⁷

Osmanlılar para politikası olarak ilişkide buldukları coğrafyalar olan Roma, Bizans ve Akdeniz mıntikasından etkilenmiş ve zamanla tüm bu coğrafyaların para politikalarını harmanlayarak kendi para sistemini oluşturmuşlardır.⁸

Osmanlı beyliğinin henüz kurulmadığı yıllarda, halk alışverişin için pazarda takas yöntemi kullanılmaya devam ederken bir taraftan da Anadolu Selçukluları ve İlhanlılara ait akçeyi kullanmaktaydılar. Anadolu Selçuklu Devletinin tarih

⁴ Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, İstanbul, Alan Yay. 2.Bs. , 1997, s.32-33.

⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay. 1999,s.7-18.

⁶ Adam Smith, **a.g.e.**, s.32-33.

⁷Catherine Eagleton & Jonathan Williams, Çev. Fadime Kâhya, **a.g.e.**,s. 1.

⁸ Şevket Pamuk, **a.g.e.**, s.7-18.

sahnesinden çekilmesinden sonraysa sadece İlhanlı devletine ait paraları kullanmaya başlamışlardır.⁹

Diğer tüm İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de egemenliğin en önemli iki kanıtı sikke ve hutbeydi. Basılan bu sikkelerin diyardan diyara dolaşmasının hükümdarın gücünü en uzak yerlere kadar ulaştırdığına inanılıyordu.¹⁰

14. yy 'nın ilk yarısından itibaren İlhanlıların eski önemini yitirmesi ve ardında yaşanan bazı siyasal olaylar neticesinde H.727/1327 'de Osman gazinin oğlu Orhan gazi Bursa'da ilk sikkesini darp ettirmiştir.¹¹

Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi eserinde belirttiği üzere Orhan Gazi tarafından kesilen sikkelerden önce Anadolu'da isimsiz bir şekilde 'Halledallahu mülkehu ' (Allah mülkünü daim kılsın) yazılı bir sikke dolaşmaktaydı.¹²

'Osmanlılar sikkelerine Moğol dilinden gelen 'akçe' adını vermişlerdi. Osman Gazi tarafından kestirilen ilk akçe beş kırat ve üç habbe vezninde kesilmiştir. 'Osmanlılar için para basmak ulvi bir değere sahip olmakta ve imparatorluğun gücünü uzak diyarlara kadar taşımaktaydı. Ancak sikke basımında ısrarlı olunmasının tek sebebi güç değil, hem vergi toplarken hem ödemeler yapılırken (örneğin; askerler veya devlet memurlarına) bunların aynı olmasının yanında nakdi de olması gerektiği içindi.¹³

2.1.2. Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Para Çeşitleri

Osmanlı Devleti'nde 16. yy. kadar Balkanlar ve Anadolu'da altın sultani ve gümüş akçeye dayanan bir para düzeni mevcuttu. Günlük işlemler içinse bakır, mangır veya pul kullanılmaktaydı.¹⁴

⁹ Ziya Karamursal, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1989,s.73-76.

¹⁰ Pamuk, a.g.e. ,s.17-18.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1998, C:I,s.484.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e.,s.484.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e.,s.484.

¹⁴ Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul, II. Baskı,2012 s.189-193.

Osmanlı Devleti genel yapısı itibariyle fethettiği yerlerde kendisinden önce gelen pek çok düzeninin devam etmesine izin vermişti. O dönemde her coğrafyanın kendi sistemi içerisinde düzeni olduğuna inanılıyordu. Bu düzen para sisteminde de geçerli olmuş ve imparatorluğun merkezden uzak yerlerinde farklı sikkeler kullanılmıştır.¹⁵

1352 yılından itibaren ufak alışverişler için bakır paralar kullanılmaya başlandı. Bakır para alışları halkı zarara uğrattığı ve pek tercih edilmiyordu.¹⁶Bu sebeple bu paraların piyasa da olması ve kullandırılması halk için bir nevi vergi niteliğindedir. Paranın bu değerinden dolayı bu paranın dağıtılması 'salgın' olarak adlandırılırdı.¹⁷

Osmanlı Devletinde günlük işlemler için yaygın olarak gümüş tercih edilmekteydi. Yukarıda da dediğimiz gibi devlet, fethettiği yerlerde kullanılan para birimlerine müdahale etmiyordu. Sadece üzerlerine Padişahın isminin olduğu damga basılıyor ve birkaç ufak değişikliklerle aynı paranın kullanımına devam ediliyordu.¹⁸

Şevket Pamuk'un Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları adlı eserinde belirttiğine göre "Balkanlar ve Anadolu'da tedavül eden akçeye ek olarak, Suriye ve Mısır'da para, Irak'ta şahî, Tunus'ta nasri Osmanlı gümüş, para birimleri olarak tedavül etti. "şeklinde o dönemde kullanılan paralar örneklerle anlatılmıştır. Farklı sikkelerin kabul edilmesinden kaynaklı olarak yaşanan sıkıntılardan sonra, çoklu para sisteminden vazgeçilmiş ve Osmanlı akçesi tek para olarak basılmaya başlanmıştır.¹⁹

¹⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2007,s.11.

¹⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay. 1999,s.7-18.

¹⁷ Halil Sahillioğlu, **Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri Makalesi**, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s.19.

¹⁸ Şevket Pamuk, **a.g.e.**,s.11.

¹⁹ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.12.

16. Yüzyıla geldiğimizde “akçe” tek sikke olarak tüm imparatorlukta basılmaya başlandı ve bu para Beynelmilel ticarete kullanılan “Venedik Dukasına” eşitlendi.²⁰

İmparatorlukta para basma işleri darphaneler tarafından gerçekleştirilmiştir. ‘Bu darphaneler “Dârüddarp ve dârüssikke adlarıyla da anılır. Bu terkiplerde yer alan dâr, hâne (ev) kelimesinin Arapça karşılığı olup darb vurma yoluyla para basma işlemine denir; sikke de “basmakalıbı” anlamına gelmektedir ve zamanla kalıpla basılan paranın adı olarak kullanılmıştır.’²¹

Osmanlı Devletinde ilk gümüş ve altın akçeyi birlikte kullanan kişi I. Murad olmuştur. Aynı zamanda paranın ‘tuğra’ şeklinde basılması da ilk defa bu Padişah zamanında gerçekleşmiştir.²²

Birçok eyalette bulunan darphanelere para basma konusunda yetki verilmekteydi. Ancak döneminin en değerli parası olan sultaninin her eyalette basımına izin verilmiyordu. Sultaninin diğer bir adıyla sikkenin Balkanlar, Anadolu, Mısır, Tunus ve Cezayir’de basımına izin verilirken, özerk prensliklerde gümüş sikke basımına müsaade edilmekteydi.²³

Osmanlı Devleti’nde altın ve gümüş madenlerinden üretilen paralar tek bir yerde veya belirlenen yerlerde darp edilirken, bakır ve mangır paraların özel teşebbüs eliyle de basılmasına izin veriliyordu. Bu durumda, değerli madenleri taşıma esnasında yaşanan zorlukların özellikle ulaşım sıkıntılarının büyük bir payı vardı.²⁴

1844 yılında gerçekleşen para reformuyla Osmanlı lirası, mecdiye ve kuruşu temel para birimi olarak kabul edilir. Bu tarihte yüz kuruşun bir Osmanlı lirası olduğu kabul edilir ve yirmi kuruşluk mecdiyeler ilk kez bu dönemde basılır.²⁵

²⁰ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, TCTA, İstanbul, İletişim Yay. ,1985, C:III, s,765.

²¹ Tabakoğlu, a.g.e., s.189-193.

²² Karamursal, a.g.e., s.73-76.

²³ Uzunçarşılı, a.g.e. , s.484-485

²⁴ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.74

²⁵ Zafer Toprak, a.g.e., s,765

Osmanlı Devletinde para düzeni Tanzimat'a gelene kadar altın, gümüş, bakır gibi değerli madenlere dayanıyordu. Tanzimat'la birlikte tam olarak günümüz kâğıt parasına benzemese de bugünkü tabir ile kâğıt para olarak açıklayabileceğimiz 'kaime' piyasaya girmiştir.²⁶

Tanzimat Döneminde yaşanan bütçe açıkları ve mali sıkıntılar nedeniyle hükümet sık sık ek kaynak arayışına girmek durumunda kalmıştır. Ek kaynaklar için kimi zaman ilave vergilere, kimi zaman "tağşiş" uygulamasına, kime zamansa daha önceden denenmemiş farklı yöntemlere başvurmuştur. İşte kaime bu yöntemlerden biridir.²⁷

19. Yüzyılda Osmanlı topraklarında devletin ek gelir arayışı devam etmekteydi. İşte bu amaçla İstanbul'da, ilk basıldığında faiz değeri olan kaime-i muteber-i nakdiyye' kısaca 'kaime' olarak adlandıracağımız para basıldı.²⁸

Kaimeler ilk çıktıklarında piyasada güven oluşturmadıkları için kabul görmemişlerdir. 1840-1844 yılları arasında İstanbul piyasaları bu paralara karşı artık güven duymaya başlamış ve kaime piyasada sikke ile aynı değeri görmüştür.²⁹

İlk olarak basılan kaimelerin süresi sekiz yıl ile sınırlıydı ve senelik %12,5 faiz getirisi vermekteydi.³⁰ İlk kaimeler 1840 yılında çıkarılmıştı ve o günkü değeri yüz altmış bin lira yani otuz iki bin kese altına denk gelmekteydi. Faizler devlet tarafından iki taksit halinde ödenmekteydi.³¹ Bu kaimelerin kendileri için herhangi bir değer karşılık olarak gösterilmezken, faizleri için İstanbul gümrüğü mallarından karşılık gösterilmişti. İlk kaimeler henüz baskının bile tamamlanmasını bekleyemeden elle basılmıştı, bu olaydan sahte para tüccarları (kalpazanlar) nemalandılar. Başlangıçta tüm ülkede kullanılan kaimeler, kalpazanlığın önlemesi için bir müddet sonra merkezden uzak yerlerde tedavülden kaldırıldı. Ancak kalpazanlığı önlemek için sadece taşrada tedavülden kaldırılması yeterli değildi aynı

²⁶ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Ankara, Roma Yay.2. Bs.2005,s.61-63.

²⁷ Şevket Pamuk, Çev; Gökhan Aksay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2008, s.100.

²⁸ Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, s.227.

²⁹ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.139-141.

³⁰ Ali Akyıldız, "Kaime", **TDVİA**. İstanbul, TDVY, 2001, C:24, s.212-215

³¹ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.139-141.

zamanda ek tedbirler de gerekmektedir. İlk etapta 1841 yılında el yazısı kaimeler matbu kaimelerle değiştirildi, ilerleyen yıllarda ise taklidi zorlaştırmak için farklı şekillerde basılmaya başlandı.³²

1843 yılına geldiğimizde kaimelerin faiz oranı %10'a ilerleyen süreçte de %6'ya kadar düşmüştür.³³ Kaimenin piyasa değerinde yaşanan giderek düşüş neticesinde bu paranın bir kısmının da olsa piyasadan çekebilmesi istendi ve bu amaçla yüz bin lira (yirmi bin kese altın) değerindeki kaime piyasadan çekilmiş ve yerine yirmi kuruşluk faizsiz kaimeler çıkarılmıştır.³⁴

Kırım Savaşında yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle hükümet savaşın olduğu yerlerde geçerli ve faizsiz on ve yirmi kuruşluk kaimeler çıkardı. Toplam 856.250 liralık bu kaimeler 1857 yılında piyasadan toplatıldı.³⁵

1862 yılına geldiğimizde ise piyasada çok fazla kaime vardı. Fuad Paşa'nın yürüttüğü çalışmalar sonucunda, İngiltere'den kaimelerin toplatılması için borç para alınır ve kaimelerin piyasadan toplatılmasına karar verilir³⁶ Piyasadan toplatılan kaimelerin % 40 nakit, geri kalanı da %6'sı % 6 faizli eshâm-ı cedîde olarak ödenmesine karar kılınır ve böylelikle kaimeler piyasadan toplatılmış olur.³⁷

2.1.3. Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Paranın Tağşişi

Osmanlı Devletinde para çok uzun yıllar kıymetli metallerle üretilmiştir. Devlet kriz dönemlerinde, maliyeye ek kaynak yaratabilmek için paranın içerisindeki maden değerini düşürme yoluna girmiştir. İşte bu uygulama "tağşiş" olarak karşımıza çıkmaktadır. Paranın içerisindeki altın veya gümüş içeriğini azaltmak devlete kısa vadede olanak sağlamaktaydı ve olası bir kriz veya savaş durumlarında zaman zaman acil olarak bu olanaklara ihtiyaç duyulmaktaydı.³⁸

³² Şükrü Baban, "Tanzimat ve Para", **Tanzimat I**, Ankara, M.E. B. Yay. 1999.s.255-257.

³³ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.139-141.

³⁴ Akyıldız, **a.g.e.**,212-215.

³⁵ Kazgan, **a.g.e.** s.100.

³⁶ Akyıldız, **a.g.e.**,212-215.

³⁷ Akyıldız, **a.g.e.**,212-215.

³⁸ Tabakoğlu, **a.g.e.**,391-393.

Ancak bu uygulamaya karşı ciddi muhalefet söz konusuydu. Uygulamadan hükümet dışında çıkar sağlayan yoktu, kentli nüfusun büyük bir çoğunluğu, lonca üyeleri, dükkân sahipleri ve küçük esnaflar bu tağşişlerden etkileniyorlardı. Ancak paranın değerinin düştüğü tarihlerde ürünlerin fiyatlarının artması, tam tersi zamanlarda ise zıttı hareket etmesi sonucunda piyasada aksak da olsa bir denge sağlanıyordu. Fakat maaşlarını sabit olarak alan askerler için durum aynı değildi. Onlar aynı maaşları almaya devam etmekte ancak aldıkları paranın alım gücü her seferinde azalmaktaydı. Yaşanan bu olaylardan dolayı tağşiş uygulamasına en büyük muhalefet yeniçerilerden gelmekteydi.³⁹

1770 yılından 1840 yılına kadar olan dönemde, devlet büyük bütçe açıkları ve mali sıkıntılarla baş başaydı. Devlet bütçe açıklarını kapatmak ve maliyeye ek kaynak bulmak istiyordu. Osmanlı Devletinde o dönemlerde henüz hiç dış borçlanma söz konusu değildi. Devlet içerisinde bulunduğu maddi sıkıntılardan, vergilerin denetim miktarını artırma ve iç borçlanmayı artırarak kurtulma düşüncesindeydi.⁴⁰

İç borçlanma konusunda da sıkıntılı olunan dönemlerde hükümet 'tağşiş' uygulamasına başvuruyordu. Bu uygulamalar en yoğun olarak II. Mahmud'un iktidar döneminde özellikle de (1808-1839) yılları arasında gerçekleşmiştir.⁴¹

II. Mahmud'un tahta çıktığı dönemde bir gümüş sikke içerisinde 5,9gram gümüş bulunmaktaydı ve bu gümüş miktarı 1789 yılından beri değişmeyen bir miktardı. Ancak izleyen yıllar içerisinde kimi zaman hızlı bir şekilde, kimi zamanda yavaş yavaş paranın içerisinde bulunan gümüş miktarı azaldı ve 1831-1832 yıllarında geldiğimizde paranın içindeki gümüş miktarı şu ana kadar almış olduğu en dibi gördü. Artık paranın içerisinde 0,5 gram gümüş vardı. Yani tabiri caize gümüş para âdete pul olmuştu. 1832 yılında içerisindeki gümüş değeri 0,94 grama çıktı ve 1844 yılına geldiğimizde bir grama ulaştı. Ulaşılan bu değer ilk Dünya savaşına kadar korundu.⁴²

³⁹ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.28-29.

⁴⁰ Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme**, s.100.

⁴¹ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.137-141.

⁴² Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.137-141.

2.2 Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Vergi Sistemleri

2.2.1 Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemlerine Genel Bir Bakış

Vergiye kısaca insanların toplu yaşama başladıktan sonra, yöneticileri ve yönetici ailesini geçindirmek için ödedikleri toplu yaşama payı olarak düşünülmektedir. Hukukun ve insan haklarının gelişmediği dönemlerde vergiler keyfi olarak alınabiliyordu ve bir insanın köle olarak çalıştırılması veya malının kendisinden zorla alınması normal karşılanan durumlar ve uygulamalardı. Ancak zamanla hukukun ve insan haklarının gelişmesi, ardından sosyal hayatta yaşanan pek çok düzenleme vergilerin keyfi olarak alınmasına engel olmuş ve vergi konusunda mükellefleri zor duruma düşürmeyecek uygulamalar başlamıştır.⁴³

Vergiler ilk çıkış noktasında 'hediye' olarak başlamıştır. İnsanlar mallarının bir kısmını topluma veya yöneticilerine hediye olarak sunarlardı. Bu uygulamanın olduğu dönemlerde vergi zorunlu değil isteğe bağlı bir uygulamaydı ve kral veya yöneticiler hali hazırda kendi geçimlerini sağlayabildikleri için zorunlu olarak bu ve benzeri uygulamalara gerek duymuyorlardı.⁴⁴

İlerleyen zamanlarda ilahi dinlerin ortaya çıkmasıyla verginin dini bir boyutu oldu. İnsanlar dini vecibelerini yerine getirmek için vergi veriyorlardı. Verginin bir sonraki aşaması 'fedakârlık' olmuştur. Daha sonra ise vergiler 'zorunlu' hala gelmiştir. İlerleyen zamanda ise günümüz vergi sistemi oluşmuş ve vergiler 'değer ve oran' aşamasına geçiş yapmıştır.⁴⁵

İlk çağda insanların en önemli değerleri emekleri ve tarımdan sağladıkları katkı paylarıydı. Eski dönemlerde para henüz gelişmediği için, insanlar devletlere vergilerini aynı olarak emek güçleriyle veyahut da tarımdan elde ettik hasılatlarla ödemekteydiler. Para icat edilene kadar tüm vergiler aynı olarak alınırdı ve gerekli görüldüğü zamanlarda insanların emeklerine el koyulabilirdi. (Burada köle olarak

⁴³ Ali Rıza Gökbunar – Alparslan Uğur, **Sümerlerden Günümüze Maliye Tarihi**, İstanbul, Beta Yay.1. Bs. ,2016,s.17.

⁴⁴ M.Macit Kenanoğlu,"Vergi",**TDVİA**. İstanbul,TDVY.,C: XLIII,2013,s.52-58.

⁴⁵ Frederic Benham, Çev; Sadun Aren,"En İyi Vergi Sistemi Nedir" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ankara, C:IV, S:1;1949,276-289.

çalıştırılmaları veya hayvan ya da mahsullerine el koyulması) durumu söz konusuydu.⁴⁶

Ortaçağın başlarına kadar gerekli duyulan durumlarda, kesin olarak saptanmamış oranlarda vergi alınır ve bu vergi alımlarında herhangi bir düzen söz konusu değildi. Ancak Ortaçağın ikinci yarısından sonra para kullanımının yaygınlaşması ve kralların kendi gelirleriyle geçinememeleri vergilerin düzenli olarak toplanmaya başlanmasını sağlamıştır. Ancak o dönemde de vergilerin hala aynı olarak toplatılmasına devam ediliyordu. Yeniçağa girilmesiyle birlikte artık aynı vergilerin yerini nakdi vergiler almaya başlar. 18 Yy'a geldiğimizde ise devletin asıl gelir kaynağını vergiler oluşturmaya başlamıştır ve artık günümüz vergi düzenine yakın bir düzen oluşmaya başlar. Yaşanan gelişmelerle insanların merkezi devlet için ödedikleri vergiler yerelde ödedikleri vergilerin önüne geçmeye başlar.⁴⁷

Osmanlı Devletinde verginin esas kaynağı İslam dini olmuştur ve vergiler şerri ve örfi olmak üzere iki ana temele dayanmaktadır. Osmanlı Devletinde reform dönemlerine gelene kadar yani 19. yy'a kadar birçok konuda çeşitlilik esastı. Bu yüzyılda bu çeşitlilikler değiştirilmek istenmiş ancak kısa vadede düzenlemeler geçerli olmamış yine çift başlı sistemler devam etmiştir.⁴⁸ Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde hali hazırda olan düzeni hemen değiştirme yoluna gitmemiş ve ufak tefek değişikliklere süregelen düzeni sürdürmeye devam etmiştir. Vergi düzeninde bu yapıdan nasibini almıştı ve bölgelere göre farklılık gösteriyordu.⁴⁹

Osmanlı Devletinin vergi yapısına genel olarak baktığımızda dolaysız vergilerin ve tarım üzerinden alınan vergilerin devletin gelirlerin büyük bir kısmını oluşturduğunu görmekteyiz. İslam'a uygun olarak toplanan zekât, öşür ve cizye vergilerin büyük bir kısmını kaplamaktaydı.⁵⁰

Osmanlı Devleti halkını vergi ödeyenler (reaya) ve vergiden muaf olanlar (askeriye, ilmiye ve bürokrat sınıfı)olarak ayırmak mümkündür. Vergi mükellefleri

⁴⁶ Gökbunar-Uğur, a.g.e., s.17-20.

⁴⁷ Gökbunar -Uğur, a.g.e. , s.18-21.

⁴⁸ Kenanoğlu, a.g.e. s.52-53.

⁴⁹ Abdullah Mutlu, **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergilendirme Zihniyeti**, Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Baş. Yay.2009,s.41-55.

⁵⁰ Gökbunar -Uğur, a.g.e. s.61-62.

raiyet ve şehirliler olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Şehirlilerin kazandıkları üzerinden ödedikleri vergiler yüzde on civarıydı. Para ve para kaynaklı kira, faiz vb. olaylardan ötürü, kolaylıkla ve sağlıklı bir şekilde denetlenemedikleri için neredeyse vergiye tabii değil gibiydiler. Vergi sistemi henüz istenilen düzeye ulaşmadığı için para kazancının denetimi söz konusu değildi ve insanlar paranın üzerinden vergi ödemiyorlardı.⁵¹

Ancak durum köylüler için bu kadar iç açıcı değildi, paranın denetimi yapılamıyordu ama köylünün üretimin ve sahip olduğu hayvanatın denetimi rahatlıkla gerçekleşebiliyordu. Köylülerin vergileri yüzde 12.5’lerden başlayıp yüzde 50’lere kadar çıkabiliyordu. Reaya sınıfına konar- göçerlerde dâhildi ve onlarda kendilerine özgü bir sistemde vergi vermek durumundaydılar.⁵²

Öşür ve aşar İslam ile hayatımıza girmiştir. Kelime anlamı 1/10 demektir. Yani gelirimizin 1/10 ‘unu İslam’a uygun şekilde bağışlamamızı istemektedir. Aşar vergisi ayni ve nakdi olarak verilmiştir. Bazı yörelerde ayni bazı yörelerde ise nakdi ödenmesi sistemi uygulanmıştır. Osmanlı’da yeni fethedilen yerlerde, eski düzeni bozmadan insanların sahip oldukları toprakları koruması sağlanırdı. İşte oluşan yeni düzende eski düzeni korumak için ‘haraç’ adı altın vergi alınırdı. Genellikle gayrimüslim halktan alınan bu vergi, yetiştirdikleri mahsul üzerinden de alınırdı. Hayvanlar üzerinden de Adet-i Ağnam vergisi alınmaktaydı. Bu vergilerin dışında şahıslardan alınan birçok vergide söz konusuydu.⁵³

Osmanlı vergi toplama düzeninde ‘Timar sistemi’ önemli bir yer kaplamaktadır. Osmanlı Devlet düzeninin de devlete ait miri araziye tasarruf eden halk, bu tasarrufları sayesinde, sipahilerin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Böylelikle hem her an savaşa gidebilecek asker hazır olmakta, hem de devlete ait araziler boş kalmamakta ve ekonomiye katkı sağlamaktaydı. Bu sistemi tek başına askeri, vergi veya tarım sistemi olarak değil bir bütün halinde düşünmemiz gerekmektedir. 1300 - 1600 yılları arasında bu sistem çok yaygın olarak kullanılmıştır ve köken olarak

⁵¹ Tabakoğlu, s.299-305.

⁵² Gökbnar –Uğur, a.g.e. s.66-67.

⁵³ Gökbnar –Uğur, a.g.e. s.75-76.

Osmanlı'nın beylik zamanlarından gelen 'yurtluk sistemine' dayandığı düşünülmektedir.⁵⁴

İltizam usulü bir şahsın belirli bir bölge de devlete ait olan tüm vergileri bir yıl süreyle toplamasıdır. Özel kişilerin (devlet memuru olmayan) belirli bir bedel ödeyerek bir yerin vergi gelirini bir yıllığına üstüne alması olarak açıklanabilmektedir.⁵⁵ Bu işi yapan kişilere 'mültezim' adı verilmekteydi. Bu uygulama vergi toplanmasının bir nevi özelleştirilmesi olarak açıklanabilir. Uygulama daha çok tarıma dayalı toplumlarda görülmüştür. İlk çağdan başlayarak uygulanan bu sistem dünyada pek çok yerde kullanılmıştır. Tanzimat'la birlikte iltizam usulünden vazgeçilerek 'emanet' usulüne geçilmek istenmiştir. Bu uygulamada da vergi memurlar tarafından toplanmakta daha sonra merkezi hazineye aktarılmaktaydı. Ancak tüm çabalara rağmen iltizam usulünden vazgeçmek istenildiği kadar kolay olmamıştır.⁵⁶

17 Yüzyılın sonlarından 19. Yüzyılın ortalarına kadar iltizamlar 'malikâne' sistemine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu sistemle artık iltizamlar ömür boyu verilmekteydi. Bir iltizamın bir kere alan kişi devlete karşı suç işlemediği sürece ömrü boyunca bu iltizamdan tasarruf hakkına sahip oluyordu. Malikâne sahibi önceden belirlenmiş bir tutarı devlete toplu olarak ödemekteydi. Devlet bu sistemde yıllık sabit vergiyi garanti ediyordu ve yine verginin garanti altına alınmasıyla malikâne sahibinin ödemeyi gerçekleştirebilmek için toprakların verimini artıracağına inanıyordu.⁵⁷

Sistem ilk başlarda oldukça iyi işledi. Malikâne sahibi mültezimler, satın aldıkları yerlerde üretken faaliyetlerde bulundular, bölgelerinin güvenliğini sağladılar hatta pek çoğu bölgelerine yatırımlar dahi yaptı. Zamanla mültezimler kendi adlarına vergi toplamayı bırakıp, ikinci hatta üçüncü kişiler adına vergi toplamaya başladılar. Bu sistem ekonomiyi canlandırmak bir yana dursun vergi yükümlüsünü daha çok yıprattı ve verginin ziyanına yol açtı.

⁵⁴ Halil İnalcık, "Timar", **TDVİA.**, İstanbul, TDVY, 2012, C:XXI, s.168-173.

⁵⁵ Mehmet Genç, "İltizam", **TDVİA.** İstanbul, TDVY, 2000, C: XXII, s.154-158.

⁵⁶ Genç, a.g.e. s.154-158.

⁵⁷ Genç, a.g.e. s.154-158.

Devlet bu sistemden rahatsız olmaya başladı ve Malikânelerin yavaş yavaş daraltma yoluna girdi. III. Selim ve II. Mahmud bu yönde çalışmalar yaptı. Gülhane Hattında bu sistemin kaldırılacağı duyuruldu. Artık iltizam usulü kalkacak ve vergiler maaşlı memurlar tarafından toplatılacaktı. Ancak yetişmiş memur sayısının azlığı ve devletin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle memur yetiştirme konusunda istenilen hızda çalışma yapılamaması başlangıçta uygulamanın gerçekleşmesine engel oldu. Devlet tüm çabalara rağmen 1843 yılında yeniden İltizam düzenine dönmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra devlet bu usulü mümkün mertebe hem reayaya hem de kendi bütçesine mümkün olduğu kadar az zarar verecek bir yapı haline getirdi. Sistemin kanun olarak tam kaldırılması Cumhuriyet dönemini bulmuştur.⁵⁸

2.2.2 Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Uygulamaları

Gülhane hattı hümayunuyla başlayan Tanzimat Döneminde birçok alanda olduğu gibi mali alanda da ıslahatlar yapılması kararı alınmıştır. Tanzimat'ı Hayriye'ye göre üç değerli husus vardır. Bunlar; vergilerde adaletin sağlanması, iltizam usulünden vazgeçilmesi ve bir gider bütçesinin hazırlanması. Yine Tanzimat fermanın ilandan sonra bir ay içerisinde çıkan ve vilayetlere gönderilen bir fermanla aşağıdaki hususlar bildirilmiştir.⁵⁹

1. Örfi vergiler kaldırılacaktır. Yerlerine insanların servetleri (hayvan, arazi ve mal) gelirlerinin yazımı, yani belirlenmesi sağlanacaktır.
2. Aşarda iltizam usulü kaldırılacaktır.
3. Ağnam (hayvanlar üzerinden alınan vergi) tek bir kalemdede toplanacaktır.
4. Haraç ve cizye düzenlenecektir.
5. Ayni vergiler kaldırılacaktır ve yine aynı doğrultu da olan memurların maaşlarına karşılık halktan alınan ve farklı isimler taşıyan benzer vergiler kaldırılacaktır.⁶⁰

⁵⁸ Mehmet Genç, "İltizam", **TDVİA**. İstanbul, TDVY. 2000,C: XXII, s.154-158.

⁵⁹ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul**, Küre Yayınları,2001,s.22-25.

⁶⁰ Kenanoğlu, a.g.e. s.52-53.

Genel olarak direkt taşrada toplanıp, taşra da harcanan ve merkezi hazineye doğrudan ulaşmayan vergiler konusunda düzenlemelerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Birçok anlam taşıyan bu mali düzenlemelerin aslında en önemli amacı direkt merkezi hazineye girecek para gelirlerini artırmaktır.

Islahat Fermanında 'da bu konuyla ilgili aşağıdaki düzenlemeler yer almıştır.

1. Vergide adaletin sağlanması
2. İltizam usulünün kaldırılması ve vergilerin doğrudan toplanması
3. Mahkûmların mülklerinin üzerinde bulunan müsaderenin kaldırılması,

Fermanlarda gerçekleşen usullerin geçerli olabilmesi için pek çok mali ve hukuki yeni düzenlemeler yapılmak zorunda kalmıştır. Bu değişiklikler nizamnamelerle duyurulmuştur.⁶¹

Tanzimat'la birlikte İltizam sistemi tamamen kaldırılır ve vergiler maaşlı memurlarla emanet usulüne göre toplanılır. Ancak, bu görevi üstlenecek yetenekli memurların azlığı nedeniyle ilk başlarda uygulanması zor olur. İki yıl boyunca emanet alanlar idaresi, iltizam sistemi yüzünden oluşan şikâyetlere pek engel olamazlar. Yeni düzenlemeler neticesinde vergi gelirlerinde düşüş meydana gelir ve iltizam usulüne tekrar dönmek zorunda kalınır.1842 yılında tekrar dönülen iltizam sisteminde ziraat ürünlerinde emanet alma işlemine devam edilir. Ancak 1843 yılına gelindiğinde bu işlemde de başarılı olunmadığına karar verilir ve tekrardan eski iltizam düzenine geri döndü. Sistemin tamamen ortadan kaldırılması Cumhuriyet dönemini bulmuştur.⁶²

Devletin gelir kaynaklarını artırabilmek için 17. Yüzyılda 'malikâne ' usulüne başlanmıştır. Bu usulle 'mukataa' denilen gelir kaynakları ömür boyu tasarruf hakkıyla satılmaktaydı. Bu uygulamaya geçilmeden önce vergiler 'iltizam' veya 'emanet' yoluyla toplanılmaktaydı. İltizam usulünde bir ila üç yıllığına teslim edilen (gelir sağlanan) vergiler, malikâne sistemiyle ömür boyu teslim edildiği için çok

⁶¹ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul**, Küre Yayınları,2001,s.22-25.

⁶²Genç, a.g.e. ,s.154-158.

daha uzun yıllara ait gelirler peşin olarak toplanabiliyordu. Büyük umutlarla başlanan malikâne sistemi istenilen verimliliğe ulaşamadı bu durumun en önemli nedenlerine bakacak olursak; malikânegilerin beklendiği gibi vergi kaynaklarına özen göstermediler hatta çoğu malikâne sahibi başkentten yönettiği için vergiyi ikinci hatta üçüncü kişilere kadar gayri resmi iltizam edilebilmekteydi.⁶³

Diğer bir taraftan uygulanan bu sistem ‘Timar’ sahiplerini zora sokmuştu. Çünkü devlete ait arazilerin birçoğu malikâne olarak verilmişti ve artık Timar’a kalan alan yetersiz gelmekteydi sonuç olarak da dirlik sahipleri iyi hizmet veremez hala gelmişti.⁶⁴

Tanzimat’ın esasları gereği ülkedeki vergi kaynaklarının yeniden belirlenmesi amaçlanmıştı. İşte bu amaçlar doğrultusunda ‘muhasıl’ adı verilen vergi memurları görevlendirilmiş ve gerçek vergi olanaklarını saptamaları istenmiştir. Bu sistemin uygulanmasıyla birlikte Tanzimat’ın esas olarak gördüğü ‘iltizamın’ kaldırılması söz konusu olabilecekti.⁶⁵

Ancak yeterli eleman azlığı nedeniyle bu uygulama tüm eyaletlerde aynı anda gerçekleşmedi ve ilk olarak pilot seçilen bölgelerde uygulandı. Tanzimat Dönemi pek çok konuda olduğu gibi vergi konusunda da çift başlılıkların yaşandığı bir dönemdi.⁶⁶

Tanzimat’ın esaslarının her eyalette aynı anda uygulanamaması neticesinde eyaletler ‘Tanzimat’a dâhil bölgeler’ ve ‘müstesna bölgeler’ diye ikiye ayrılmıştı.⁶⁷

Tanzimat vergi yükümlülüğü konusunda önemli değişikliklere yol açmıştı. Bu değişikliklerin başında ‘emlak, arazi ve temettü’ sahiplerinin istisnasız vergi yükümlüsü oldukları ilkesi vardı. Bu ilkedен ötürü daha önceden vergiden muaf olan

⁶³ Mehmet Genç, ‘Malikhâne’, **TDVIA**, İstanbul, TDVY. , 2003, C: XXVII., s.516-518.

⁶⁴ Yavuz Cezar, ‘Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi’, **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay. , 1985, C: IV, s.925-928

⁶⁵ Kenanoğlu, a.g.e. s.52-53.

⁶⁶ Çakır, a.g.e., s.22-25.

⁶⁷ Genç, a.g.e., s.154-158.

askeri zümre de artık vergiye tabii olmaya başlamıştı. Bu uygulamayı bir nevi vergide eşitlik olarak düşünülebilir.⁶⁸

Tanzimat Müslüm ve gayrimüslim halkı yasalar önünde eşitlemişti. Bu konuya vergi açısından baktığımızda ilk akla gelen ‘cizye’ olmaktaydı. Bu vergi askere gidemeyen gayrimüslimlerin vermesi gereken bir vergiydi. Ancak bu uygulama sözde kaldı ve bir süre sonra askıya alındı. 1856 yılında Islahat Fermanıyla her ne kadar bu konuya açıklık getirilmek istenilse de gayrimüslimler yine de askere gitmek istemediler ve “bedel-i askerî” adlı yeni bir vergi ödeyerek bu hizmetten muaf oldular.⁶⁹

Tanzimat Döneminde vergiyle ilgili en önemli düzenlemelerden biri de ‘aşar’ konusunda yapıldı. Aşar 1/10 olarak sabit bir şekilde belirlendi. Ancak her yerde verimliliğin eşit olmaması nedeniyle halk tarafından bu uygulamaya tepkiler geldi ve bu kararda tam olarak uygulanamadı ve ilgili dönemlerde aşarla ilgili pek çok nizamnamenin oluşmasına sebebiyet verdi.⁷⁰

Tanzimat’ın esaslarını uygulanmaya çalışılması sonucunda 24 Ocak 1840 tarihinde yayınlanan bir fermanla, “Tüm ülke çapında başlatılmış olan kadastro çalışmaları tamamlandığında hayvan başına konmuş olan ağnam resmi ile gayrimüslim nüfus üzerine konmuş olan kişi başına vergi, cizye, dışında tüm eski istilisal ve istihlak vergileri kaldırıldığı,” bildirilmiştir.

“Pazar ve şehir istihsal vergileri yerine esnaf ve sanatkârlara kârdan ödenmek üzere temettü vergisi konuldu. Toprak ürünleri üzerindeki aşar korunmakla birlikte bu vergiyi onda birden çok daha yüksek oranlara çıkararak suiistimaller kaldırılarak mültezimlerle tımar sahipleri yerine, topladıkları tüm vergiyi olduğu gibi devlete teslim eden ücretli tahsildarların (muhassıl) getirilmesine çalışıldı.”⁷¹

Tanzimat ‘ağnam’ vergisi, yani hayvanlar üzerinden alınan vergi konusunda da reformlar yapmıştır. Bu reformlar ilk olarak Mahmud II zamanında başlamış ve Tanzimat’la da pekiştirilmiştir. Zamanla gayri resmi olarak çok ağır bir şekilde

⁶⁸ Gökbnar –Uğur, **a.g.e.** s.75-76.

⁶⁹ Kenanoğlu, **a.g.e.** s.52-53.

⁷⁰ Cezar, **a.g.e.** s.932-933.

⁷¹ Stanford, **a.g.e.** ,s.935-946.

reyadan alınan ağnam vergisi önce Mahmud II döneminde Asakir-i Mansûre' nın ihtiyaçlarını karşılamak için ondan bir oranında sınırlandırılmıştır. Tanzimat'la beraber bu oran hayvan başına beş kuruşluk tek bir vergi halini almıştır. Bu ek vergi mübaşir denen devlet memurlarınca toplanacak, onların masrafları için de hayvan başına sadece yirmi para 'yarım kuruş' ödenecek, bunlar dışında ek vergi alınmayacaktı.⁷²

Tanzimat Dönemin'de gelirler üzerinden de vergi alınmaya çalışılmış ve bu amaçla kadastro çalışmaları yapılmıştı. 1839 senesinde esnaf ve sanatkârların gelirleri üzerinden vergi alınması istenmişti ancak kadastro çalışması karları değil de serveti belirlediği için gelir üzerinden vergi alınamamıştır. 1858-1860 yılları arasında gelirlerin belirlenmesi yönünden tekrar kadastro çalışmaları başlanmış ve bu sefer yıllık gelir ve karlar belirlenebilmiştir. 1860 yılında %3 olarak belirlenen gelir vergisi 1876'da yüzde 4'e, 1886'da ise yüzde 5'e çıkarıldı. Bu oran aynı yıl maaş ve ücretlere de uygulanmaya başlayarak gerçek bir gelir vergisi niteliği kazandı. Yabancılara uygulanan kapitülasyonlar bu durumda da yerli esnafı yabancı esnaf karşısında zayıf hala getiriyordu. Birçok yabancı esnaf vergiden muaf olmak için yabancı devletlerin vatandaşlığına geçmekteydi.⁷³

Tımar ve iltizam sistemlerinin (uygulamanın daha çok malikâne sistemine dönmesiyle) yani kaldırılmasıyla yol bakım çalışmalarını üstlenecek hiçbir yetkili makam kalmadı.18. yy' da tüm ulaşım sistemleri bakımsız hala geldi ve yolculuk edenlere örfi vergiler uygulandı ve valiler ve sancak beyleri tarafından zorunlu bakım çalışmaları köylülere yaptırıldı.⁷⁴

Ülke içerisinde çıkarılan madenin beşte birinin devlet tarafından vergi olarak alınmasını ön gören İslami kural Tanzimat Döneminde de yürürlükte kaldı. 1858 yılında çıkan Arazi Kanunnamesiyle de yeni keşfedilen tüm madenlerin toprak mülkiyeti kime ait olursa olsun devletin malı olarak kabul edilmesine karar

⁷² Çakır, a.g.e., s.22-25.

⁷³ Kenanoğlu, a.g.e. s.52-53.

⁷⁴ Yavuz Cezar, a.g.e. s.925-928.

verilmiştir. Ancak maden nedeniyle toprağını işlemeyen çiftçiye tazminat ödenmesine karar verilmiştir.⁷⁵

‘İltizam ve tımar sisteminin sınırlandırılması ve kaldırılmasıyla, Tahrir-i Emlak İdaresi'nin yürüttüğü kadaastro çalışmaları sırasında mülkiyet hakları tespit edilerek her mülk sahibine bir tapu hakkı verildi; ayrıca bu haklar, her mülk sahibinden kaydiye, harç ve rüsum vergileri alınarak Defter-i Hiikâni'ye kaydedildi. Bu tescil işlem ve belgelerinden sağlanan vergiler 19. yy boyunca hazineye önemli bir gelir kaynağı oldu.’⁷⁶

Tanzimat Fermanı ile iltizam sisteminin terk edileceği ve cizyenin kaldırılacağı duyurulmuştu. Artık vergi toplama işi maaşlı memurlar tarafından gerçekleştirilecekti. Memurlar emanet aldıkları vergileri merkezi hazineye ulaştıracaklardı. Ancak 1843 yılına kadar uygulanmaya çalışılan bu sistem yetişmiş memur sayısının yetersizliği ve diğer yapısal nedenlerle verginin eski düzenden daha fazla ziyan olmasına sebep vermiştir. Bu durumdan dolayı 1843 yılında tekrardan iltizam sistemine dönüş yapılmıştır. Ancak bu vakitten sonra sistem pek çok yeni nizamname ile mümkün olduğu kadar daha az zarar verecek hala getirilmiştir. Sistemden tamamen yazılı bir kanunla kurtulmak ise Cumhuriyet dönemine kadar zaman almıştır. Cizye konusu ise Islahat fermanıyla tekrar gündeme gelmiştir. Ancak öteden beri askerlik görevine alışık olmayan, gayrimüslim kesim askere katılma konusunda ikna edilememiş ve başka isimlerle yine aynı amaçla vergi toplanmaya devam edilmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Mehmet Aydın Akif, “Arazi Kanunnâmesi’ TDVİA, İstanbul, TDVY.,1991,C: III.,s.346-347.

⁷⁶ Stanford, a.g.e. ,s.935-946.

⁷⁷ Abdüllatif Şener, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”,**150. Yılında Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. s.259.270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA REŞİD PAŞA, FUAD PAŞA VE ÂLİ PAŞA’NIN HAYATLARI VE VASIYETNAMELERİN TANZİMAT DÖNEMİ PARA VE MALİYE POLİTİKALARI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

3.1 Mustafa Reşid Paşa’nın Hayatı

Reşid Bey, 13 Mart 1800 tarihinde II. Bayezid’in ‘Ruznamecisi’ olan bir babanın oğlu olarak İstanbul’da dünyaya gelmiştir.¹ Okuma yazmayı bizzat babasından öğrenen Reşid Bey erken yaşta babasız kalmış ve eniştesi Ispartalı Seyyid Ali Paşa’nın yanına taşınmıştır.²

Eniştesi Seyid Ali Paşa sadaret görevine gelince, kendisi de onun yanında “mühürdar” olarak görevlendirilmiştir. Eniştesinin sadaret görevinin kısa süre içerisinde sonlandırılmasıyla hayatının bir bölümünü Davutpaşa’da bulunan evinde geçim sıkıntısı içerisinde sürdürmek zorunda kalmıştır. İşsiz geçen zamanın ardından Köse Akif Efendi’nin desteği ile Sadaret Mektubi Kalemine memur olarak girmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Sadrazam Sırrı Paşa’nın yanında mühürdar olarak çalışmıştır.³

Osmanlı Rus savaşı esnasında savaşla ilgili kayıtları aktaran Nafi Efendi’nin hastalanıp İstanbul’a geri gönderilmesinin ardından ilgili vazife Reşid Bey’e kalmış ve Reşid Bey’in bizzat yazdığı telhisler Padişah II. Mahmud tarafından çok beğenilmiştir. Akabinde Padişah bu yazıların kime ait olduğunu merak etmiş, Pertev Efendinin, Reşid Bey’in adını vermesinin ardından, maaşına zam yapılmasını emir buyurmuştur. İlgili olay neticesinde maaşı 1500 kuruşa çıkan Reşid Bey aynı

¹ Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, ‘Tanzimat’ın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa’, **150.Yılında Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.1992, s.1.

² Baysun, **a.g.e.** s.1548-1549.

³ Kemal Beydilli, “Mustafa Reşid Paşa”, **TDVİA**, İstanbul, TDVY. , 2006,C: XXXI, s.348-350.

zamanda Âmedî Odası Hulefalığına tayin olmuştur.⁴ 1829 yılında Edirne Barış görüşmelerine başkâtip olarak gönderilen Reşid Bey dönüşte Sultan II. Mahmud ile görüşmüş ve Padişah kendisinden Fransızcasını ilerletmesi istenmiştir.⁵

Âmedi odasına geçen Reşid Bey burada kendisini ömrü yettiği müddetçe koruyup kollayacak olan değerli hamisi Pertev Efendi ile tanışır.1830 yılında ise Pertev Efendi ile birlikte Mısır'a gider.⁶

Yılmaz Öztuna'nın "Tanzimat Paşaları Fuad ve Âli Paşalar" adlı eserinde aktardığına göre; Mısır seyahati sırasında Reşid Bey'in zekâsının farkına varan Mehmet Ali Paşa, ondan Mısır vali muavini ve eyaletin ikinci adamı olarak yanında kalmasını ister ve bu konuyla ilgili Padişah'tan izin alabileceğini belirtir. Durumu hamisi Pertev Efendi'ye ileten Reşid Bey'e 'sizin dirayetiniz vardır ve devlette yüksek mevkiler kazanacağınızdan şüphe yoktur. Burada muavinliği değil, ileride Mısır Valiliğinden daha yüksek mevkileri İstanbul'da işgal edersiniz. Bu teklifi kabul etmeyiniz' yanıtı verilir. Ertesi gün Reşid Bey özür dileyerek teklifi kabul edemeyeceğini söyler.⁷

1834 yılına geldiğimizde fevkalade orta elçi olarak Paris'e gönderilir. Buraya giderken Fransızca bilgisinin diplomasideki öneminin farkında olan Reşid Bey, Fransa'da bulunduğu sürede büyük gayretler göstererek bu dili iyi derecede öğrenir.⁸

Fransa'da bulunurken, Mısır sorununu çözümü amacıyla Mehmet Ali Paşaya karşı kamuoyu kazanmak ister ve bu amaç için uğraşır. 1835 yılında Âmedçilik görevi üstünde kalarak, Paris'e daimi elçi olarak atanır.⁹ Bu olaydan bir yıl sonra Londra havası ile uyum sağlayamayan Beylikçi Nuri Efendi ile yer değiştirir. Londra elçisi olarak İngiltere'ye gider.¹⁰

⁴ Baysun, a.g.e., s.724.

⁵ Şirin, a.g.e., s.375.

⁶ Beydilli, a.g.e., s.348-350.

⁷ Yılmaz Öztuna, **Tanzimat'ın Paşaları Fuad ve Âli Paşalar**, İstanbul, Ötügen Yay. ,2006, s.20.

⁸ Cavid Baysun, 'Mustafa Reşid Paşa' Tanzimat II. Ankara, M.E. B Yay. S.726.

⁹ Ahmet Rasim, a.g.e., s.2813.

¹⁰ Baysun, **Tanzimat II**, s.729.

Reşid Bey 1836 yılının sonbaharında hariciye müsteşarı olur.¹¹ Bir sene sonra da vefat eden Hulusi Paşa'nın yerine müşir rütbesini alarak ve Paşa ünvanını kullanmamak şartıyla hariciye nazırlığı görevine getirilir. Reşid Bey, bir müddet sonra paşa ünvanını alarak Londra sefaretine tayin olmuştur.¹²

II. Mahmud için oldukça değerli olan Reşid Paşa'ya karşı diğer paşalar tepkiliydiler ve onu yönetimden uzak tutma niyetindeydiler. Reşid Paşa'ya göre devletin devamlılığı, inkılaplara, ıslahatlara ve batıyla sağlayacağı uyuma bağlıydı. Reşid Bey fırsat buldukça Sultan Mahmud'a da kendi düşüncelerini anlatmaktaydı. Sultan II. Mahmud inkılap yanlısıydı ve Reşid Paşa'nın fikirlerine oldukça değer vermektedir.

II. Mahmud saray içerisinde ve devlet teşkilatı içinde bazı değişikliklere girişmiştir. 24 Mart 1838 tarihine geldiğimizde ise ilan etmek istediği Tanzimat'ı takip ve devamını sağlamak amacıyla 'Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'yi kurmuştur. Sonrasında 1838 Serbest Ticaret Anlaşması İmzalanır.¹³

İngiltere ve Osmanlı dört yıl süren mücadeleler sonucunda bir ticari anlaşma yapmaya karar verirler. Türk tarafından Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, Başvekâlet Muavini Kâni Bey ve Hariciye Müsteşarı Nûri Efendi, İngiltere tarafından Sir Henry Lytton Bulwer ve Başkonsolos Cartwright, Reşid Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısında anlaşmaya varırlar. Anlaşma bu nedenden ötürü, Balta Limanı Ticaret Anlaşması olarak anılır.¹⁴

Mustafa Reşid Paşa ismi adeta Tanzimat'la özleşmiş bir isimdir. Reşid Paşa İngiliz Ticaret Anlaşmasının imzalanmasından sonra asıl amacı olan Tanzimat için çalışmalarına başlar. Bu anlaşmanın imzalanmasındaki amaç, Mısır ile olan sorunların çözümünde İngiltere'nin desteğini almak ve Tanzimat çalışmalarına bir an

¹¹ Kodaman-Alkan, **a.g.e.** s.3.

¹² Baysun, **Tanzimat II.** S.730.

¹³ Ali Akyıldız, 'Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye', TDVİA, İstanbul, TDVY, C: XXVIII,2003, s.250.

¹⁴ Gürsel, **a.g.e.** , s.688.

önce başlamaktır. 1838 Tarihli resmi gazetede yayınlanan bir bölüm ile Tanzimat'ın ilk kıvılcımları hissedilir.¹⁵

Reşid Paşa'nın yaptığı düzenlemelerle ilk olarak "mal edinme hakkı" üzerine durulur. Daha sonrasında vergilerin ıslahı, rüşvet ve angaryanın yasaklanması, müsadere usulunun kaldırılması kabul edilir. Bu teşebbüsler emlak alanında Bursa ve Gelibolu'da uygulanmaya başlanır. Ancak bu yenilikleri istemeyenler Reşid Paşa'nın elçilik göreviyle ülkeden uzaklaştırılmasında muvaffak olur ve eyaletlerde bu kanunların uygulanması durdurulur.¹⁶

Reşid Paşa 1838 tarihinde Tanzimat'ı gerçekleştiremeyeceğini kabullenerek ülkeden uzaklaşır ve aynı tarihte ikinci kez Londra Elçiliği görevine başlar. Londra'ya giden Paşa, Hariciye Nazırlığı görevine de devam etmektedir.¹⁷

Reşid Paşa tekrardan İngiltere'ye giderken yanında müsteşar olarak Âli Efendi'yi götürür. Reşid Paşa ve Âli Efendi Londra'da görev başındayken Padişah II. Mahmud'un ani vefatı üzerine Abdülmecid tahta geçer ve Paşa kendisinin cülusunu tebrik etmek için Âli Efendi ile birlikte hızlı bir şekilde İstanbul'a döner. O dönemde tecrübesiz olan genç Padişah, babasından aldığı reformları devam ettirme isteğindedir ve Reşid Paşa'nın reformlar açısından ne kadar değerli olduğunu farkındadır. Reşid Paşa İstanbul'a döndükten sonra genç Padişah'a ıslahatların önemini ve Tanzimat'ın ilanının ne kadar değerli olduğunu anlatır. Dört aylık süreçte Tanzimat'ın hazırlık çalışmalarına başlar.¹⁸

Sultan Abdülmecid, Tanzimat ilanı öncesinde 17 Temmuz 1839 tarihinde yayınladığı Hattı Hümayunu ile tüm devlet işlerinde kanun ve hakkaniyete uyulacağını, rüşvet ve zulümden kaçınılacağını, ülkede yaşayan Müslim ve gayrimüslim tüm halkın güvenliğinin sağlanarak canından, malından ve meskeninden emin kılınacağını, saraya hediye gönderilmesinin yasaklanarak bürokratların bu türden hediyeleri kabul edemeyeceklerini ve rüşvet alanların cezalandırılacağını

¹⁵ Baysun, a.g.e, s.1549-1550.

¹⁶ Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.2976-2978.

¹⁷ Baysun, **Tanzimat II.** S.732.

¹⁸ Engelhardt, a.g.e., s.84-87.

duyurmuştu. ¹⁹Sultanın cülusunda duyurdukları aslında Tanzimat fermanında yer alan konuların önceden tanıtılması olmuştur. ²⁰

İngiltere'nin desteğini alarak Mısır sorunun çözmek için Tanzimat'ın ilanının gerekli olduğunu her fırsatta padişah'a anlatan Reşid Paşa'nın çabaları sonucunda Sultan Abdülmecid Tanzimat'ın ilanına ikna olur. Tanzimat fermanını Reşid Paşa tarafından okumasına karar verilir. Genç bir diplomat olan Mustafa Reşid Paşa, hazırlıkların en önemli ismi olmuştur ancak böylesine büyük bir reformu tek başına yapamayacağı, o dönem askeri ve siyasi bürokratlarının da yardımını almış olduğu aşikârdır. ²¹

Sultan Abdülmecid fermanın okunuşunu Gülhane Kasrından izlemiştir. Ferman Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Kuran'ın hükümleri ve şeriatın gereklerine uyduğu için güçlü olduğu, ülkenin mamur ve halkın refah içinde olduğu, ancak yüz elli yıldan itibaren bu kanunlara uyulmadığı bu sebeple halkın fakirlik içinde olduğu, coğrafi durumun ve halkın çalışkanlığını düşündüğümüzde bu durumu beş ila on sene içinde düzeltebileceğimiz hükmüyle başlar. ²²

Gülhane bahçesinde Mustafa Reşid Paşa'nın hattı okumasından sonra resmi gazetede yayınlanan ferman bir hafta sonra tüm eyalet ve sancaklara gönderilmiştir. Reşid Paşa'nın dört ay gibi kısa bir sürede Tanzimat'ı ilan etmesinin altında, Mısır'a destek olan Fransa'ya karşı İngiltere ve diğer büyük Avrupa devletlerinin desteklerini alma fikri yatmaktaydı. İngilizlerin desteğini de alarak Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'dan başka hiçbir yer bırakılmamıştır. Mısır neticesi sonucunda Reşid Paşa siyasi hayatının en önemli vazifesini kazanmıştır. Padişah Abdülmecid tarafından kendisine pırlantalı nişanı takılmış ve yanında bin kese de altın hediye edilmiştir. Reşid Paşa Tanzimat'ın ilanından sonra, asıl gayesi olan Tanzimat'ın esaslarını uygulamaya başlamıştır. ²³

¹⁹ Akyıldız “,Tanzimat”,**TDVİA**, s.1-2.

²⁰ Karal, a.g.e., s.124-128.

²¹ Midhat Sertoğlu,a.g.e., s.2980.

²² Akyıldız “,Tanzimat”,**TDVİA**, s.1-2.

²³ Engelhardt, Haz; Alparslan Durmuş, a.g.e., s.44-48.

Reşid Paşa Tanzimat'ın ilanıyla beraber pek çok eleştiri geleceğinin farkındaydı ve bu nedenle eleştirilere imkân vermemekteydi. Ancak yine de Reşid Paşa'ya karşı olanların adımları netice vermiş ve Reşid Paşa bir müddet siyasetten uzak kalmıştı. 1841 yılına geldiğimizde ise Paşa tekrardan Paris elçiliğine atanmıştır.²⁴ Ancak Paris'in havasıyla uyum sağlayamayan Paşa orada hastalanır, doktorların İstanbul'a gitmesini önermesiyle Paşa İstanbul'a döner. İstanbul'a gelince kendisine Edirne valiliği teklif edilir darsaadetden uzak kalmak istemeyen Paşa ilgili görevi kabul etmeyerek reddeder. 1845 tarihinde Paris sefiri iken ikinci defa Hariciye Nazırı ilan edilir. Entrikalarla uzaklaştırılan Reşid Paşa'nın tecrübelerine ihtiyaç duyulmuş ve tekrar hak ettiği göreve geri dönmüştür.²⁵

Mustafa Reşid Paşa altı defa sadaret görevinde bulunmuştur. Bunların ilki 28 Eylül 1846 tarihinde, Rauf Paşa'nın yerine sadarete gelmesiyle gerçekleşmiştir.²⁶ Reşid Paşa ilk sadaretinde, işkence ve eziyetin kaldırılması, esir pazarının kaldırılması gibi pek çok önemli konuda çalışmada bulunmuştur. Reşid Paşa'nın karşıtlarının padişahı, paşa için doldurması sonucunda paşa, padişah tarafından azledilmiş ve ilk sadareti bu şekilde sonlanmıştır. (28 Nisan 1848)²⁷. Ancak yerine gelen Sârim Paşa, Reşid Paşa ve adamlarını iktidardan sürmemiş ve Reşid Paşa Meclisi Aliyye memurluğuyla siyasete devam etmiştir.²⁸

Azlından üç ay kadar sonra yeni bir hattı hümayunla tekrar sadrazam ilan edilmiştir. Paşa'nın en uzun süren sadareti bu dönem olmuştur. Üç buçuk sene kadar süren bu sadaretinde "Macar Mülteciler Meselesi" önemli sorunların başında gelmektedir. Birçok yönden Abdülmecid'in takdirini kazanmasına rağmen 1852'de yine de azlolmuş ve yerine Rauf Paşa geçmiştir.²⁹ Paşa yeniden Meclisi Vâlâ'ya tayin olmuştur³⁰.

Bu olaydan kırk gün sonra üçüncü sadaretini yaşamış ancak bu sadaret sadece beş ay sürmüştür. Bu sadaretin kısa sürmesinin asıl nedeni Damat Fethi Paşa ile

²⁴ Kemal Beydilli, 'Mustafa Reşid Paşa' TDVİA., İstanbul, TDVİA, İstanbul, C:XXXI, 2006, s.348-350.

²⁵ Baysun, **a.g.e.**, s.1551.

²⁶ Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 3000.

²⁷ Engelhardt, **a.g.e.**, s.87-87.

²⁸ Kodaman-Alkan, **a.g.e.** s.5.

²⁹ Beydilli, **a.g.e.**, s.348-350.

³⁰ Engelhardt, **a.g.e.**, s.87-87.

yaşadığı çekişme olmuştur. Fethi Paşa ile Reşid Paşa'nın süregelen çatışmalarıyla baş edemeyen Padişah Abdülmecid ikisini birden azlederek Âli Paşa'yı Sadrazam yapmıştır. Âli Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirdiği bir zaat olduğu için paşa kendisinden daha yüksek mevkiye gelmesini hazmedememiştir ve bu olaydan sonra bir daha düzelmek üzere araları açılmıştır.³¹

1853 yılında Filistin'deki "kutsal yerler meselesi" yüzünden Rusya ile olan sorunların çözümü için Reşid Paşa üçüncü kez hariciye nazırı ilan edilir.³² 1854 tarihinde dördüncü defa Sadrazam olur yine aynı tarihte Ali Paşa'da hariciye nazırlığına getirilir.³³ Kırım ile yaşanan olaylar ve Fransa yanlısı bir tutum sergilememesi üzerine sadareten alınır ve yerine 1855 tarihinde Ali Paşa ikinci defa sadarete geçer.³⁴

Reşid Paşa hayatının son dönemlerinde iki kere daha sadarete gelir. Siyasetin İngiltere- Fransa arasında yaşadığı çekişmelerde, İngiliz yanlısı bir tutum izlendiği sürelerde Reşid Paşa'nın tekrardan mevki sahibi olduğunu görmekteyiz. Beşinci sadareti dokuz aydan biraz fazla sürmüştür.³⁵

Mustafa Reşid Paşa son sadrazamlığı döneminde çok sevdiği iktidara gelmesinden iki ay sonra hastalanır. Sonrasında biraz iyileşir gibi olur ama 1858 yılında kalp hastalığından hayata veda eder.³⁶

Tanzimat Dönemi'nin en önemli devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa hayatını Osmanlı'nın reformlarına ve iyileşmesine harcamış pek değerli bir devlet adamıdır. Osmanlı'nın girmiş olduğu dar boğazdan çıkması için kurumlarında yapılması gereken yapısal değişikliklerin farkına varmış ve ömrünü bu değişikliklere adanmıştır.

Reşid Paşa sadece kendini yetiştirmekle kalmamış, arkasında yetişmiş pek çok devlet adamı bırakmıştır. Vasiyetnamelerin sahiplerinden Ali ve Fuad Paşa'da bu

³¹ Cevdet Paşa, Haz; Cavid Baysun, **Tezakir- 40-Tetimme, Ankara**, TTK. 3.Baskı, 1991.s.73

³² Kodaman-Alkan, **a.g.e.** s.6.

³³ Beydilli, **a.g.e.s.**,348-350.

³⁴ Kemal Beydilli, '**Âli Paşa, Mehmet Emin**'TDVİA. İstanbul, TDVY. C: II, 1998.s. 425.426.

³⁵ Baysun, **Tanzimat II.** S.744.745

³⁶ Sertoğlu, **a.g.e.** , s.3089-3090.

kişilerin içerisinde. Ancak kendisinden sonra gelenler bu görevi başaramamış, arkalarında güvenebilecekleri kişiler bırakamamışlardır. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre "Ali Paşa yetiştirmek bir yana kalsın, yetişecek kişilerin yollarına çıkıyordu".³⁷

Mustafa Reşid Paşa elli sekiz yıllık hayatına dört hariciye nazırlığı ve tam altı sadrazamlık sığdırmıştır. Bu sadrazamlıkların hepsi Sultan I. Abdülmecid döneminde gerçekleşmiştir.³⁸

Karakter olarak cömertlik, kibarlık ve efendilikle anılmıştır. En zor durumda olduğu anlarda bile kendisine sığınanları boş göndermemeye çalışmış, düşmanına dahi iyilik etmekten çekinmemiştir. Zamanında yetişmiş olan devlet adamları kendisine çok saygı duymuş ve görevinden alındığı zamanlarda bile bu saygıyı ihmal etmemişlerdir.³⁹

Paşa çok kadirşinas bir insandır. Kendisini yetiştiren 'Pertev Efendi'yi ömrünün sonuna kadar anmıştır. Fuad ve Âli Paşaların yükselmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak bunca iyi özelliğine karşın bir de bitmek bilmeyen iktidar hırsı vardır. Öyle ki, Âli Paşa Sadrazam olduğunda bu durumdan hiç hoşnut olmamış ve tavrını da saklama gereği duymamıştır. Yine Paşa çevresindeki insanların lütufları kendisinden beklemesini ister, başkalarından lütuf bekledikleri zaman bu duruma karşı hoşnutsuzluk göstermiştir. Her insan gibi Paşa'nın da kusurları olmuştur ancak tüm kusurlara rağmen o hiç kuşkusuz Tanzimat Döneminin en değerli devlet adamıdır ve "Koca" lakabını da sonuna kadar hak etmektedir.⁴⁰

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Haz: Yusuf Halaçoğlu, **Ma'ruzât**, İstanbul, Çağrı Yay. 1980.s.1.

³⁸ Baysun, **a.g.e.** s.738-748.

³⁹ Öztuna, **a.g.e.** s.15-24.

⁴⁰ Baysun, **a.g.e.** ,s.1554.

3.2. FUAD PAŞA'NIN HAYATI

Asıl adı Mehmed Fuad olup 12 Safer 1230 (17 Ocak 1815) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.⁴¹ “Babası II. Mahmud devrinde yazdığı nükteli şiirleriyle tanınan şair İzzet Molladır. Keçecizadelerin soyları Konya'ya dayanmaktadır. Annesi Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunlarından ve ulemadan İsmail Mevki Bey'in kızı Hibetullah Hanımdır.”⁴²

Fuad Bey kendi zamanında yaşamış diğer ulema ailelerin çocukları gibi 8-9 yaşlarında ilmiye okuluna başlamıştır. Şairlik mesleği nedeniyle babası İzzet Molla İkinci Mahmud'un gazabına uğrayarak Sivas'a sürgün edilmiş sonrasında orada idam edilmiştir. Yaşanılan olaylardan dolayı ailesi zor duruma düşen Fuad Bey, bu durumdan etkilenerek babasının mesleğine karşı kin duymuş ve farklı bir alana yönelmek istemiştir. Babasını genç yaşta kaybeden Fuat Bey'e ve ailesine babasından miras olarak büyük bir şöhretle beraber yüksek miktarda borç kalmıştır.⁴³

Fuad Bey'in gençliği döneminde yeni açılmış olan, Tıbbiye Mektebi'nin ilk Türk öğrencileri arasına girmiştir. Öğrenim dili yalnızca Fransızca olan mektepte büyük çaba sarf ederek ana dili gibi Fransızca öğrenmiştir. Askeri Hekim Olarak ilk vazifesi Kaptanıderya Çengeloğlu Tahir Paşa Trablusgarp'a giderken Alay tabibi rütbesiyle Paşa tabipliği olmuştur. Tıbbiye, o dönemde Fransızca bilen eleman yetiştirme konusunda oldukça iyidir. Fuad Bey burada iyi bir eğitim almış ve Fransızca'ya hâkim olmuştur. Aldığı eğitim ve Fransızcasıyla tam bir Tanzimat Beyefendisi'dir.⁴⁴

Fuad Bey İstanbul'a geldikten sonra Tophane hekimliği yapmış ancak karakteri hekimliğe de askerliğe de müsait olmadığı için başka bir alanda arayış içine girmiştir. Tıbbiye'de iyi derece Fransızca öğrendiği için tercüme odasına girmeye

⁴¹Orhan F.Köprülü”, Keçecizade Fuad Paşa”, TDVİA, İstanbul, TDVY. , 1996, C:XIII, s.202-205.

⁴² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar I, İstanbul, Dergâh Yay.3.Baskı, 1982.s.149.

⁴³ Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Koçu Yay. , Sayı: 161, 1971,C:II, s.5845.

⁴⁴ Öztuna, a.g.e. , 157-158.

karar vermiştir. Burada hayatının devamında çok büyük yer alacak olan hamisi Mustafa Reşid Paşa ve Ali Bey ile tanışmıştır.⁴⁵

Tercüme odasında hızla ilerleyen Fuad Bey 1839 yılında Bab-ı Âli baş tercümanı olur.⁴⁶ 1840 senesinde ise Londra elçiliğinde kâtip olarak görev alır.⁴⁷ Daha sonra Avrupa'nın pek çok kentinde görev almaya devam eder.⁴⁸

Reşid Paşa'nın ilk Sadrazamlık döneminde Divanühümayun Amedciliğine tayini gerçekleşir. 1849 Yılında Bükreş'e gönderilir.⁴⁹ Bir seneden fazla yaşadığı bu yerde askeri müdahaleye gerek görmeden sorunları çözmesiyle bir diplomat olarak büyük bir başarı ve takdir kazanır.⁵⁰

1851 yılında yeni kurulan Encümeni Daniş'e aza tayin edilir.⁵¹ 1852 yılında ise Sadrazam olan Ali Paşa, Hariciye Nazırlığına Fuad Efendi'yi getirir.⁵² Fuad Efendi hariciye nazırlığı sırasında Rusya ile yaşanan krizler neticesinde koltuğundan istifa eder. Bu sırada tarihe Kırım harbi olarak yansıyan savaş başlamıştır. Savaşı fırsat bilen Rumlar, Yanya ve Tırhala bölgelerinde karışıklıklar çıkarmışlardır. Fuad Efendi bölgedeki sorunları çözmesi için memur tayin edilmiş ve kısa zamanda çeteleri bastırmıştır. Ali Paşa'nın ikinci defa Sadrazam olmasıyla Fuad Efendi tekrar vezirlik sıfatıyla Hariciye Nazırı ilan edilir. Bu tarihten sonra o 'Keçecizade Fuat Paşa' olarak anılacaktır. 1856 yılında Ali Paşa'nın Sadrazamlıktan alınması üzerine Fuad Paşa'da görevinden istifa etmiştir.⁵³ İki yıl sonra Ali Paşa üçüncü kez Sadrazam olunca Fuad Paşa'da üçüncü kere Hariciye nazırlığı görevine getirilmiştir.⁵⁴

Fuad Paşa döneminde yaşanan sorunların en önemlisi Suriye'de yaşanan karışıklıklar olmuştur. Suriye halkı Süryaniler, Finikeliler, Rumlar, Romalılar, Türkler ve Haçlılardan oluşmaktaydı. Halkın çoğu İslam dinine mensuptu, fakat aralarında mezhep birliği yoktu. İslam'ın önemli mezheplerinin yanında bir de

⁴⁵ Koçu, **a.g.e.**,s.5845.

⁴⁶ İnal, **a.g.e.**,s.150.

⁴⁷ Koçu, **a.g.e.**,s..5846.

⁴⁸ Köprülü, **a.g.e.** s.202-205.

⁴⁹ Koçu, **a.g.e.**5846.

⁵⁰ Köprülü, **a.g.e.** s.202-205.

⁵¹ Koçu, **a.g.e.**5846.

⁵² İnal, **a.g.e.** 153.

⁵³ Köprülü, **a.g.e.** s.202-205.

⁵⁴ İnal, **a.g.e.**,s.160.

önemli cemaatlerden olan ‘Dürziler’ vardı. Suriye’de yaşayan Hristiyan halka baktığımızdaysa Marunî, Ortodoks, Süryani-Latin, Ermeni Katolikleri, Protestan ve başka mezheplerden de vatandaşlar bulunmaktaydı.⁵⁵

Tüm bu mezhepler Suriye’de bir arada yaşamaktaydı. Bu mezheplerin hepsi aynı dili yani Arapçayı kullanarak dil birliğinde bulunuyor lakin düşünce olarak ülke içerisinde hiçbir birlik bulunmuyordu. Aralarında sevgi birliği bulunmayan bu mezhepler sık sık kavga ve çatışmalarla gündeme gelmekteydi. Bu kavgalar en çok Dürziler ve Marunîler arasında yaşanmaktaydı. Dürziler Müslümanlığın farklı bir mezhebiydi. Özellikle Lübnan’da nüfusları daha yaygındı. Marunîler esas itibariyle Hristiyanlardı. Maron adında bir rahibin kurduğu bir mezhep olmalarından mütevellit kendilerine Marunîler demekteydiler.⁵⁶

Dürzilerinde, Marunîlerinde servetlerine ve şöhretlerine dayanan bir nevi aşiretleri vardı. Dürzi ağalarından birçoğunun Marunî köylerinde mukataaları vardı ve bu mukataalar sıklıkla kavgaya sebep oluyordu. 1844 yılında aralarındaki geçimsizliklere son vermek amacıyla Cebel-i Lübnan iki ayrı kaymakamlığa ayrılmış ve birine Müslüman, diğerine Hristiyan kaymakam atanmıştı.⁵⁷

1854 yılında ölen Marunî kaymakamı yerine Şihap ailesinden Beşer Ahmet kaymakam olarak atanmış ve bu durum Marunîlerin hiç hoşuna gitmemişti.⁵⁸ Bu atamayla ilgili Bab-ı Âli’ye türlü şikâyetler gelmişti. Bu şikâyetler en çok da Ortodoks kesimden gelmekteydi. Ortodokslar Katoliklerden ayrılarak başlarına Ortodoks veya Müslüman bir kaymakamın gelmesini istemişlerdi. Bab-ı Âli şikâyetleri bizzat yerinde dinleyerek, Ortodoks bir kaymakamın atanmasına gerek olmadığını bildirmişti. Ufak birtakım önlemlerle şikâyetlerin önüne geçilmeye çalışıldı. Ancak bu durum isyanları ve karışıklıkları engelleyemedi.⁵⁹

⁵⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Ankara, TTK Basımevi, C:VI, 8.Baskı, 2011.s.29-30.

⁵⁶ Sertoğlu, a.g.e.,s.2990-2993.

⁵⁷ Erdoğan Keleş, “**Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme**”,Ankara, Dergipark Tarihi Araştırmalar Dergisi, 2008, Sayı 43, S.131-158.

⁵⁸ Karal,a.g.e.,s .31.

⁵⁹Engelhart, a.g.e. s.170.

15 Temmuz 1858 tarihinde reaya birtakım grupların doldurmasına gelerek, Hristiyan halk üzerine yürümüştür.⁶⁰ Bu olayların akabinde din kökenli büyük bir kavga başlar. Bu kavga da Fransız ve İngiliz Konsolosları kendi tebaalarını savunmaya çalışırken öldürülürler. Cidde hükümeti yerel yetkileri bu olayları önleyemezler. İngiliz ve Franzların aynı anda olaydan zarar görmeleri, bu konuda beraber hareket etmeleri sonucunu doğurmuştu. Bu hükümetler Cidde önüne harp gemileri gönderip, şehir bombardımana maruz bıraktılar. Sonrasında gemi komutanları olayların faili olarak suçladıkları on kişiyi idam ettiler. Fransa ve İngiltere'nin bu tutumu affedilebilecek bir hareket değildi. Yaşanan bu olaylar neticesinde Dürziler, Hristiyan olan Marunîlere karşı atağa geçtiler ve Suriye'de büyük bir isyan patlak verdi.⁶¹

Fuad Paşa, isyanlar sonucunda Bab-ı Âli tarafından, asayişini sağlamak, asi ve elebaşlarını cezalandırmak, Cebeli Lübnan yöneticilerini ıslah etmek ve yaşanan bu kargaşalardan etkilenen Hristiyanlara tazminat ödenmesi amacıyla görevlendirilir. Paşa Beyrut'a gelir gelmez asayişini koruyacak tedbirler alır ve halkın telaş ve heyecanını yatıştırır. Fuad Paşa olayların çözüme kavuşması için Suriye'den İskenderun' a kadar olan bölgenin asayişini için Hurşit Paşa'yı, Antakya'nın asayişini içinse Bahriye Feriki Mustafa Paşa'yı memur tayin eder. Arabistan ordusu müşiri Hilmi Paşa'yı Cebel-i Lübnan'daki fesat çıkarıcı grupların üzerine gönderir.⁶²

Fuad Paşa bir yandan olayların çözülmesi için tedbirler alırken diğer bir yandan da suçluların ortaya çıkarılması için uğraşmıştır. Şam'da ayanlar ve memleketin ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak, bu kişilere asileri, yağmacıları ve yağma ile elde ettikleri malları devlete teslim etmeleri gerektiğini söyleyerek emirleri yerine getirmeyenlerin şiddetli cezalar alacaklarını belirtir. Şam halkı birkaç gün içerisinde birçok malla beraber pek çok suçluya da devlete teslim etmiştir. Fuad Paşa suçlu olan Dürzileri kısa zamanda bulmuş ve bu suçlular için kurulan özel mahkemelerde ceza almalarını sağlamıştır.⁶³

⁶⁰ Karal, a.g.e., s.32.

⁶¹ Sertoğlu, a.g.e., s.2990-2993.

⁶² Karal, a.g.e., s.37.

⁶³ Engelhart, a.g.e. s.170-171.

İsyanlar sırasında cinayet işledikleri anlaşılan elli altı kişinin idamına, askerler arasında yağma yapan yüz on bir askerin kurşuna dizilmesine veya asılmasına karar vermiştir. Ahaliden silahlarıyla yağmaya iştirak edenleri de memleketten sürmüştür. Olayları karışan yüksek komutan ve memurların cezalarıysa askeri mahkemelerde görülmüştür. Başta Ordu Hümayun müşiri olmak üzere birçok asker ve sivil memurlar görevlerini yerine getiremedikleri için idam cezasına çarptırılır.⁶⁴

Marunîlerden zarar gören halka tazminat ödeme görevinde bulunan Fuad Paşa bu tazminatları ödeyebilmek için Dürziler ve isyan eden halktan özel bir vergi toplamıştır. Bu olaylar yaşanırken Fransız kuvvetleri Beyrut'a varmak üzereydiler. Fuad Paşa aldığı sert tepkilerle olayları çözmüş ve Fransız askerine yapılacak herhangi bir şey bırakmamıştı. Fransızlar karaya çıkarken Marunîler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandılar. Fransızlar tüm Dürzilere karşı bir harekât yapılmasını istediler ancak Fuad Paşa bu durumu kabul etmedi ve sadece suçlu olan Dürzilere karşı bir harekâta bulunulması gerektiğini belirtti. Suçlu Dürzi reislerinin teslim olmaları, Fuad Paşa'nın işini bir hayli kolaylaştırdı. Bu mesela için bir Avrupa komisyonu kuruldu bu komisyon Osmanlı hükümetinden davacı olmak istedi ancak Fuad Paşa komisyona görevinin sadece fikir vermek olduğunu bildirerek bu duruma engel oldu. Yaşanan bu olaylar neticesinde Avrupa komisyonu Dürzilere gereken ceza verildiği için, Cebeli Lübnan'ın idare şekliyle ilgili çalışmalar başladı. Komisyon uzun görüşmeler sonucunda Fransızlar tarafından teklif edilen öneriyi kabul etti. Bu teklife göre Lübnan'da tek bir kaymakamlık kurulacak ve bu kaymakamlar Hristiyanlar arasından seçilecekti. Yaşanan bu olaylar neticesinde 9 Haziran 1861 tarihinde Avrupa idaresi ve Bâb-ı Âli arasında Cebelin idaresi için bir anlaşma imzalanır ve Lübnan, Cebeli Lübnan adıyla özel statülü bir vilayete dönüşür.⁶⁵

Fuad Paşa, ÂLİ Paşa'nın dördüncü sadaretinden azledilmesi sonucunda, 22 Kasım 1861 tarihinde sadrazam olur.⁶⁶ Bu ilk sadrazamlığı 2 Ocak 1863 a kadar

⁶⁴ Karal, **a.g.e.** s.37-38.

⁶⁵ M.Tayyip Gökbilgin, 1840'tan 1861'E Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C:X, Sayı.37-40,1946,s.700-703 (641-703)

⁶⁶ Köprülü, **a.g.e.** s.202-205.

devam eder.⁶⁷ Fuad Paşa, sarayın devlet işlerine müdahale etmesinden rahatsız olur ve bu ilk sadrazamlığından istifa eder. Fuad Paşa'nın yerine yakın arkadaşı olan Yusuf Kamil Paşa Sadrazam olur.⁶⁸

Sonrasında Fuad Paşa Meclisi Vela Reisliğine tayin edilir. Oradaki görevinden az bir müddet sonra ise Seraskerliğe yani (günümüzdeki Genel Kurmay Başkanlığına) nakledilir. Sultan Abdülaziz ile Mısır seyahatine gitmiş ve kendisiyle yakın temaslarda bulunmuştur. Seyahat dönüşünde ise Sultan Abdülaziz Fuad Paşa'yı Seraskerlik görevini üzerinde bulundurmak şartıyla ikinci defa Sadrazam ilan etmiştir.⁶⁹

1 Haziran 1863 yılında Fuad Paşayı tekrar Sadrazam oldu. Fuad Paşa aynı zamanda seraskerlik görevine de devam etti⁷⁰. Tanzimat Döneminde hiçbir askeri görevi olmadan hem seraskerlik hem de Sadrazamlık görevini tek başına yürüten tek kişi olmuştur. Bu göreve daha öncesinde Fuad ve Âli Paşalara yakın olan Mütercim Rüştü Paşa yerine getirilmişti.⁷¹

Bu Sadrazamlığı üç yıl kadar sürmüş ikinci Sadrazamlığı zamanında yaşanan önemli hadislerde biri, Eflak ve Buğdan'ın Osmanlı Devletine bağlı bir prenslik olarak birleştirilmesi olayı olmuştur. Aynı dönemde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın soyundan gelen Mısır valisi İsmail Paşa'ya 'Hıdiv' unvanı verilmiştir. Fuad Paşa'nın ikinci sadaretinde yaşanan en önemli olaylardan birisi ise İstanbul'da yaşanan büyük Hoca Paşa yangını olmuştur.⁷²

İsmail Paşa Hıdivlik unvanını aldıktan sonra, Padişaha şükranlarını sunmak için kızı Prenses Tevhide Hanımı İstanbul'a göndermiş ve Abdülaziz çok güzel bulunduğu bu prensesle evlenmek istemiştir ancak bu davranışın Mısır'ı güçlendirecek bir durum olduğunu gören Fuad Paşa bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Fuad Paşa'nın tepkileri neticesinde, Padişah Prenses ile evlenemedi ama 1866 'da gece

⁶⁷ Köprülü, **a.g.e.** s.202-205.

⁶⁸ İnal, **a.g.e.**s165.

⁶⁹ Koçu, **a.g.e.** , s.5847

⁷⁰ Köprülü, **a.g.e.** s.202-205.

⁷¹ İnal, **a.g.e.**s165-167.

⁷² Öztuna, **a.g.e.** s.20-203.

vakti gönderdiği bir fermanla Fuad Paşa'yı görevinden azletti. Ertesi gün Mütercim Rüştü Paşa Sadrazam ilan edildi.⁷³

Ali Paşa'nın beşinci ve son sadaretinden sonra, Fuad Paşa tekrardan Hariciye Nazırlığı görevine getirildi. Bu görev beş ay kadar sürdü. Sultan Abdülaziz Avrupa'yı seyahat etmek istemişti. Bu seyahatin en önemli özelliği ilk defa bir Osmanlı Padişahı Avrupa'ya gezi düzenleyecek olmasıydı. Padişaha Fuad Paşa eşlik etmiştir. Abdülaziz bu seyahatle Fransa İmparatoru III. Napolyon ve İngiltere kraliçesi Victoria'ya resmi ziyaretler gerçekleştirecekti. Ancak Padişah bu tür resmi ziyaretlerden pekte hoşnut olan bir şahsiyet değildi. Fuad Paşa'nın fevkalade Fransızcası, müthiş diplomasi dili ve birçok olayı nükteleriyle şenlendirmesi Abdülaziz'in seyahat boyunca yardımcısı olmuştur. Fuad Paşa, Sultan Abdülaziz ile yaptığı Mısır ve Avrupa seyahatleri sonucunda Padişahla çok yakın ilişkiler kurmuştur. Abdülaziz'in Ali veya Fuad Paşa arasında Fuad Paşa'ya karşı kendisini daha yakın hissetmesinde bu seyahatlerin rolü oldukça fazladır.⁷⁴

Sadrazam Ali Paşa Girit meselesinin çözümü için Girit'e gittiğinde yerine vekil olarak Fuad Paşa'yı bırakmıştı. Beyazıt'ta kendisi için yapılan konak, kendisi yerine Maliye Nazırlığının konağı yapıldı bu duruma içerleyen Paşa istifa etti ancak istifası kabul edilmedi. İkinci büyük İstanbul yangından sonra İstanbul'da ilk geniş caddeleri yaptıran kişi o olmuştu. İstanbul ile Boğaziçi arasında vapur işletme işini ilk düşünen kişi kendisi olmuştur. (Şirketi Hayriye)⁷⁵

Fuad Paşa'nın Avrupa'daki namı yalnızca devlet görevlerine ve nişanlarına değildi, aynı zamanda keskin zekâsı ve adeta doğuştan büyük bir yeteneği olan diplomasi diline de bağlıydı. Fuad Paşa çok kıvrak bir zekâya en çetrefilli konuları bile çok kısa sürede kavrayan bir algıya sahipti. Medeni cesareti çok yüksek bir kişilikti ve karşısındakini çok rahat bir şekilde ikna edebiliyordu.⁷⁶

Fransızca'yı çok seri bir şekilde hatta Paris şivesiyle konuşabilmesi başarısının en büyük anahtarlarından biriydi. Ancak siyasi fikirleri açısından Mustafa Reşid Paşa

⁷³ Sertoğlu, **a.g.e.** , s.3139.

⁷⁴ Sertoğlu, **a.g.e.** s. 3112.

⁷⁵ Koçu, **a.g.e.** , s.5848.

⁷⁶ Öztuna, **a.g.e.** s.202-204.

ve Ali Paşa kadar etkili fikirler geliştirememiş bu sebeple Tanzimat'ın en büyük üçüncü şahsiyeti olmuştur.⁷⁷

Fiziksel olarak zayıf, uzun boylu ve az sakallıydı. Tüm aldığı görevleri başarıyla yönetmiştir bunun altında Mustafa Reşid Paşa'nın ona olan desteği ve ilgisi ve Londra Elçiliğinden beri yakın dostu olan Âli Paşa'nın katkısı büyüktür. Fuad Paşa'nın karakteri babası İzzet Mollaya benzemektedir. Her iki şahsiyette nükteli, hazır cevap, keskin zekâyaya sahip ve neşeli kişilerdi. Fuad Paşa kendine iyi davranan bir kişi daha önce ona ne kadar kötülük ederse etsin iyi bir hareketini gördüğünde yaptığı kötü davranışları affederdi.⁷⁸

Her ne kadar karakterleri benzemese de Fuad ve Âli ikilisi politik meselelerde aynı tarafta oldukları için çok büyük bir uyum içerisinde çalışmışlardır aralarındaki bu uyumun en temel nedenlerinden biride birbirlerinin asla rakip olarak görmemeleridir.⁷⁹

Âli Paşa, Reşid Paşa hayattayken onun yerine Sadrazam olunca ister istemez Âli ve Reşid Paşa'nın aralarına soğukluk girdi. İkisi birlikte hareket etmeseydi Reşid Paşa üstün zekâsıyla her birini tek tek kendisinin istediği şekilde sokabilirdi ancak beraber hareket ettikleri için bir yerden sonra bu mümkün olmadı ve Reşid Paşa'nın ölümünden sonrada birlikte iktidarı yürüttüler.⁸⁰

Fuad ve Âli Paşaların Reşid Paşa kadar yüce gönüllü olmadığı Reşid Paşa gibi nitelikli devlet adamı yetiştiremedikleri ise aşikârdır. Yeni Osmanlılar (pek çoğu Reşid Paşa'nın yetiştirdiği aydınlar), kendi menfaatler iktidarla çakıştığı için için Âli Paşayı can düşmanı, Fuad Paşayı ise ona yakın olduğu için düşman görmüşlerdir. Mustafa Reşid Paşayı ise tenkit ederken bile çok kibar bir dil kullanmaya dikkat etmişlerdir.⁸¹

⁷⁷ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** C:VII, s.127-129.

⁷⁸ Ziya Nur Aksan, **Osmanlı Tarihi**, s.39.

⁷⁹ Öztuna, **a.g.e.** s.223-226.

⁸⁰ Oliver Bouquet, **Sultanın Paşaları (1839-1909)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. ,2008, s.330-334.

⁸¹ Koçu, **a.g.e.** , s.5846-5848.

Fuad ve Âli Paşa'nın üstünlüklerini ölümlerine kadar devam etti. Fuad ve Âli Paşalar entrikalardan uzak durmak için devlet içinde bir tek güç merkezi yarattılar o da Bab-ı Âliydi. Onlar Reşid Paşa ve saraylılar arasında yaşanan gerginlikleri gördükten sonra bu şekilde karar aldıkları düşünülmektedir. Tanzimat'ın ilk yıllarında yaşanan Saraylılar ve Mustafa Reşid çatışması Fuad Paşa ve Âli Paşa'yı sarayı geride bırakma ve Babı-ı Âli-yi güçlendirme yetkisi vermiştir. Sultan Abdülaziz monarşi yanlısıydı ve tahta çıktığında daha çok söz söylemek istiyordu ancak nazımların tepkileri hızlı ve güçlü oluyordu. Âli, Fuad, Serasker Rüştü Paşa ve Yusuf Kamil Paşa kendi bildikleri dışında olayları icra etmek istemiyorlardı ve gerektiğinde istifa etmekten çekinmiyorlardı. Abdülaziz onların kaleminde başka adamlar olmadığı için birbirleri arasında görev değişikliği yaparak bu şekilde olayları idare etmişti. Mehmet Rüştü Paşa dışarda kalırken Yusuf Kamil Paşa Sadrazam olarak atandı. Saray grubu bu tarihlerde yavaş yavaş sahneden çekiliyordu. Ali ve Fuad arasında Sultan Abdülaziz'in Fuad Paşaya daha sempati duyduğu bilinirdi.⁸²

Babasından kendisine miras gelen bir kalp rahatsızlığı vardı. Oğulları Nazım ve Kazım Beyler genç yaşlarda kalp rahatsızlığından ölmüşlerdi ve bu hastalıktan kendisi de mustarıptı. Avrupa seyahatinden sonra hastalığı iyice kötüleşmişti Ali Paşa Girit'ten döndükten sonra kendisinden izin alarak tedavi için Fransa'ya gitti ve orada 12 Şubat 1869 tarihinde orada vefat etti.⁸³Gemi yolculuğuyla 16 günde İstanbul'a getirildi ve büyük bir cenaze töreniyle Sultanahmet civarındaki türbesine (Fuad Paşa Camii'ne) defnedildi.⁸⁴

Fiziksel olarak bakacak olursak uzun boylu zayıf vücutlu beyaz sakallıydı. Öldüğünde elli beş yaşındaydı ancak o kadar çökmüş ve yorulmuştu ki görenler seksen yaşında sanabilirdi.⁸⁵

Fuad Paşa'nın hayatı hakkında yazılan bir yazıda onun o meşhur nüktelerinden bahsetmemek mümkün değildir. Bu nüktelere bir örnek verecek olursak; Fuad Paşa, Fransız İmparatoru III. Napolyon ve imparatoriçe Eugenie ile

⁸² Oliver Bouquet, **Sultanın Paşaları (1839-1909)** ,İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. ,2008, s.330-334.

⁸³ Aksan, **a.g.e.** s.39.

⁸⁴ Koçu, **a.g.e.** s.5852.

⁸⁵ İnal, **a.g.e.** s.131.

sohbet ederken, sohbet esnasında konu hangi devletin en kuvvetli olduğuna gelmiş. Fuad Paşa İmparator'a, "En kuvvetli devlet demiş; Türkiye'dir. İmparator: nasıl olur, niçin? Deyince: siz dışardan, biz içerden yıkmak için her şeyi yapıyoruz, bir türlü yıkılmıyor" cevabını almış ve herkes gülmüştür.⁸⁶

3.3.ALİ PAŞA'NIN HAYATI

Mehmed Emin Âli Paşa Mısır Çarşısında aktarlık yapan ve ücret karşılığında bahçe kapısını açmak ve kapatmak ile görevlendirilen bir babanın oğlu olarak 5 Mart 1815* (23 Rabiulevvel 1230) tarihinde Mercan Ağa Camisine bakan bir evde dünyaya gelmiştir.⁸⁷ Ali Efendi mahalle mektebinde Kuran öğrenmiş sonrasında, Bayezid Camii'nde Arapça, dini dersler ve ilim dersleri eğitimi almıştır. Babasının ekonomik durumunun yeterli olmaması ve genç yaşta ölmesinden dolayı eğitimini iyi bir şekilde tamamlayamadı.⁸⁸

Genç Ali'nin zekâsı, yeteneği ve terbiyesi, yaşadığı semtlerdeki büyüklerden kim olduğu bilinmeyen bir zatın dikkatini çekmiş ve Divan-ı Hümayun kalemine kâtip yardımcısı olarak girmiştir. O sıralarda on beş yaş civarında olduğu tahmin edilmektedir. II. Mahmud döneminde yetenekli gençler divan kalemine giriyor ve oradan yükseliyorlardı. Bu gençlerin çok iyi derecede Türkçe, Farsça ve Arapça öğrenmesi ve iyi terbiye almaları gerekiyordu ancak Sultan Mahmud son dönemlerde bu yeteneklere bir de Fransızca bilmeyi şart koşmuştu.⁸⁹

Divan-ı Hümayun kaleminde asıl adı yerine 'Âli' adıyla anılmaya başladı. İbnülemin Mahmud Kemal'in "Son Sadrazamlar I" adlı eserinde aktardığına göre, Şemseddin Sami Bey, Kasirülkname eserinde 'Âli' mahyasının, boyunun uzunluğu veya kısalığından dolayı değil, istidadının yüceliğinden dolayı verildiğini söylemiştir. Artık o 'Âli' yani yüksek, yüce kişiydi.⁹⁰

Âli Efendi dairedeki en zeki ve parlak kâtip yardımcısıydı ve bunun neticesini kısa süre sonra kâtipliğe geçerek aldı. En önemli yazışmaların yapıldığı "Muhimme"

⁸⁶ Öztuna, a.g.e. , s.229.

⁸⁷ İnal, a.g.e. s 4.

⁸⁸ Kemal Beydilli, "Âli Paşa, Mehmed Emin", TDVİA. İstanbul, TDVY. C: II.1989, s.425-426.

⁸⁹ Öztuna, a.g.e. , s.25-26.

⁹⁰ İnal, a.g.e. , s.4.

kalemine geçtiğinde yalnızca on sekiz yaş civarındaydı. Divan-ı Hümayun tercümanı Esrar Efendi tarafından Tercüme Odasına alındı. Âli Efendi'nin kariyerindeki en önemli dönüm noktası ise Mustafa Reşid Paşa'nın dikkatini çekmesidir. Bu tarih tam olarak bilinmemekle beraber 1833 yılı olduğu tahmin edilmektedir.⁹¹ Reşid Paşa tıpkı Sultan Mahmud gibi modernleşme hareketini yürütecek yeni ve yetenekli gençler arayışındaydı. Âli Efendi, Reşid Paşa ile tanışmasından bir yıl sonra ise yüzbaşına eş olan Hacegân rütbesine nail oldu. Âli Efendi Tercüme odasında bir sene boyunca Jori Sardo 'dan Fransızca dersleri aldı. Âli Efendi hocasının öğrettiklerini gece boyunca çalışmakta ve az bir uykuyla sabahları tekrar Tercüme odasına gitmekteydi.⁹²

Avusturya İmparatoru I. Franz hayatını kaybedince I. Ferdinand Tahta oturdu. Sultan Mahmud tebrik için Ahmet Fethi Paşayı Viyana'ya göndermişti. Fethi Paşa'nın yanında Âli Efendi II. Kâtip olarak Viyana gitti.(07.08.1835)⁹³.1837'de Fethi Paşa'ya 'Aydın' Vilayeti valiliği mareşal rütbesiyle birlikte verilmiştir.⁹⁴ Fethi Paşa bunun üzerine Viyana'dan ayrılmış ve Âli Efendi'yi de alarak Petersburg'a gitmiştir.⁹⁵

Sonrasında İstanbul'a dönen Âli Efendi 18 Kasım 1837 tarihinde Salise rütbesiyle (binbaşuya eşit bir rütbe) Divan-ı Hümayun tercümanı oldu.⁹⁶ Bir müddet sonra ise rütbesi saniyeye yükseltilmiştir Bu rütbe ise Albay'a yakın en üst rütbelerdendir. İlerde yönetimi beraber üstleneceği Fuad Efendi ise aynı yıl Mustafa Reşid Paşa tarafından tercüme odasına yerleştirildi. Uzun yıllar sürecek bu dostluğun temellerinin o yıllarda atıldığı düşünülmektedir.⁹⁷

Âli Efendi ve Reşid Paşa'nın Londra elçiliğine tayinlerinden yaklaşık on ay sonra Sultan Mahmud hayatını kaybetti. Henüz on yedi yaşında bulunan Abdülmecid Efendi Sultan olarak tahta oturdu. O sırada Sadrazam Rauf Paşaydı. Rauf Paşa Sultan

⁹¹ Öztuna, **a.g.e.** , s.25-26.

⁹² İnal, **a.g.e.** , s.5.

⁹³ Öztuna, **a.g.e.** , s.30.

⁹⁴ Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı Kollektif Şirketi.1959,C:II, s.690.

⁹⁵ İnal, **a.g.e.** , s.5.

⁹⁶ Öztuna, **a.g.e.** , s.29.

⁹⁷ Koçu, **a.g.e.**, s.690-691.

Mahmud gibi yenilik taraftarıydı ancak Mustafa Reşid Paşa gibi bu yenilikleri yürütecek yeteneğe sahip değildi ve bu durumun Sultan'da farkındaydı. Ancak yenilik düşmanları ne Rauf Paşayı ne de Reşid Paşayı Sadrazam koltuğunda görmek istiyorlardı. Sultan Abdülmecid'in tahta geçişin hemen ardından Hüsrev Paşa Sadrazam ilan edildi.⁹⁸

Hariciye Nazırlığı görevindeki Reşid Paşa 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane parkında, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuyarak Tanzimat'ı ilan etti.⁹⁹ Âli Efendi, Mustafa Reşid'in yerine Hariciye görevini vekâleten yürüttü. Ardından Hariciye Müsteşarlığına tayin oldu. 1846 yılında Reşid Paşa'nın Sadrazam olması üzerine Hariciye Nazırı oldu.¹⁰⁰ 1848 yılında ise vezir rütbesi ile Paşa oldu.¹⁰¹ Reşid Paşa'nın sadareti bitince Hariciyeden alındı ve Ahkâm-ı Adliye'ye nakledildi. Ancak aynı yıl Reşid Paşa tekrar sadarete gelince tekrardan Hariciye Nazırı oldu. 1852 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın yerine sadarete tayin oldu.¹⁰² Âli Paşa'nın bu ilk sadrazamlığı sadece iki ay kadar sürerek, Abdülmecid döneminin en kısa sadrazamlığı olmuştur.¹⁰³ Hariciye nazırlığına da yakın arkadaşı Fuad Efendiyi getirerek Mustafa Reşid Paşa'nın siyasetten uzaklaşmasına vesile oldu. Sadrazam olmasına rağmen Reşid Paşa'nın ayağına giderek eteğini öptüğü söylenir ancak bu durum bile aralarındaki buzların çözülmesine yeterli olmamıştır.¹⁰⁴

Aynı yıl içerisinde sadareten azledildi ve yerine Damad Mehmet Ali Paşa Sadrazam oldu. Mehmed Ali Paşa'nın teklifi ile sadareten uzaklaştırılarak önce İzmir sonra Hüdavendigâr valiliğine getirildi. Kısa süre sonra ise valilik görevine devam etmek süratiyle Meclis-i Âli Tanzimat reisliğine getirildi. Kırım savaşı esnasında tekrardan Hariciye Nazırlığı görevini aldı ve savaş sonu protokolü için Viyana'ya gönderildi. 1855 Mayıs ayında ikinci defa sadarete getirildi.¹⁰⁵ Kırım savaşı sonrasında Paris'te toplanan konferans da Osmanlı'yı temsil ederek 1856

⁹⁸ Öztuna, **a.g.e.** , s.29-30.

⁹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:V,s.170.

¹⁰⁰ Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3000.

¹⁰¹ İnal, **a.g.e.** , s.6.

¹⁰² Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3099.

¹⁰³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:VI, s.106.

¹⁰⁴ Öztuna, **a.g.e.** , s.40.

¹⁰⁵ Beydilli, **a.g.e.** s.425-426.

Tarihli Paris Barış Anlaşmasını imzaladı.¹⁰⁶ Bu sırada imzaladığı anlaşma ve anlaşma öncesinde ilan edilen Islahat fermanında haklarımızı koruyamadığı yönünde özellikle Reşid Paşadan çok eleştiriler aldı, yaşanan olayların neticesinde sadareten azledildi. Hariciye nazırlığı teklif edildi ancak kabul etmedi. Daha sonrasında Reşid Paşa azledilince Hariciye görevini kabul etti.¹⁰⁷

1857 yılının Ekim ayında Reşid Paşa tekrar sadarete geldiğinde ise Ali Paşa hariciyedeki görevine devam etti.¹⁰⁸ 1858 yılında Reşid Paşa'nın ölümü üzerine üçüncü defa sadarete geldi.¹⁰⁹ Üçüncü sadareti bir yıl kadar sürdü ancak o dönemde devletin içerisinde olduğu mali sıkıntıya çözüm getirememesi ve sarayın abartılı masraflarını tenkit etmesi sonucunda sadareten tekrardan azledildi. 18 Ocak 1859 tarihinde Meclisi Âli Tanzimat reisliğine getirildi.¹¹⁰ Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Ali Paşa'nın Rumeli seyahati sırasında sadaret kaymakamı sonrasında ise Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın fevkalade görevle Şam'a gitmesi üzerine altıncı defa hariciye nazırlığına getirilirdi.¹¹¹

Paris Barış Konferansı'ndan sonra Âli Paşa büyük tenkit aldı ve iktidardan uzaklaştırılmak istendi. Özellikle Rusya yanlısı tutum sergilemekten eleştirildi. Mustafa Reşid Paşa ve taraftarları bu durumu fırsat bildiler ve Fransa'nın da baskıyla Ali Paşa iktidardan alındı. Bu durum İngiltere'nin hiç hoşuna gitmedi. Bu olayla birlikte artık İngiliz ve Fransız politikalarının hangisi daha ağır basarsa ona göre sadrazam seçimi olmaya başlandı. Fransız yanlısı bir tutum izlenmesi gereken zamanlarda Reşid Paşa, İngiliz yanlısı bir tutum izlenmesi gereken zamanlarda Âli Paşa veya Fuad Paşa iktidara gelmeye başladı.¹¹²

1861 tarihinde Abdülaziz'in cülusundan kısa bir müddet sonrasında dördüncü defa sadarete getirildi.¹¹³ Kısa bir süre sonra Âli Paşa azledildi ve yerine Fuad Paşa

¹⁰⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:V,s.243.

¹⁰⁷ Beydilli, **a.g.e.** s.425-426.

¹⁰⁸ Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3089.

¹⁰⁹ İnal, **a.g.e.** , s.17.

¹¹⁰ Beydilli, **a.g.e.** s.425-426.

¹¹¹ Öztuna, **a.g.e.** , s.58-59.

¹¹² Sertoğlu, **a.g.e.** s.3089.

¹¹³ Sertoğlu, **a.g.e.** s.3099.

sadarete getirildi. Âli Paşada yedinci defa Hariciye nazırlığı görevine geldi. Bu görevde altı yıl kadar kaldı.

Fuad Paşa'nın sadareten azledilip yerine Mütercim Rüştü Paşa'nın gelmesi, Fransız nüfusunun artmasına sebebiyet vermişti. Rüştü Paşa'nın iktidarı dönemi, Devletin derin mali ve siyasi krizlerin olduğu döneme denk gelmekteydi. İşte tam bu karışıklıkların içerisinde bir de Girit İhtilali patlak verdi.1840 Londra Anlaşmasıyla adanın idaresi Mısır'dan alınmış yeniden merkezi devlete bağlanmıştı. Girit Rumları vergilerin ağırlığı, gümrük resimlerin yüksek olması, vergi toplanmasında belirli bir usulün bulunmaması ve mahkemelerin adil olmayışını bildirerek Vali İsmail Paşa'yı devlete şikâyet ettiler. (14 Mayıs 1866)¹¹⁴

İsmail Paşa adada bir isyan girişimi olduğunu farkettiler ve toplantıları yasakladı, Müslüman halkın korunması için gerekli gördüğü yerlere asker gönderdi. Bâb-ı Âli, Giritlilere durumları düzelterek lakin isyana kalkışanların şiddetle cezalandırılacağını söyledi, bu cevabın üzerine ihtilal başladı. Girit'de birden bire birkaç bin asi toplandı. Yunanlar ve Ruslar konuya dâhil olaya çalışıyorlardı. Onların bu tavrı olayın iç sorun olmasından çıkıp dış mesele halini almasına sebep olmuştu. Abdülaziz'in emri üzerine Mısır Hidiv'i Girit'e dört tabur asker gönderdi.

Mustafa Nail Paşa meseleleri çözmesi için Girit'e gönderilir. Paşa Ferik İbrahim Paşa'dan adaya Yunan tarafından gelen yardımları engelleyemediğini söyler. Nail Paşa bu durumu Bâb-ı Âli'ye bildirir. Âli Paşa yaşanan tüm zulme karşı hala meseleyi sözle çözme niyetindeydi, bu amaçla Server Efendi adlı bir zatı Girit'e yolladı. Ancak çabalar sonuç vermedi ve Bâb-ı Âli müzakere yoluyla çözüme ulaşamayacağını anladı. Âli Paşa, Naili Paşa'ya askeri kumanda etme işini Hüseyin Avni Paşa'ya bırakarak İstanbul'a dönmesini bildirir.

Mesele artık Yunanistan meselesi halini almaya başlamıştı. Ancak Yunanistan açık açık hala konuyu kabul etmemiş hatta Başvekil Komandoros tarafsızlık iddiasında bulunmuştur. Bu meselenin en çetrefilli zamanında Ruslar'ın teşvikiyle Sırbistan'da da ayaklanma oldu. Karışıklıklar Mütercim Rüştü Paşa'nın

¹¹⁴ Sertoğlu, a.g.e. s.3144.

istifa etmesine ve yerine en güç zamanlarda görevi kabul etmeyi bir nevi şeref sayan Âli Paşa tayin edildi.

Bir iç sorunken milletlerarası bir soruna dönen Girit meselesinin çözülememesi üzerine Âli Paşa Girit'e gider. Hanya'ya varır varmaz evvele genel bir af ilan eder. Şikâyetlerin asıl amaçlarını öğrenmek için asi elebaşlarıyla müzakerelere girer. Genel ad ilan edilmesi adada asayişin tekrardan gelmesini hızlandırmıştır. Âli Paşa şikâyetleri dinleyerek bunlardan haklı olanların çözümüne yanaşmıştır. Paşa her kazadan iki Müslüman ve iki Hristiyan'ın katılımıyla bir Meclis-i Umumi teşkil ettirdi. İtaat eden bölgelerde hemen asker tarafından düzen yeniden oluşturularak tekrardan isyan çıkartılması engellenmeye çalışıldı. Paşa vergilerin düzenlenmesine ve toplanan vergilerin adanın ihtiyaçları için harcanmasına karar verdi ve tüm bu yönetim değişikliklerin bulunduğu Girit Fermanı yayınlandı. (14 Şubat 1868)¹¹⁵

1867 yılında Girit'te ve Sırbistan'da çıkan olaylar neticesinde Mütercim Rüşdü Paşa azledilince beşinci defa sadarete geldi.¹¹⁶ Âli Paşa'nın Girit ve Sırbistan olaylarını çözüm yöntemi ve Yeni Osmanlılara göre tavizkar politikaları ağır eleştirilere gelmesine sebep olmuştur. Eleştirilerin bir numaralı odak noktası olan Âli Paşa Avrupa'daki güç dengelerin farkındaydı ve Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu zor durumu göz önüne alarak uzlaşmacı bir politika izlemekteydi. İç politikada ise reformları yürütmek isterken yetişmiş diplomat bulmanın zorluğunu yaşamış ancak maalesef hamisi Reşid Paşa gibi diplomat yetiştirme yoluna gitmemiş ve tüm sorumluluğu kendisi ve yakın arkadaşı Fuad Paşa'nın omuzuna yüklemişti.¹¹⁷

Âli Paşa kendi onayı olmadan kimsenin başkâtip olmasına izin vermiyordu, Ziya Paşa gibi Reşid Paşa tarafından yetişen kişileri tehlike olarak görmekteydi. Âli Paşa astlarını dahi kendi istedikleri kişiler olmasını sağlayarak entrika oranını olabilecek en makul seviyeye getirmeye uğraşmıştır. Sultan Abdülaziz'inde Âli

¹¹⁵ Sertoğlu, **a.g.e.** , s.3150.

¹¹⁶ Koçu, **a.g.e.**, s.692.

¹¹⁷ Öztuna, **a.g.e.** , s.76.

Paşaya karşı büyük saygı ve beğenisi olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü Âli Paşa batılı devlet adamları gözünde de değerli bir zattı.¹¹⁸

1869 Yılında Mısır Valisi İsmail Paşa'nın saraydan rüşvet yoluyla geniş haklar istemesine ve Mısır'ın Osmanlı'dan tamamen uzaklaşmasına engel olmuştur.¹¹⁹ Diğer bir taraftan ise Bulgarların Rum kilisesinden ayrılarak kendilerine özel bir patrikhane oluşturmalarına uzun müddet karşı çıkmış ve olayları Osmanlı yararına çözmeye çalışmıştır. Ermeni Katoliklerinin papalığa bağlanmalarına da uzun yıllar karşı çıkmıştır. Abdülaziz'in donanmaya olan aşırı harcamalarına karşı durmuş ve demir yolu yapımına ehemmiyet vermiştir. 1869 Yılında Fuad Paşa'nın ölümü üzerine hariciye nezaretini de kendi sorumluluğuna almış ve ölümüne kadar devleti tek başına yürütmüştür.¹²⁰ Reşid Paşa'nın aksine Fransız politikasını savunmuştur. Paris anlaşmasının Karadeniz ile ilgili olan hükümlerini Fransa'nın Almanya ile olan savaşını fırsat bilerek yok sayan Rusya'nın Osmanlı ile büyük bir savaşa gireceğini o zamanlardan sezmiştir.' "Âli Paşa nüfus sahibi, Abdülaziz tarafından son derece sözüne itimat edilen Bâb-ı Âli'nin şerefi ve haysiyeti hususunda çok dikkatli davranan Avrupa'da tanınan bir devlet adamıydı." Âli Paşa yaşadığı dönemdeki uyguladığı politikalar, mali krizler, iç karışıklar ve tek adam olması sebebiyle özellikle muhalif kalemler tarafından son derece eleştirilmiş devlet için asıl değeri ve engin tecrübelerin önemi ölümünden sonra anlaşılmıştır.¹²¹

Âli Paşa ömrünün son günlerinde ciddi şekilde rahatsızdı, Devlet işleri ve içerisinde bulunulan sıkıntılı durum onu manevi ve maddi olarak rahatsızlıklara sürüklemişti. Girit Meselesinin çözümü ve Paris Barış Konferansı ve arkasındaki Islahat Fermanı yüzünde ağır tenkitlere maruz kalmıştı. Hastalığı artmasına rağmen bebekteli yalısında çalışmaya devam ediyordu.¹²² 7 Eylül 1871 tarihinde Bebek'teki yalısında hayatı veda eder ve mezarı Süleymaniye camisindeki haziresine defnedilir.¹²³

¹¹⁸ Vasiyetnamenin Tamamı İçin Ekler Kısımına Bakabilirsiniz.

¹¹⁹ Beydilli, **a.g.e.** s.426.

¹²⁰ Aksan, **a.g.e.** s.39.

¹²¹ Beydilli, **a.g.e.** s.426.

¹²² Sertoğlu, **a.g.e.**, s.3168.

¹²³ İnal, **a.g.e.**, s.26.

Abdülaziz'in Âli Paşa'nın ölümü üzerine rahatladığı iddia edilmektedir. Abdülaziz otoriter bir kişiliktir ancak Fuad ve Âli Paşaların karakterleri yönetimde otoriter davranmasına izin vermiyordu. Abdülaziz Bâb-ı Âli'nin gücünden rahatsız olsa da mevcut devlet adamları arasında Fuad Paşa ve Âli Paşa kadar yetenekli ve dış ilişkilerde üstün kişiler göremiyordu ve bu yüzden her ne kadar memnun olmasa da onların iktidarına sesini çıkarmıyordu. Fuad Paşa'nın ölmesi, iki yıl sonraysa Âli Paşa'nın ölümü üzerine artık Reşid Paşa'nın kurmuş olduğu iktidar düzeni son bulmuş oluyordu. Âli Paşa'nın değeri ise ölümünden sonra kendisini eleştirenler tarafından dahi anlaşılmıştı.¹²⁴

3.4 Vasiyetnamelerin Para Politikaları Yönünden İncelenmesi

Âli Paşa'nın ebediyete geçişinin ardından arkasında bıraktığı siyasi vasiyetnamesinin 27** paragrafında; Kaimeleri'nin toplatılmasıyla sağlanan mali itibardan bahsetmektedir.¹²⁵ Devletin bir iç borçlanma mekanizması olarak ilk etapta faizli olarak çıkarttığı paralara "kaime" adı verilmektedir. Bu paralara piyasadaki aksaklıklar dolayısıyla ilk zamanlar itibar olunmamış lakin zamanla özellikle de (1840-1844) yılları arasında İstanbul borsasında değer görmüşlerdir. Kırım Savaşı sonrası yaşanan mali kriz neticesinde bir iç borçlanma yöntemi olarak "kaime" kullanılmıştır.¹²⁶

1852 yılına kadar başarılı bir şekilde piyasada işlem gören bu kâğıt paralar, 1852 yılından sonra sonra faizsiz olacak şekilde basılmaya başlamıştır.¹²⁷ Özellikle Kırım savaşı esnasında kaimenin çok fazla arz edilmesi değerini oldukça düşmesine sebep olmuştur. 200-220 kuruşluk kaime bir altın liraya denk gelmeye başlamıştır.¹²⁸

1861 senesine geldiğimizde ise nakit ihtiyacından dolayı rekor miktarda kaime basılmıştır.¹²⁹ Artık 400 kuruşluk bir kaime bir altın liraya denk gelmekteydi. Yaşanan bu olumsuzluklardan dolayı, Osmanlı Devleti'nin ilk kâğıt para deneyimi

¹²⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:VII, s.68-69.

¹²⁵ Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Fuad ve Âli Paşaların Siyasî Vasiyetnâmeleri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay. 1978,s.24.

¹²⁶ Ali Akyıldız, "Kaime", **TDVİA**. İstanbul, TDVY., C:XXIV, 2001,s.212-215.

¹²⁷ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.141.

¹²⁸ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.141

¹²⁹ Akyıldız, **a.g.e.**,s.212-215.

büyük bir enflasyonla sonuçlandı. 1862 yılında Sultan Abdülaziz tarafından tüm kaimeler piyasadan toplatıldı ve bu durum halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı.¹³⁰ Bu olaydan sonra, Sultan Abdülhamid'in saltanatına kadar bir daha kaime hiç basılmadı.¹³¹

Kaime arzının piyasa koşullarını ön görmeden talepten fazla olarak basılması durumu 1862 yılındaki sona hazırlamıştır.¹³² Eğer ihtiyaç dâhilinde bir basım söz konusu olsaydı bu krizler hiç yaşanmayacaktı. Ancak Devletin içerisinde bulunduğu mali sıkıntıları ve uğraşmakta olduğunu vergi reformlarını düşünüldüğünde, kısa vadeli çözüm olarak kaime basılması sorunların bir müddet içinde olsa çözülmesine sebep olmuştur. Kaimenin yaşadığı enflasyon neticesinde değerinin düşmesi, halkım alım gücünün azalmasına sebep olmuştur. Âli Paşa'nın vasiyetnamesinde geçtiği gibi kaimenin toplatılması başarılı bir hareket olmuştur.¹³³

Âli Paşa'nın vasiyetnamesinin 31. Paragrafında kaimenin toplatılması ve mali açıdan katlanılan ağır şartlardan bahsetmektedir. Paşa daha az masrafla toplatılabileceğini ancak çözümün ivedilik gerektirdiği için hızlıca yapıldığından dem vurmaktadır.¹³⁴

Kırım savaşı sonrasında oluşan nakit ihtiyacını karşılamak için fazla miktarda kaime basılmış ve bu durum paranın değerinin düşmesine sebep olmuştur. Kaimelerin piyasadan toplanabilmesi için borçlanmanın zaruri hale gelmişti. Osmanlı Bankası tasarrufu ile Londra'nın Deaux mali teşebbüsünden 8.800.00 Osmanlı altını değerinde bir istikraz yapılır.¹³⁵ Bu istikrazın ihraç fiyatı %68, yıllık faizi %6 aşınma payı ise %2 idi. Devlet faiz ve aşınma payı karşılığı olarak İngiltere'ye yılda on altı milyon frank ödeyecekti. Bu borçlanmaya tütün, tuz ve damga vergileri karşılık olarak gösterildi. Yapılan borçlanma tüm kâğıt paranın piyasadan toplatılmasına

¹³⁰ Akyıldız, **a.g.e.**,s.212-215.

¹³¹ Tabakoğlu, **a.g.e.**, 312-314.

¹³² Akyıldız, **a.g.e.**,s.212-215.

¹³³ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.139-141.

¹³⁴ Akarlı,**a.g.e.**,s.24.

¹³⁵ Özdemir, **a.g.e.** ,s.60-61.

yetmese de, kaimenin değerinin artmasına sebebiyet vermiş ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır.¹³⁶

Devlet yaşanan yüksek enflasyondan kurtulabilmek için ekonomide güven sağlanması gerektiğinin farkındaydı ve yüksek oranda borçlanma riski göze alınmış, piyasada tamamen de olmasa belli bir oranda güven oluşması sağlanmıştır.¹³⁷

Âli Paşa'nın vasiyetnamesinin 110. Paragrafında Kredi Kuruluşlarından bahsetmektedir. Bu paragrafta kredi kuruluşlarını azaltmanın öneminden ve bu kuruluşların halkı nasıl yıpratığından bahsetmektedir. Yine aynı paragrafta kredi kuruluşlarının devletin borçlanma sistemlerinden biri olan tahvillere nasıl yarıştığını anlatmaktadır. Paşaya göre borsa oyunları yalnızca tahvillerin değerini düşürmemekte aynı zamanda devletin parasına da zarar vermektedir. Borsada yaşanan dalgalanmalar yüzünden tahvil sahipleri paniğe uğramaktadır.¹³⁸

Osmanlı'da çağdaş bankacılık hareketleri Tanzimat'la birlikte başlar. 1856¹³⁹ yılında kurulan Bank-ı Osmanî (Ottoman Bank) İngiliz sermayeli olarak kurulmuştur. 1863 tarihinde Bank-ı Osmanî-i Şahane adını alan yeni banka devlet bankasına dönüşür, çağdaş kredi kuruluşlarının Osmanlı'da ilk örneği niteliğindedir.¹⁴⁰

Ancak paranın gelir kaynağı olarak kullanılması ile uğraşan kişilerin ya da kurumların Osmanlı'da varlığı çok eskilere dayanmaktaydı. Tanzimat Dönemine kadar para ve kredi kuruluşlarıyla uğraşan adeta bir banka işlevi gören sarraf ve poliçecilerdi. Farklı para türlerini birbirlerine çevirmekle uğraşan esnaf yani sarraf çok eski zamanlardan beri Osmanlı topraklarında faaliyet göstermiştir.¹⁴¹

“Osmanlı topraklarında bankerlik işlemlerine ilk kez Levantenler girişmiş, sarraflık yüzyıllarca bu kesimin denetiminde kalmıştır. Düyun-ı Umumiye'- nin kuruluşuna değin,

¹³⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:VI, s.233

¹³⁷ Akyıldız, **a.g.e.**,s.212-215.

¹³⁸ Akarlı, **a.g.e.**,s.41.

¹³⁹ [http://www.obmuze.com/#bank-i-osmani-i-sahanenin-kurulusu/kurulus.](http://www.obmuze.com/#bank-i-osmani-i-sahanenin-kurulusu/kurulus)

¹⁴⁰ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Ankara, Roma Yay.2. Bs.2005,s.149-150.

¹⁴¹ Şükrü Baban, “Tanzimat ve Para”, **Tanzimat I**, Ankara, M.E. B. Yay. 1999.s.255.

özellikle Bank-ı Osmanî'nin (Osmanlı Bankası) faaliyete geçişinden önce, tarihimizde önemli bir yer olan Galata bankerlerinin çoğunluğu Levantenlerdir.”¹⁴²

Âli Paşa bu kuruluşlarının sayısının çokluğunun ticaret ve sanayi işletmeleriyle aynı oranda artmadığı sürece devlete, ekonomiye kar değil sadece zarar vereceği düşüncesindeydi.¹⁴³

Osmanlı'da para vakıflarını uzun yıllar kredi kuruluşları gibi çalışmışlardır. Yaygın olan görüşe göre İslam dini faizi yasakladığı için Osmanlı topraklarında faiz uygulanmadığı, uygulandıysa bile gayrimüslimler arasında uygulandığı düşünülmektedir. Ancak gerçekler bu durumdan oldukça farklıdır. İslam dini esaslarına göre faiz yasaktı, diğer dinlerde ise Ortaçağda Akdeniz ve Hristiyan dünyada da faize yasaktı. Ancak ticari faaliyetlerin değişmesiyle Avrupa'da olduğu gibi İslam dünyasında da bu uygulamalar gelişmiştir. Yani İslam'ın yasaklarının kenarlarından dolaşılacak bir yol yordam bulunmuştur. Böylelikle İslam toplulukları 12. ve 13. Yüzyılda finans araçları ve kurumları yönünden Batı ve Güney Avrupa'dan bile daha üstün hale gelmişlerdi.¹⁴⁴

Osmanlı'da bu finans kurumları 17. Yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'dan etkilenmeden İslam toplumlarında oldukları şekilleriyle var olmaya devam etti. İslam'ın faizi yasaklamasına rağmen Osmanlı kentlerinde yoğun bir şekilde kredi ağları gelişti. Avrupa'dakine benzer finans kurumlarının yokluğuna rağmen Osmanlı Devletinde kredi ilişkileri oldukça yaygındı.¹⁴⁵

Şevket Pamuk'un “Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları” adlı eserinde belirttiğine göre; 16. Yüzyılda Anadolu'da borç ilişkilerini içeren çok sayıda dava olduğu kayıtlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu kayıtlar incelendiğinde kredilerde devamlı olarak faizlerin uygulandığı görülmektedir. Ayrıca mahkemeye gelen kişilerin faiz uygulamalarında bulduklarını saklamaya yönelik bir çabaları

¹⁴² Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık”, TCTA, İstanbul, İletişim Yay. 1985, C:III, s.760-763.

¹⁴³ Akarlı, a.g.e. s.41.

¹⁴⁴ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.5-7

¹⁴⁵ Kazgan, a.g.e. s.149-153.

olmadığı da göze çarpmaktadır. Aynı dönem de yıllık faiz oranların %10-20 arasında değiştiği görülmektedir.¹⁴⁶

Osmanlı'da Avrupa'ya benzer finans kurumları yoktu peki bu kredi ağları sadece tefecilerin mi elindeydi? Sorunun cevabı hayır olacak ve burada para vakıfları için içine girecektir. Osmanlı'da para vakıfları sermaye olarak nakitle kurulan ve borç verme işlemi sırasında oluşan faizlerle amaçladıkları faaliyetleri gerçekleştirecek maddi güce sahip olan kurumlardı. Bu vakıfların 15. Yüzyıldan itibaren Osmanlı mahkemelerince onaylanmış ve 16. Yüzyıla birlikte Anadolu'da ve Balkanlar'da bir hayli yaygın hale gelmişlerdi.¹⁴⁷

16. Yüzyıl boyunca ulema tarafından bu vakıfların varlığının meşru olup olmadığı sıklıkla tartışma konusu olmuştu. Birçok görüşe göre bir vakfın sermayesi para değil, gayrimenkul ve benzeri değerler olmalıydı. Bu görüş vakıfları meşru bulmazken ulemanın büyük bir kısmı toplum için yararlı olan bir şeyin İslam içinde yararlı olduğu inancındaydı ve bu inanç bu vakıfları meşru kılmaktaydı. Ulemanın değerli isimlerinden olan Ebussud Efendi bu vakıfların faizle para vermedikleri müddetçe varlıklarını sürdüremeyeceklerini ve bu nedenle zarara uğrayacaklarını, vakıfların uğradıkları zararların ise İslam toplumuna zarar vereceğini söylemiş ve para vakıflarının varlığını savunmuştur.¹⁴⁸

Âli Paşa'nın asıl rahatsız olduğu para kredi kuruluşları, para vakıflarından ziyade borsada oyunlar oynayan sarraflardı. Osmanlılarda nakit ihtiyacını karşılamak için sarraflara başvuruluyordu. Özellikle devletin iç borçlanma arayışlarının arttığı 17. Yüzyıl boyunca sarraflar kredi ilişkilerinde etkin rol oynamışlardı.¹⁴⁹

İşte bu sarraflar 17. yüzyılın sonlarında bir Lonca şeklinde örgütlenmiş ve Galata'ya taşınmışlardı. Devletin iç borçlanma için malikâne usulüne başvurması bu sarrafların daha da büyümesine sebep olmuştu. Çünkü malikâncilerin devlete vermekle yükümlü oldukları paraların büyük bir kısmını sarraflar karşılamaktaydı.

¹⁴⁶ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.5-7.

¹⁴⁷ Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul, İlmî Neşriyat Yay.1993.s.67.72.

¹⁴⁸ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.5-7.

¹⁴⁹ Kazgan, **a.g.e.** s.149-153.

Oluşan bu düzen sonucunda özellikle taşrada pek çok sarraf adeta ticaret ve vergi toplama konusunda uzman bir hala gelmişti.¹⁵⁰

Sarraflar sadece halkın borçlanma ihtiyacını değil, devletinde iç borç ihtiyacını karşılamaktaydılar. Pek çoğu azınlık olan bu kesimin Avrupa ile de arası iyiydi ve gerekli olduğu durumlarda Avrupa finans çevrelerinden de devlet için kendi adlarına borç alıyorlardı.¹⁵¹

Fransız devriminden sonra Fransız tüccarların yerlerini alarak daha önceden onlar tarafından yürütülen poliçe ticaretinin de önemli bir kısmını yürütmeye başlarlar. Böylece kredi işlerini yürüten bu sarraflar, ülkeler arasında da finansal bağlantılar kurmuş ve “Galata Bankerleri” olarak anılmışlardı.¹⁵²

Bu bankerler Osmanlı’da finans piyasalarını ele geçirmiş durumdaydılar, zamanla bu piyasaları Avrupa kaynaklı bankaların açılması izledi. Bankaların açılmasıyla tekellik özelliklerini kaybeden bankerler bankalarla ortaklıklar kurarak finansal faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁵³

Âli Paşa’nın öne sürdüğü tez, kredi kuruluşlarının gerçek anlamda ne kadar piyasaya yararlı olduğunu incelenmesini gerektirmektedir. Çünkü finans kuruluşları aracılığıyla yaratılan nakit girişleri yatırımlara dönüşmediği sürece uzun vadede ekonomiyi kötü etkilemekteydi. Ayrıca bu kuruluşların borçlanmaları sermaye sahipleri için daha çekici olduğu zamanlarda (faizlerin arttığı zamanlar) sadece ekonomiyi bozmakla kalmıyor aynı zamanda devletin iç borçlanma kalemleriyle de yarışır hala geliyorlardı.

Gerek sarraflar, gerek bankalar, gerekse para vakıfları kriz dönemlerindeki para akışlarıyla ekonomiye yatırımlar açısından gerekli katkıyı sağlamıyorlardı. Ekonomide güvenin olmadığı zamanlarda para yatırımlara dönüşmüyor ve ekonominin diğer çarklarına ulaşamıyordu. Bu nedenle ekonomik denge ve güveni oluşturmadan para vakıflarının sayısının artırılması iktisadi durumu daha çok zarara

¹⁵⁰ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.141.144.

¹⁵¹ Çizakça, **a.g.e.** s.62-67.

¹⁵² Pamuk, **a.g.e.** s.142-143

¹⁵³ Kazgan, **a.g.e.** s.16-20.

uğratmaktaydı. Paşa'ya göre bu kurumlar ticaret ve sanayiyle doğru orantılı olarak artmalı ve Avrupa' da olduğu gibi demir yolları oluşturmak, toprak ve sanayinin gelişmesini sağlamak gibi yatırıma dönük amaçlarla kullanılmalıydı.¹⁵⁴

Bu vakıfların çokluğu açısından Avrupa'yı örnek alamazdık. Çünkü Avrupa'da insanlar birikimlerinin bir kısmını sanayiye, bir kısmını toprağa yatırırken en son kalan kısmını finans araçlarına yatırırmaktaydılar. Âli Paşa bu son kısmı yedek akçeye benzetmiştir. Bu benzetme konusunda haklı olmaktadır.¹⁵⁵

Paranın ekonominin tüm evreleri içerisinde döngüye girmesi için, güvenli bir ekonomik ortam şarttı. Böyle bir ortam oluşmadan gelecek paraysa sadece borsa oyunlarına gitmekteydi ve piyasada güven oluşturmamakla birlikte ilgili para yatırımlara da ulaşmıyordu.¹⁵⁶

Âli Paşaya göre Avrupa'daki Credit Foncier, Credit Agricole, Credit Mobilier ve çeşitli bankalar ayarında kuruluşlar oluşmadığı sürece diğer kredi kuruluşları ekonomiye herhangi bir katkı sağlamıyordu. Aksine halkı yüksek faiz oranlarıyla borçlandıkları için tarım, sanayi ve esnaf zarar görüyor. Borçlanma şekli olarak devlet borçlanmalarıyla yarıştıkları içinde devlet zarar görüyordu.¹⁵⁷

3.5 Vasiyetnamelerin Vergi Politikaları Yönünden İncelenmesi

1838 Serbest Ticaret Anlaşmasıyla artık ülke serbest Pazar haline gelmiş ve herhangi bir koruma statüsü kalmamıştı.¹⁵⁸ Türkiye'nin hammaddeleri Avrupalı ülkeler için kolay erişilebilir hala gelmiş ve ithalat kolaylaştırılmıştı. Sanayi olarak Avrupa'nın gerisinde olan Osmanlı tüccarı vergilerden de oluşan imtiyazlarla artık yabancı üreticiyle asla baş edemez hala gelmişti. Âli Paşa vasiyetnamesinin işte bu bölümünde bu konuya değinmektedir. İmzalanan ticaret anlaşmaların ülkeye getirdiği ekonomik olumsuzlukların farkındaydılar ancak devletin mali olarak güçsüz olduğu böyle bir dönem de herhangi bir savaş neticesine ve savaşın masraflarını

¹⁵⁴ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.5-7.

¹⁵⁵ Akarlı, **a.g.e.** s.41.

¹⁵⁶ Pamuk, **Osmanlı Kurumları ve Ekonomisi**, s.5-7.

¹⁵⁷ Akarlı, **a.g.e.** s.41.

¹⁵⁸ S.Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz Ticaret Münasebetleri II**, s.4.

karşılayabilecek durumu olmadığını da farkındalardı. Yaşanan bu durum devleti zaman zaman çıkararına olmayan anlaşmalar imzalamak zorunda bırakmıştır.¹⁵⁹

Gümrük vergilerinde yabancılar için sağlanan imtiyazlar hem devleti hem de ticaretle uğraşan vatandaşı zor duruma sokmaktaydı. Âli Paşa vasiyetnamesinin 26. paragrafında bu konuya değinmiş ve vergileri düzenlediğinden bahsetmiştir. Gelecek için ithalatı sınırlayıcı, ihracatın ise önün açıcı eylemler alınmasını desteklemektedir.¹⁶⁰

Osmanlı sanayicisinin durumu hiç iyiye gitmiyordu ve hem Fuad Paşa hem de Âli Paşa ekonomideki dengeler için en ufak yapıtaşının dahi öneminin farkındaydı. Âli Paşa'nın vasiyetnamesinde, verginin toplanması işinin özel sektöre devredilmesi gerektiği yazmaktadır. İlk bakışta dönemi için çok ileri gözüke de aslında "iltizam" usulüyle benzer yöntemler uygulanmaktaydı. Devlet iltizam sisteminde "mültezim" denilen iltizam sahiplerine peşin para karşılığı, önceden belirlenen bazı yerlerdeki vergileri toplama hakkı veriyordu.¹⁶¹

İltizam sistemindeki düzenle Âli Paşa'nın uygulamaya çalıştığı düzen arasında özel sektör farkı vardır. Âli Paşa vergi artıka karı artan bir özel sektörden bahsetmektedir ve düşüncesine göre firmaların alacağı primler ile devletin elde edeceği karların artışı doğru orantı olduğu için, firmalar vergi gelirlerinin artışını destekleyecekti. Âli Paşa'nın bu şekilde düşünmesinde o dönemde yaşanan yoğun rüşvet olaylarının büyük payı vardır. Devlet memurlarına güvenin kalmadığı veyahut da işini iyi bilen memurun (tecrübeli vergi memuru) bulunmadığı ve daha öncesinde İltizam sisteminin terk edilmek isteyip ancak vergi toplama konusunda başarısız olunması üzerine eski sisteme geri dönülen bir ekonomi de böyle bir istek çok alakasız kaçmamaktadır.¹⁶²

Âli Paşa'nın bu düşüncesi, klasik iktisatçıların düşüncesi ile benzerlik göstermektedir. Hatta Liberalizm ile bağ kurabiliriz. Ancak gümrük sistemlerindeki düşüncelerinden dolayı Fuad ve Âli Paşaları tam olarak bir liberal olarak

¹⁵⁹ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s.17-22.

¹⁶⁰ Akarlı, **a.g.e.**, s.24.

¹⁶¹ Kazgan, **a.g.e.**, s.72-75.

¹⁶² Akarlı, **a.g.e.**, s.24.

değerlendirilemezler. Fuad ve Âli Paşalar pek çok zaman için ‘Liberal’ olarak anılmışlardır. Liberalizmi kelime kökü olarak aldığımızda Avrupa kaynaklı ve İspanyolcadan türetilmiş bir kelime olduğunu görmekteyiz. Kelime ilk zamanlar, İngiliz politikalarını eleştirmek amacıyla kötü anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Locke’ce anayasal sistemi ve parlamenter sistemi savunan milletvekilleri Liberals olarak anılmışlardır.¹⁶³

Kelime anlamı olarak, “liberty” yani özgürlük ile “liberalizm” arasında da bir bağ olduğu düşünülmektedir. Kelime günlük konuşma dilinde bir felsefi doktrin iken günümüzde bir ekonomik düzen anlamını almıştır. Yine bu kavramı pek çok kişi kendine göre yorumlamıştır. Bazı düşünürler, “Liberalizmi dar anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm arasında yer alan geniş anlamda ise komünizm ve faşizme karşı olan bir teoridir.” diye adlandırırken, bazıları da “politik bir doktrin” olarak açıklamıştır. Birçok düşünce liberalizmin iktisadi bir doktrin olduğunu kabul etmiştir. Önemli iktisatçılardan Avusturya Okulu, Şikago Okulu ve Kamu tercihi okulu bu sebeplerle zaman zaman liberalizm ile özdeşleştirilmişlerdir. Ancak 19. Yüzyıla geldiğimizde işler değişmiş, “Laissez Faire Laissez Passer” düşünce, ifade, hürriyet özgürlüğü kelimelerin hepsinin tek yekûn anlamı olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁶⁴

Liberalizmin ortaya çıktığı dönem olan 17. Yüzyılda düşünürler, devletin artan rolünün yararlı olup olmadığını tartışmışlardır. O döneme baktığımızda devlet bazı düşünürler için haddinden fazla büyümüş bir organ bazı düşünürler içinse yapısı gereği olması gereken düzeydeydi. Bu düşünceyi en etkin şekilde savunan kişiler, Hobbes ve Locke olmuştur. Bu düşünürler liberalizmi “doğal hukuk” kavramıyla bir arada savunmuşlardır. Onlara göre insanoğlunun özgür doğduğu düşüncesine dayanmaktaydı. Fakat insanoğlu hiçbir özgür hakkı bırakmayan hukuk kurallarıyla köle haline getiriliyorlardı.¹⁶⁵

¹⁶³ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi,1992,s.13-14.

¹⁶⁴ Yayla, **a.g.e.** s.13-14.

¹⁶⁵ Francisco Vergara, **Liberalizmin Felsefi Temelleri-Liberalizm ve Etik**, İstanbul, İletişim Yay.1. Bs. ,2006, s.25-41.

Âli Paşa vergilerin özel bir şirket tarafından toplanmasını istemekle birlikte, liberalizm kavramına yakın gözükmektedir. Ancak tamamen özgür bir ekonomik düzeni savunmamış ve ithalat ve ihracatı kısıtlayan pek çok düzenlemeyi gerekli görmüştür bu nedenle Paşa tam bir liberal olarak anılmamakta ancak bu görüşle uyumlu birkaç düşünceye sahip olmaktadır.

Âli Paşa'nın vasiyetnamesinin 25 numaralı paragrafında vergilerin matrahını değiştirilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. 16. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devletinde mali açıdan işler yolunda gitmekteydi. Ancak gelişen dünya koşulları artık Osmanlı Devletini de etkilemeye başlamıştı.¹⁶⁶

Devletin asıl vergi kaynağı olan Timar sistemi hem savaş anında hali hazır bir ordu yetişmesini sağlıyor hem de devlete vergi toplama açısından kolaylık sağlıyordu. Bu yapının toprağın boş kalmamasına verdiği önemde ekonomi ve tarım açısından önemliydi. Ancak 17. Yüzyıla gelindiğinde işler değişti. Artık savaşlar çok uzun sürmekteydi ve bu sistem tarım üreticisini yormaktaydı. Uzun savaşların bolca bulunduğu 17. Yüzyılda bu sistem giderek bozulmaya başladı.¹⁶⁷

17. Yüzyıl Osmanlı ekonomisini incelediğimizde bütçenin sıklıkla açık verdiğini görmekteyiz. O dönemde bu açıkları kapatmak için Hazine-i Amire Padişah'tan veya parası olan birçok kişiden sıklıkla borç almış, bu borçlarda yetersiz geldiğindeyse zaman zaman para üzerine "tağşiş" uygulanmıştır¹⁶⁸.

Bu sisteme çözüm bulabilmek için 1695 yılında "Malikâne" sistemine geçilmiş ancak bu sistemde istenilen verimi sağlayamamıştır.(bu sistemde malikâneciye verilen gelir kaynağının adı 'mukataa') (bu uygulamadan önceyse vergiler 'iltizam' a veriliyordu.) (emanet usulünde ise doğrudan devlet memurları tahsil ederdi) iltizam da vergiler 1-3 yıl aralığında adeta peşin olarak satılıyordu, malikâne sistemindeyse kaydı hayat şartıyla verilmekteydi.) (emanet usulünde mültezimler bu vergilerden bir miktar karlar sağlıyorlardı. Her iki sistemde de devlet

¹⁶⁶ Akarlı,a.g.e.,s.24.

¹⁶⁷ Tabakoğlu,a.g.e.s.,302-305.

¹⁶⁸ Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, s.100.

1 yıllık vergiyi hazineye peşin olarak alırken, malikâne sisteminde çok daha uzun yıllara ait vergiler hazineye girmeye başlamıştı.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Kazgan, **a.g.e.** s.72-75.

SONUÇ

Osmanlı Devlet adamları 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin mali, askeri ve itibari açıdan tekrardan eski ihtişamına getirilmesi için bir takım yapısal reformların gerekli olduğunun farkına varmışlardır. Köprülüler devriyle birlikte bu düzenlemeler başlamıştır. Ancak II. Mahmud dönemine kadar yapılan reformlar daha çok askeri düzenlemeleri içerisinde barındırmıştır. II. Mahmud dönemiyle birlikte pek çok alanda düzenleme yapılmaya başlanmıştır. Devletin içerisinde bulunan kurumlarını düzenlemek amacıyla Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve fermanın uygulandığı döneme “Tanzimat Dönemi” adı verilmiştir.

Dönemi açısından ilk anayasal haklar bildirgesi niteliğinde olan Tanzimat tüm tebaanın mal ve can güvenliğini teminat altına almış ve kanunlar önünde tüm tebaanın eşit olduğunu bildirmiştir. Ayrıca ve askeriye alanında pek çok değişikliği barındırmaktadır.

Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın siyasi vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi mali politikaları açısından daha anlaşılabilir olabilmesi için dönemin önemli siyasi ve mali gelişmeleri anlatılmıştır. 1830 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması ve sonrasında imzalanan pek çok anlaşma Osmanlı Devleti'nin son dönem ekonomisinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Tezimiz bu nedenden dolayı 1838 Serbest Ticaret Anlaşmasıyla başlamıştır.

Osmanlı Devleti ticaret anlaşmalarıyla adeta bir serbest Pazar haline gelmiş ve teknolojik açıdan zaten geride olan sanayisini gümrük tarifeleriyle de dünya pazarıyla rekabet edemez hale getirmiştir. İmzalana ticaret anlaşmalarıyla, avrupalı devletler, Osmanlı mallarına özellikle de sanayilerini geliştirmek için ihtiyaç duydukları hammaddelere rahat bir şekilde erişmekteydiler ve Osmanlı pazarına da istedikleri malı satabiliyorlardı. Bu durum Avrupa'nın gerisinde olan Osmanlı küçük sanayicisi ve ticaret erbabını daha da zor duruma düşürmüştür.

Mustafa Reşid Paşa imzalanan ticaret anlaşmalarıyla devletin ve sanayi erbabının içerisine girdiği zor durumunun farkındaydı ancak Mehmet Ali Paşa ile yaşanan Mısır sorununa Avrupa'nın desteğini sağlamak ve devletin içerisinde

bulunan tüm kurumların düzenlenmesi için Tanzimat'ı ilan etmek istiyordu ve bu amaçla anlaşmanın imzalanmasını sağlamıştı. Tanzimat fermanının ilanıyla reformist bir döneme geçilmiş ve Avrupa'nın desteği alınmak istenmiştir. Tanzimat hukuki, mali, vergi, eğitim, askerlik, gibi birçok konularda yasal düzenlemeler getirmiştir.

Tanzimat'la beraber ilk defa kâğıt para deneyimi yaşanmıştır. Bu kâğıt para ilk etapta iç borçlanma için faiz değeri olan bir para olarak piyasaya çıkmıştır. Piyasaya ilk çıktığında kabul görmeyen kaime birkaç yıl içinde değerlendirilmiş ve İstanbul borsasının kıymetlileri arasına girmiştir.

Ancak Kırım harbi esnasında yapılan harcamalara fon sağlamak amacıyla haddinden fazla kaime basılmış bu durum piyasada kaimenin değerini düşürmüştür. Böylelikle 1852 yılına geldiğimiz de artık kaime de devlete zarar veren bir hal almıştır.

Osmanlı Devleti yine inceleme dönemimizde Kırım savaşı sonrası ilk dış borçlanmaya girmiştir. Daha sonra izleyen yıllarda bu borçlanmaları benzeri borçlar takip etmiş ve Osmanlı Devleti borç batağına düştükçe Avrupalı devletler bu durumdan yararlanmışlardır. Ve sonuç olarak 1881 yılında 'duyun-u umumiye 'nın kurulmasına kadar bir süreç işlemiştir.

Kırım Savaşı sonrası yaşanan dar boğaz sonucu 1854 yılında beş milyon sterlinlik ilk dış borç alınır, bu borca karşılık olarak Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterilir. 1855 yılına gelindiğinde ise ikinci beş milyon sterlinlik borç alınır. Bu sefer Mısır vergisiyle birlikte, İzmir ve Suriye'nin gümrük gelirleri de karşılık olarak gösterilir. Sultan Abdülaziz devrinde beş dış borçlanma daha gerçekleşir. Osmanlı maliyesi, uygulamaya çalıştığı vergi toplama usullerinde başarıya ulaşamamıştı ve borçlara karşılık gösterilen yerlerden düzenli vergi alınamıyordu, devlet bir süre sonra borçların faizlerini bile ödeyemez hale geldi.

1875 yılının sonbaharında devlet ödemelerin ancak yarısını ödeyebileceğini duyurdu. Bu duyurunun yapıldığı yıl devletin dış borçları iki yüz milyon sterline yakındı ve devletin bir yılda ödeyeceği anapara ve faiz on bir milyon sterlindi, yine aynı dönemde devletin tüm gelirleri on sekiz milyon sterlin civarıydı,

ancak ertesı yıl ise beklenen son gerçekleşmiş ve devlet artık borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamıştı. Bu süreç 1881 yılında Düyun-i Umûmiyye'nin kuruluşuna kadar devam etti.

Mustafa Reşid, Fuad ve Âli Paşalar iktidarda buldukları zor yılların büyük bir kısmını bu ıslahatların gerçekleşmesi için çabalayarak geçirmişler ve ülkenin bulunduğu ekonomik sıkıntılardan ülkeyi en az etkilenecek bir seviye de kurtarmaya çalışmışlardır. Tezimizin en önemli konusu olan vasiyetnameler ise Sultan'a kendilerinden sonraki dönemde uygulayacakları politikalar açısından bir ışık tutmaktadır.

Vasiyetnameler Sultan' a iktidarda oldukları yıllarda uyguladıkları usulleri gerekçelerini anlatarak başlar ve yer yerde uygulamak zorunda kaldıkları bazı yöntem ve esaslardan duydukları pişmanlığı barındırır.

Vasiyetname içerisinde devletin öteden beridir düşman olarak bildiği ve baş etmeye çalıştığı rüşvete adeta bir dem vurmakta ve devlet memurlarının vergi toplama açısından yetersizliğinden bahsederek, Sultan hem memurlara eğitimi sağlayacak kurumların oluşturulması hem de denetleme mekanizmasının oluşturması konusunda uyarılmaktadır.

Uzunca bir süredir ıslah edilmeye çalışılan vergi toplama düzeninden bahsedilmekte ve bu işin memurlarımızca yapılmasının güçlüğünden bahsetmektedir. Âli Paşa'ya göre memurlarımız bu işi yapabilmek için yeterli donanım ve tecrübeye sahip değillerdir ve devletin çıkarlarını düşünmemektedirler. Oysaki karları vergiler artıkça daha çok artan bir özel sektör söz konusu olduğunda vergilerimiz git gide artarak çoğalacak inancındadır.

Vergilerin özel sektöre devrinden bahsetmektedir. Bu düşünceyi liberalizm ile bağdaştırılabilmektedir. Buldukları döneme göre ileri bir uygulama gibi görünen bu uygulama aslında Osmanlı'nın alışkın olduğu bir uygulamaydı. İltizam sisteminde de devletin vergi toplama hakkı peşin bir ödeme karşılığı mültezim sahiplerine verilmekteydi. Ancak Tanzimat iltizam düzeninde vazgeçmek istemiş lakin çeşitli zorluklar yaşamıştır. Tekrardan iltizam düzenine değil de özel sektör yoluyla

vergilerin toplatılmasını istemenin ana nedeninin sistemin daha sağlam bağlarla kurulacağına inanıldığından olduğu düşünülmektedir. Âli Paşa'nın uygulamaya çalıştığı düzende özel sektör farkı vardır ve vergilerin artmasıyla birlikte kara geçen bir özel yapının mültezimlerden farklı olarak vergi toplanmasında düzene sebep olacağı düşünülmüştür.

İngiltere başta olmak üzere Avrupalı pek çok devletle imzalanan ticaret anlaşmaları veya verilen imtiyazlar yerli üreticiyi ve tüccarı zor sokmaktaydı. Fuad ve Âli Paşalar' da bu düzenin farkındaydılar ve ellerine geçen fırsatlarda Osmanlı yararını düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır.

İnceleme dönemine bakıldığında dünyanın ve ülkemizin çok büyük reformlar geçirdiği özellikle mali açıdan zorlu bir dönem olduğu ve sorunların savaş yoluna mümkün olan en az düzeyde girilerek çözüldüğü görülmektedir. Fuad ve Âli Paşaların hayatlarını incelediğimizde Avrupa'nın desteğini alarak ve mümkün olduğu kadar az zarar görerek geçirmeye çalışılmış ömürlerin hikâyesi olduğunu görmekteyiz. Paşalar Padişahı yetkilerini sınırlamaya ikna etmiş ve öteden beri gelen keyfi uygulamaları ve yüksek masrafları ellerinden geldikçe kısıtlamaya çalışmışlardır.

Bu dönemi kendi içinde yorumladığımızda kendinden sonra gelen Meşrutiyet dönemine bir hazırlık ve maalesef iflasın yaşanmasına sebep veren birçok olayın yaşandığı dönem olarak açıklayabiliriz.

Fuad Paşa ve Âli Paşa, Mustafa Reşid Paşa'dan sonra dönemin en değerli iki zatı olmuşlardır. Vasiyetnameler incelendiğinde mali politikaların daha ziyade Âli Paşa'nın vasiyetnamesinde konu olduğu görülmektedir. Ancak tüm iktidar dönemleri boyunca bir hareket ettikleri için kendi dönemlerini olduğu gibi vasiyetnamelerini de tek başına incelenmek istenmemiş ve bir arada değerlendirilmişlerdir. 1875 yılında borçların ödenemeyeceğinin duyurulmasıyla birlikte, vasiyetnamelerde geçen özellikle kaime ile ilgili uyarıların ve kredi kuruluşlarının Osmanlı'nın borç yapısına uygun olmadığını belirtildiğini ve bu uyarılarla sonraki dönemde yaşanan olumsuzlukların ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Vasiyetnamelerin sahiplerinin ön gördükleri gibi kendilerinden sonraki dönemde dış borç giderek artmış ve durum 1881 yılında Düyun-i Umûmiyye'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

Vasiyetnamelerin sahipleri ve onların hamisi olan Mustafa Reşid Paşa hayatlarını, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu sıkıntılı dönemden kurtarmaya çalışmışlardır. Mustafa Reşid Paşa, Fuad ve Âli Paşa gibi pek çok değerli devlet adamı yetiştirmiş ve arkasında iktidarı sağlam ellere bırakmıştır. Ancak Fuad ve Âli Paşalar'ın bu bakımından gerek kendi düşünceleri gerekse içinde buldukları dönem bakımından yetersiz kalmaları iktidarı güvendikleri kişilere emanet edememelerine sebep olmuştur.

Bu çalışmada 1838 yılı ile başlayan dönem Âli Paşa'nın öldüğü yıl olan 1871 yılına kadar ana hatlarıyla incelenmiş. Dönemin önemli mali gelişmesi olan 1838 Ticaret Anlaşması, döneme damgasını vuran ve özellikle vergi ve askeri açıdan pek çok değişiklik getiren Tanzimat Fermanı, sonrasında ilk dış borçlanmaya sebep olan Kırım Savaşı ve adeta Tanzimat Fermanı'nın bir devamı niteliğinde olan Islahat Fermanı özellikle mali bakımından incelenmiştir.

Yine çalışmada geçmişten inceleme dönemi sonuna kadar olan vergi ve para politikalarının gelişimi incelenmiştir. Çalışmanın daha anlaşılabilir olması için Tanzimat Dönemi uygulamalarının üzerinde durulmuştur.

Çalışma içerisinde Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın hayatlarıyla birlikte buldukları dönem yaşanan önemli olaylar anlatılmış ve son bölümde vasiyetnameler para ve vergi açısından incelenmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAP, MAKALE, SÜRELİ YAYIN ve TEZLER:

- Abdurrahman, Şeref. **Osmanlı Devleti Tarihi-Tarih-i Devlet-i Osmaniyye**, İstanbul, Bilimevi Basım Yay.1.Baskı, 2005.
- Haz; Musa Duman:
- Akarlı, Engin Deniz: **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Fuad ve Âli Paşaların Siyasî Vasiyetnâmeleri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay. 1978.
- Akbayar, Nuri: ”Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çeviri”,**TCTA, İstanbul, İletişim Yay. C:II, 1985.**
- Akyıldız, Ali: “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, **TDVİA**, İstanbul, TDVY, C: XXVIII,2003.
- Aren, Sadun: **“100 Soruda Para ve Para Politikası”**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Aydın, Mehmet Akif: Arazi Kanunnâmesi’ **TDVİA**, İstanbul, TDVY.,1991,C: III.,s.346-347.
- Baban, Şükrü: Tanzimat ve Para”,**Tanzimat I**, Ankara, M.E. B. Yay. 1999,s.232-262

- Baysun, Cavid: “M.Reşid Paşa Ve Tanzimat”, **TCTA.**, Ankara, İletişim Yay. ,1985, C:VI, s. 1547-1554.
- Benham, Frederic ”En İyi Vergi Sistemi Nedir” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ankara, C:IV, Sayı:1;1949, s.276-289
- Beydilli, Kemal: “Âli Paşa, Mehmed Emin”, **TDVİA.** İstanbul, TDVY. C: II.1989, s.425-426.
- Beydilli, Kemal: “Hünkar İskelesi Anlaşması”, **TDVİA.**, İstanbul, TDVY., C: XVIII, 1998, s.488-490.
- Beydilli, Kemal: “Paris Antlaşması” **TDVİA.** İstanbul, TDVY, C:XXXIV, s.169-172.
- Beydilli, Kemal: “Mustafa Reşid Paşa” **TDVİA.**,İstanbul, TDVİA, İstanbul, C:XXXI, 2006, s.348-350.
- Birbudak, Togay Seçkin: “1853-1856 Kırım Harbi’nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri, **Bellekten**, İstanbul, C:LXXXII. Sayı;293, 2018, s.241-264.
- Bouquet, Oliver: “**Sultanın Paşaları (1839-1909)**” ,İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. ,2008.
- Cevdet, Ahmet Paşa: **Tezaker- 40-Tetimme**, Ankara, TTK, 1991.
- Cevdet, Ahmet Paşa: **Ma’ruzât**, İstanbul, Çağrı Yay. 1980.

Cezar, Yavuz: Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", TCTA, İstanbul, İletişim Yay. , 1985, C: IV,s.925-928.

Çadircı, Musa: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi',T.C.T.A, İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.210-230.

Çadircı, Musa: **"Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"**, Ankara, Phoenix yay. 2006. S.133-140.

Çakır, Coşkun: **"Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi,** İstanbul, Küre Yay., 2001.

Çizakça, Murat: **"Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları"**, İstanbul, İlmî Neşriyat Yay.1993.

Eagleton, Catherine
Williams, Jonathan: **"Paranın Tarihi"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Baskı, İstanbul 2011.

Engelhardt, Ed: **"Tanzimat ve Türkiye"**, İstanbul, Kaktüs Yay.1999.

Eren, Ahmet Cevat: **"Tanzimat Fermanı Dönemi"**, Derin Yay. , İstanbul, 2007.

- Faroqhi, Suraiya: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**”, Türk Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2012.
- Fındıklıoğlu,
Ziyaeddin Fahri: **“Tanzimatta İctimai Hayat”**, Tanzimat II, Ankara, Meb. Yayınları, 1999.
- Gökbilgin, Tayyip M. 1840’tan 1861’E Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler, **Bellekten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C:X, Sayı.37-40,1946,s.641-703.
- Gökbunar Ali Rıza
Uğur Alparslan: **Sümerlerden Günümüze Maliye Tarihi**, İstanbul, Beta Yay.1. Bs. ,2016.
- İbnülemin, Mahmut Kemal
İnal: Son Sadrazamlar I, İstanbul, Dergâh Yay.3.Baskı, 1982.
- İnalcık, Halil: **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.2011.
- İnalcık, Halil: Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, **Bellekten**, İstanbul, C;XXVIII. Sayı;112, 1964, s.624-625.
- İnalcık, Halil: “Timar”, TDVİA. , İstanbul, TDVY, 2012, C:XLI, s.168-173.
- Karal, Ziya Enver: Osmanlı Tarihi, İstanbul, Ankara, TTK Basımevi, C:VI, 8.Baskı, 2011

- Karal, Ziya Enver: “Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri”(1789-1856),**Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. C;V, 9.Baskı,2011.
- Karal, Ziya Enver: **Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. 8.Bs, C: VI. , 2011
- Karal, Ziya Enver: “İltizam”, **TDVİA**. İstanbul, TDVY. 2000,C: XXII, s.154-158.
- Karamursal, Ziya: **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1989.
- Kayalı, Kurtuluş: "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", **T.C.T.A.**,İstanbul, İletişim Yay.,C; V,s.1252,1985.
- Kazgan, Haydar: **Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali**, Ankara, Roma Yay.2. Bs.2005.
- Keleş, Erdoğan: “Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara, Sayı.23,2008,s.149-194.
- Keleş, Erdoğan: "**Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme**",Ankara, Dergipark Tarihi Araş. Dergisi, 2008, Sayı 43, S.131-158.
- Kenanoğlu Macit M.: ”Vergi”,TDVİA.İstanbul,**TDVY.**,C: XLIII,2013,s.52-58.

- Keyder, Çağlar: “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay. ,1985,C:III, s.642-645.
- Kılıçbay,Mehmet A.: “Osmanlı Batılılaşması”,**T.C.T.A.**, İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.148-149.
- Koçu, Reşat Ekrem: **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı Kollektif Şirketi. C:II.1959,s.690.
- Koçu, Reşat Ekrem: **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yay. , Sayı: 161, C:II,1971, s.5845.
- Kodaman Bayram
Alkan Turan A.: "Tanzimat'ın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa", **150.Yılında Tanzimat, Ankara**, Türk Tarik Kurumu Yay.1992.
- Köprülü Orhan F.: ”Keçecizade Fuad Paşa”, **TDVİA**, İstanbul, TDVY. , 1996, C:XIII, s.202-205.
- Kunt, Metin
Haz. Şina Akşin: **Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti (1600-1908)**,Ankara, Cem Yay.1988,
- Kurdakul, Necdet: **"Ticaret Anlaşmaları"** TCTA, İstanbul, İletişim Yay.1985, C;III, s.666-667.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: **Osmanlı-İngiliz Ticaret Münasebetleri II (1838-1850)**,İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. ,1976.
- Mutlu, Abdullah: **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergilendirme Zihniyeti**, Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Baş. Yay.2009.

- Onur, Vedad: **Tanzimat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları**, Ankara, Başnur Matbaacılık, 1964.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yay.2.Bs.1987
- Özdemir Biltekin: **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay. II. Baskı, 2010.
- Özel, İsmet: “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, **T.C.T.A**, İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.61-66.
- Özkan, Cemal: “Tanzimat’tan Cumhuriyete Savaşlar ve Antlaşmalar”, **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay. , 1985, C:V, s.1364-1380.
- Öztuna, Yılmaz: **Tanzimat’ın Paşaları Fuad ve Âli Paşalar**, İstanbul, Ötüken Yay. ,2006.
- Pamuk, Şevket
Çev: Gökhan Aksay: **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2008.
- Pamuk, Şevket: **’100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914**’İstanbul, GerçekYay. 3.Baskı,1993,
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisi Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**,İstanbul, Tarih Vakfı Yay.3.Basım,2005.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2007.

- Pamuk, Şevket: **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay. 1999.
- Pamuk, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 5. Bs. , 2015.
- Rasim, Ahmet
Düz; Metin Hasırcı: **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Emre Yay. C:VI, 2002.
- Salihlioğlu, Halil: Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri Makalesi, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Gelişme Dergisi**, 1978 Özel Sayısı, s.19.
- Sertoğlu, Mithat: **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarik Kurumu Basımevi, C;VI,2011.
- Smith, Adam: **Ulusların Zenginliği**, İstanbul, Alan Yay. 2.Bs. , 1997.
- Şener Abdüllatif: “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”,**150. Yılında Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. s.259.270.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, II. Baskı,2012.
- Tahiroğlu, Bülent: Tanzimat'tan Sonra Kanunlaşma Hareketleri”, **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay. ,1985, C:III, s.596-602.
- Timur, Taner: “Osmanlı ve Batılılaşma”,**TCTA.** , İstanbul, İletişim Yay.1985, C; I,s.139-146.

- Toprak, Zafer: “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay. ,1985, C:III, s,760-786.
- Tuncer, Hüner: **Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2015.
- Turan, Şerafettin: "Edirne Anlaşması", **TDVİA**. İstanbul, TDVY. C; X,1994, s.442-443.
- Uzunçarşılı, Hakkı İ.: **Osmanlı Tarihi**,’Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar’,Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.6. Bs. C;V,1988,s.204-205.
- Uzunçarşılı, Hakkı İ.: **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1998, C:I,s.484
- Şirin, Veli: **Ana Hatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Marifet Yay. ,3.Bs. ,2002.

DiĞER KAYNAKLAR:

(Çevrimiçi)<http://www.obmuze.com/#bank-i-osmani-i-sahanenin-kurulusu/kurulus..01.09.2019>

EKLER

EK 1: FUAD PAŞA’NIN SİYASİ VASIYETNAMESİ

Haşmetmeab Efendimiz:

Şunda yaşayabileceğim ya birkaç gün ya da birkaç saat kalmıştır ki onları kutsal bir görevin yerine getirilmesine hasır etmek, uzun yılların ve çok acı tecrübelerin semeresi olan son fikir ve görüşlerimi dile getirerek ayaklarınız önüne sermek isterim.

Elimdeki yazı sizin göz gezdirmeniz için sunulduktan, ben bu âlemi terk etmiş olacağımdan, arz edeceğim hususları tam bir güven ile değerlendirebilirsiniz. Mezar derinliklerinden yükselen ses, sadece sadakatten söz açar.

Cenab-ı Hakk sizi onurlu olduğu kadar da tehlikeli olan bir görevle yükümlendirmiştir. Bu görevi hakkıyla yerine getirmek için Osmanlı Devleti’nin tehlikede olduğu acı fakat önemli gerçeğini etraflı olarak mutlaka düşünmelisiniz.

Komşularımızın hızlı gelişmeleri ve atalarımızın akıl erdirilemeyecek hataları, bugün şu son derece vahim durumda bulunmaktığımızı yol açmakla, böyle dehşetli bir tehlikeden korunmak için Zat-ı Şahaneniz’in geçmiş ile ilgiyi keserek, bizi yeni gelişme ufuklarına yöneltmeniz zorunludur.

Vatansever geçinen bazı cahiller, eski usullerle de Osmanlı’nın geçmişteki heybetinin canlandırılmasının mümkün olabileceğine sizi inandırmak isterler. Afvolunmaz bir hatalı görüşün bir sonucudur bu düşünce. Gerçi komşularımız, atalarımızın zamanındaki durumda bulunsalardı, eski usullerimiz Zât-ı Şahaneniz’in bütün Avrupa’ya sözünü dinletebilmesine yetebilirdi. Ne yazık ki komşularımız

bundan iki yüzyıl önceki durumlarından pek çok ileri gidip, gelişmişler ve hepsi de bizi geride bırakmışlardır.

Gerçi biz de ilerledik. Şu anda hükümetimiz atalarımızinkinden daha fazla kaynağa sahip ve gelişmeye açıktır. Ancak bu görelî üstünlük, yüzyılımızın gereksinimleri karşısında hiç hükmünde kalır. Bugünkü günde Avrupa'da söz sahibi olarak yaşayabilmemiz için gereken şey, seleflerimizin düzeyini tutturmak ya da onlardan ileri gitmek değil, gelişme yolunda şimdiki komşularımıza yetişmek ve onlarla bu yolda gururla yarışmaktır. Düşüncemi gereğince açıklayabilmek için şöyle söyleyeyim: ihmaller yüzünden mahvolma felâketinden kurtulabilmekliğimiz, İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olmaklığımıza bağlıdır. Bizim için artık önemli olan çok terakki etmek değil, fakat kesin olarak Avrupa'nın öteki ülkeleri kadar terakki etmektir.

Görkemli ülkeniz herhangi bir Avrupa devletinden ileri gitmekliğimizi sağlayacak bütün gerekli unsurlara sahiptir. Ama böyle ilerlemek için bir şey, bütün siyasi ve idari kurumlarımızı değiştirmek mutlaka gereklidir. Geçmiş yüzyıllarda yararları görülmüş birçok yasa ve düzenlemeler, bugünkü durumumuzda toplum için zararlı olmaktadır. Yaradılıştan kendini aşmak eğiliminde olan insan, kendi eserini kusursuzlaştırmak üzere sürekli çaba harcamak ihtiyacındadır.

Ne mutlu ki insan tabiatının şu belirttiğim özelliği, Müslümanlık dininin özünü tam bir uyum içerisindedir. Çünkü dinimiz dünyanın ilerlemesini ve insanlığın kusursuzlaşmasını amaçlayan bütün akideleri içermektedir. Toplumumuzun gelişme yolunda ilerlemesini İslamiyet adına engellemeye kalkışanlar, Müslümanlıktan hiç nasibini almamış, anlayışsız, bilinçsiz cahillerdir. Bütün öteki dinler insan kafasının gelişmesini engelleyici bir yığın dogma ve değiştirilmez kurallar ile bağlıdır. Esrarlı perdeler ve kilisenin yanılmazlığı kavramı gibi bukağılardan arınmış olmakla, yalnız İslâmlık, bize aklımızı iyi kullanıp dünyanın terakkisi yolunda ilerlemekliliğimizi emretmekte ve değil Arabistan'da ve Müslüman ülkelerde, hatta yabancı yerlerde, Çin'de, dünyanın en ırak köşelerinde bile bilim ve beceri ışığını aramaya bizi yöneltmektedir.

İslam'ın emrettiği bilim, başkalarının tahsil ettiği bilimden farklıdır sanılmasın. Katiiyen. Bilim tektir. Akıl ve idrak dünyasını her yerde aynı güneş ısıtır ve ısıtır. Ve madem bizim inançlarımızca İslamlık, evrensel gerçekçilik ve bilginin bir ifadesidir, o halde yararlı bir buluş, yeni bir bilgi kaynağı, nerede bulunmuş olursa olsun, ister putperest ister. Müslüman arasında, ister Medine ister Paris'te olsun, her zaman İslâm'a aittir.

Dolayısıyla, Avrupa'nın buluşu olan yeni yasa ve gelişme araçlarını bizim de benimsemeliğimize bir engel görülemez. Dinimizi gerçek özünü kavrayacak derecede iyi bilirim. Bilincim de dile getirdiğim düşünceleri tartacak kadar yerinde ve berrak. Evrenin Mutlak Hâkimi'nin kutsal huzuruna çıkmak üzere ölümlü dünyayı terk etmekte olduğum bir zamanda Padişah'ıma, ülkeme ve dinime karşı nankörlük etmeye kalkışmayacağım apaçıktır. Bu bakımdan, sözlerime itimad buyurunuz: Avrupa'dan örnek aldığımız kurumların hiçbirinde dinimizin özüne aykırı görülebilecek herhangi bir yan katiiyen yoktur. Sizi yeminle temin ederim ki, herhangi bir devletin artık Avrupa'da varlığını sürdürebilmesi için gerekli ve zorunlu olan bu önemli kurumları İslam'ın güvenliği için bir an önce mutlaka benimsemeliyiz. Şunu da yeminle ederek eklerim ki, Devlet'inizin yönetimini bu doğrultuda değiştirerek ıslahla dinimizin kutsallığına aykırı bir şey yapmış olmayacağımız bir yana, bütün Müslümanlara şimdiye kadar en şanlı atalarımızın düşlerinde bile akıllarından geçmemiş, en yasal ve adaletli, en övgüye yaraşır ve onurlu bir hizmette bulunmuş olacaksınız. Böyle yeniden hayat bulmamız gibi büyük bir iş, birçok sorunu içerir.

Bunlar üstünde ayrıntılı olarak durmaya ne gücüm ne de yaşamak için kalan zamanım yeter. Ama kendisiyle dost ve kardeş olarak yaşadığım büyük bir adam sizin yanınızda olacaktır. Cenab-ı Hakk onu size bağışlasın! Osmanlı Devleti'nin güvenlik ve refahına hizmet edecek bütün yolları herkesten iyi bilir. Ben, önce onun sayısız tecrübelerinden kaynaklanan olgun bilgi ve dirayetine başvurarak emin olmaksızın Zat-ı Hümayununuz'a hiçbir öneri ve öğütte bulunmamışım. Sizden rica ediyorum, Efendim, ondan güveninizi esirgemeyiniz. Güveniniz mutlak olsun, çünkü büyük nazırların devlet işlerindeki üstün başarıları, Büyük hükümdarları kesin itimadları sayesinde gerçekleşir. Zat-ı Şahaneniz'e vermeye kalkıştığım öğüd o sadık

bendeniz Devlet'in ihtiyacı olan hizmetleri yerine getirirken, eşsiz yeteneklerinin cahil meslektaşlarca sekteye uğratılmasına fırsat vermemenizdir. Onun emek ve çabalarına en çok zararı dokunacak şey, kendisini anlamaktan aciz bir takım adamlarla beraber çalışmak zorunluluğunda kalması olacaktır.

Şimdi de dış ilişkilerimiz hakkında bir iki söz söylemek isterim. Esas bu bâbda Devlet'imizin işi büsbütün güçtür. Düşmanlarımızı kendi başımıza uzaklaştırmaya iktidarımız yetmediğinden, dışardan dost ve müttefik aramağa mecburuz. Düşmanlarımızın haksız ve kasıtlı birçok çıkarlarının ağır baskısı altında tarihi olanaksız bir zor yere sıkıştık. Haklarımızın en önemsizini bile korumak için atalarımızın ülkeler fethine sarf ettiklerinden fazla güç, beceri ve cesaret göstermemiz gerekiyor.

Yabancı müttefiklerimiz içinde en önemlisi İngiltere'dir. Dış politika ve dostluğu, siyasî kurumları denli metindir. İngiltere'nin bize çok büyük hizmet ve yardımları dokunduğu gibi, bundan böyle yapacağı yardımlardan da vazgeçemeyiz. Her ne olursa olsun, dünyanın en sabırlı ve metin milleti olan İngilizler, bizim en önde gelen ve en son (vazgeçeceğimiz) müttefiklerimiz olacaklardır. Bendenize, Bab-ı Âli'yi İngiltere'nin dostluğundan mahrum görmektense birkaç vilayetimizi elden çıkmış görmek daha iyidir.

Fransa, son derece iyi idare etmeye zorunlu olduğumuz bir müttefiktir. Bu zorunluluk, Fransa'nın etkin desteğini sağlamaktan çok, varlığımızın devamını tehlikeye koyabilecek iktidara sahip bulunmasındandır. Bu şövalye ruhlu millette duygusallık ince hesaptan fazla olduğundan, düşmanlarında bile olsa, gelişme isteği taşıyanlara ve haşmetli fikirlere karşı sevgi ve saygı duyarlar. Bu gönül yüce insanların dostluğunu korumak için onların fikirlerinden geri kalmayarak, hem hayal güçlerine hem de öz-benliklerine (esprit) hitab eden gelişme girişimlerinde bulunulmalı. Fransa, hakkımızdaki olumlu görüş ve umutların boşa çıktığını gördüğü gün, bizi zararlı çıkartacak ve sonumuza sebep olacak birtakım düzenlemelere bizzat kalkışacaktır.

Avusturya, Avrupa'daki özel çıkarları yüzünden düştüğü güç durum karşısında Doğu siyasetinde ölçülü davranmak zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı

sırasında işlediği büyük hatanın ve Almanya'dan sürülüp çıkarılmasının sonucunda, kendisine yöneltilecek tedbirlerin bundan böyle Kuzey'den geleceğini görmektedir. Aynı tehlike hiç kuşkusuz bizi de tehdit ettiğinden, Viyana'ca akıllı ve uzak görüşlü bir politika izlendiği sürece Avusturya, Bâb-ı Âli'nin doğal bir müttefiki olarak kalacaktır. Bir yüzyıldan aşkın, Doğu'da asayışı ihlâl edip duran bu büyük tehlikenin tam olarak ortadan kaldırılması, Bâb-ı Âli ile Avusturya'nın ittifakı ve bu ittifakın da bütün Batılı müttefiklerimizce desteklenmesine bağlıdır.

Prusya'ya gelince, şimdiye kadar Doğu sorunlarına karşı kayıtsız durmuşsa da, Alman birliğini gerçekleştirme siyaseti gereğince bizi feda edivermesi hiç de olanak dışı değildir. Ama, bu birliği bir kere sağladıktan sonra, Almanya'nın kendisinin de en az öteki büyük Avrupa devletlerinin ki kadar Doğu Sorunu'yla yakından ilgili çıkarları olduğunu anlamakta gecikmeyeceği muhakkaktır. Yine de Cenab-ı Hak muhafaza buyursun, Almanya, Avusturya topraklarını Avrupa vilayetlerimize düşmanlarımızın el koymasına göz yummak karşılığında zaptetmiş olmasın.

Sonunda, Rusya'ya, Devletimizin ısrarlı düşmanına geldi söz. Rusya'nın Doğu'ya doğru yayılması Moskova'nın kaderinin kaçınılmaz bir yasası. Bendeniz de bir Rus nazırı olsam İstanbul'u zapt için dünyayı altüst ederdim. Dolayısıyla, Rusya'nın saldırgan hareketleri karşısında ne şaşkınlığa düşmeli ne de şikâyetçi olmalıyız. Bugün aleyhimize ilerliyorsa, bu bir zamanlar bizim Bizans'a karşı hareketimize benzer, aradaki biçimsel ayrılığa rağmen. Bu bakımdan, Moskova istilâsına karşı salt mevcut haklarımıza dayanmaya kalkmak çocukça bir iş olur; bize gerekli olan hak, kuvvettir. Yeniden canlandırmaya boşuna çabalayacağımız eski, tarihî kuvvetimiz değil, fakat çağdaş bilim ve fikirlerin bütün Avrupa halklarına bahşettiği o dayanılmaz kuvvettir. Büyük Petro'dan beri Rusya muazzam bir gelişme kaydetti, pek yakında demiryolları sayesinde gücü bir kat daha artacak. Ama beni en çok ürküten şey, Rusya'nın yayılmacı siyasetine karşı Avrupa'da kitlelerin giderek takındığı teslimiyet ve umursamazlık havasıdır.

Orta Asya olayları karşısında İngiltere'nin kayıtsızlığı beni ham şaşırtıyor, hem de korkutuyor. Ama beni daha da telâşlandıran husus, Kafkas isyanının

bastırılmasıyla Rusya'nın durumunda ortaya çıkan değişikliklerdir. Hiç kuşku kalmadı; ilerde bir çatışma koptuğunda Rusların en şiddetli saldırıları Anadolu üstüne yönelecektir. Bu bakımdan Haşmetmeab, silahlı kuvvetlerimizi düzenlemeye aralıksız gayret göstermelisiniz. Belki müttefiklerimiz yardımımıza zamanında yetişebilmek için serbest bulunamazlar Avrupa'da bir iç mücadele, ya da Rusya'da bir Bismac'ın ortaya çıkması dünyanın çehresini değiştirebilir.

Bütün devletlerin işleyebilecekleri birçok budalaca hata düşünebiliyorum; hatta böyle hatalar işlemek bir bakıma onların hakkıdır. Ama dünyanın en korkunç baskı düzeninin, yüz milyar barbarın başına geçip, onları uygarlığın bütün olanaklarıyla silahlandırarak, her adımda Fransa genişliğinde iller ve ülkeler yutmasına ve bir yanda Asya'yı silahlarıyla kuşatıp, Panslavizm aracılığıyla Avrupa'yı sinsin zayıflatırken, ilkinin biri barış sevgisi namına giriştiği protestolarla ve artık gerçekten yeni fetihlere kalkışmayacağına dair verdiği kesin karar ve sözlerle ileriye atılmasına, son derece garip bir kayıtsızlıkla göz yuman devletlerin hangi ince akla hizmet ettiklerini itiraf ederim ki tam olarak anlayabilmiş değilim.

Rusya'dan açılan söz beni İran'dan da biraz bahsetmeye getiriyor. Sürekli kargaşalık içinde Şîlik taassubu pençesinde bulunan bu ülkenin hükümeti, her zaman bizim düşmanlarımızla birlik ve anlaşma halinde olmuştur. Kırım Savaşı sırasında dahi Rusya'yla anlaşmış, amaç birliği yaptı. Düşmanca hesaplarını gerçekleştirememesi, Batı'nın ihtiyatlı ve uyanık diplomasisi sayesinde. Bugünkü günde Şah hükümeti Petersburg kabinesinin dümen suyundadır. Bâb-ı Âli, bir yerde meşgul olmadığı sürece acz ve bilgisizlik içinde bulunan ve kendi başına bir işe kalkışamayacak olan itibarsız İran hükümeti bizimle dalaşmaya cesaret edemez. Ne var ki, Rusya ile ilk çatışmamızda, bütün tedbirli ve iyi niyetli tutumumuza rağmen İran, siyasi bağımsızlığı ve, daha önemlisi, kör kıskançlığı yüzünden en uzlaşmaz düşmanlarımız sırasında yerini alacaktır. Bereket versin, Bâb-ı Âli, maddî kaynaklarına ek olarak, böyle barbar bir istibdadın altında ezilen, bir sürü hükümet buhranlarıyla karşı karşıya ve her yandan Sünnî'lerle çevrilmiş bulunan bir ülkeye haddini aştırmayacak manevî olanaklara da sahiptir. Bu konudaki çıkarlarımızı

etkileyen, ama tamamıyla ihmal etmiş olduğumuz birçok karmaşık sorun var. Bunlar hakkında yalnız Âli Paşa, Zat-ı Şahanenize bilgi verebilir.

Yunanistan'ı da unutmamalıyız. Gerçi kendi başına kalsa önemsiz bir ülkedir, ama kuvvetli bir düşman elinde fesat aleti haline gelir. Avrupalı şairler, bu krallık taslağına yattıkları türkülerle, bundan iki bin yıl önce yok olmuş bir ulusu yeniden canlandırmayı umdular. Homer ve Aristo'nun ülkesini canlandırılm derken, sadece bir anarşi, fesat ve haydutluk ocağı tutuşturmuş oldular. Bâb-ı Âli, Rumlar arasında dirayetli memurlar bulabilir, ama Yunanlılık ruhu özünde her zaman bizim davamıza düşman kalacaktır. Şanlı bir tarihin anıları, bizim bugünkü Rumlarımızla arasında yüzyıllarca sürmüş yozlaşmışlık, bilgisizlik ve asalaklık da olsa, bu bencil ırkın içinde daha uzun bir zaman eski Doğu Roma İmparatorluğu'nu her türlü canbazlık yeniden kurma umudunu yaşatacaktır; O İmparatorluk ki, Yunanlıların elinde Bizans İmparatorluğu; ya da pek yaraşan diğer adıyla, Aşağı İmparatorluk derekesine düşmüştür. Bu içten pazarlıklı ve garezkâr ulusun girişimlerine en etkin güvencemiz, Yunanların insanı tiksindiren boş gurur ve kendini beğenmişliği karşısında Doğulu bütün ırkların giderek artan bir nefret duymalarıdır.

Bizim izlememiz gereken siyaset, Rumları öteki Hıristiyan tebaamızdan mümkün olduğunca yalıtılmaya çalışmaktır. Katolik papazların ya da Rusların kucağına itmeme kaydıyla, Bulgarları Rum kilisesinin nüfuzundan sıyırmak özellikle önemlidir.

Bâb-ı Âli, Ermenilerin Rus Ortodoks Kilisesi'ne katılmaları yolunda çevrilen dolaplara katiyen izin vermemelidir. İnsanları din adamlarının etkisinden sıyıarak birbirleriyle daha uyumlu ilişkiler kurmalarını mümkün kılan felsefi düşüncelerin Hıristiyan tebaamız arasında gelişmesini teşvik etmek de yararlı olabilir. Ama hemen belirtmeliyim ki, bizim için en basiretli siyaset, hiç kuşkusuz, Devlet'i ne olursa olsun bütün dinî sorunların üstünde tutmaktır. İçişlerimize gelince, bütün çabalarımızı tek amaca yöneltmek zorundayız: Ülkemizde yaşayan çeşitli halkları kaynaştırmak. Bu kaynaşma gerçekleşmeksizin Osmanlı Devleti'nin sürdürülmesi bana gerçekten olanaksız görünmektedir. Bundan böyle, bu büyük Devlet ne Rumların ne de İslavların, ne tek bir dinin ne de tek bir ulusun devleti olabilir.

Doğu İmparatorluğu yalnız bütün Doğu'luların samimi ve kardeşçe birliği sayesinde varlığını sürdürebilir.

Güçlü bir Almanya, kırk milyon nüfuslu Fransa, coğrafi konumu itibariyle sağlam bir güvenlik içindeki İngiltere, bütün bu büyük milletler daha uzun süre kendi başlarına etkin ve yararlı bir şekilde sürdürebilirler. Ama bir Karadağ ya da Sırp Prenslığı, veya bir Ermenistan Krallığı, ne kendilerine ne de hiç kimseye yararı dokunmayan, insanlığın gelişmesine zararlı ve dünya barışını tehdit eden anlamsız devletçikler, insanoğlunun eski çırpınışlarının zavallı kalıntıları ve yeni fetihler için kaçınılmaz birer av olmaktan öte geçemezler.

Çağdaş devletlerin şekil bulmasında kalıcı tek yaklaşım, büyük birlikler oluşturmaktır. Bu bakımdan, bizim Devlet'imizin de mahvını önleyecek yegâne yol, onu, bütün insan unsurlarımızı ırk ve din ayırımı gözetmeksizin kucaklayan, geniş ve sağlam bir temel üstünde yeniden bina etmektir. İşte bu noktada önemli güçlüklerle karşılaşyoruz. Hıristiyan halklarımız, kendilerini bize bağımlı kılan bağlardan birdenbire kurtulmuş olmakla eski efendilerinin yerine geçmeye pek hazır görünmekte. Özellikle Ermeniler saldırgan bir tutum takındılar. Heyecanlarını yatıştırmak için, içlerinde Devlet'imizin birlikçi ilkelerini içtenlikle benimseyecek olanlarına kamu hizmetlerini açmaktan başka çare yoktur. Bizim bütün Hıristiyanlarımızın genellikle biri manevî, öteki siyasî, iki ayrı dini vardır. Bunlardan manevî olanı hükümetimizi hiçbir şekilde ilgilendirmemelidir. Ama siyasî dinleriyle ilgili her husus yakından izlenmelidir, çünkü bunlar varlığımızla bağdaşmayan, birçok görüşü içermektedir. Bir Paşa'nın Allah'a Musa'nın koyduğu kurallar çerçevesinde ya da Hıristiyanlık usulünce tapınması olgusu, onun hizmetlerinde, bilgi ve becerisinden kendimizi mahrum etmemizi hiç gerektirmez. Ama aynı Paşa, ülkemizin birliğini aklından çıkarıp, Bizans İmparatorluğu hülyalarına kapılır, ya da bir Kilikya Krallığı kurulması emeline koşulursa, o zaman sadık bir memur olmaktan çıkar ve yerinden alınması zorunlu olur.

Devleti ve ülkenin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği bendenizce, bütün kamu görevlilerinden beklenilmesi gereken tek nas, tek dogma budur. Bu bereketli ülkenin ürünlerini hakkıyla devşirebilmek için, Zat-ı Şahaneniz, her şeyden önce

adalet çarkının yeniden düzenlenip ıslahına himmet buyurmalısınız. Güç, fakat bir an önce hareketi gerektiren kaçınılmaz bir iş.

Bütün vatandaşların can ve mal güvenliği yasal güvence altına alındıktan sonra Hükümet-i Seniyye'nizin vazgeçilmez bir görev sayması gereken ilk tedbir yollarımızın yapımıdır. Avrupa ülkeleri kadar demiryollarına sahip olduğumuz gün, Zât-ı Hümayununuz dünyanın en önde gelen bir devletinin başında olmuş olacaksınız. Bunlardan başka, önemini tariften aciz kaldığımız bir sorun daha var: Kamu Eğitimi, yani toplumsal gelişmenin yegâne esası ve her maddi ve manevî büyüklüğün tükenmez kaynağı. Ordu, donanma, devlet yönetimi, hep aynı soruna bağlı. Bu esas temel atılmış olmaksızın, ilerisi için ne güç kazanmak, ne bağımsızlık, ne hükümet, ne de bir gelecek düşünemiyorum. Dinimizin son derece aydınlık, yol gösterici özüne rağmen, bizde genel eğitim çeşitli sebeplerden çok geri kaldı. Sayısız medreselerimiz ve bunların bir işe yaramadan kullanıp durdukları nice kaynak, esaslı bir millî eğitim düzeni kurabilmekliğimiz için gerekli malzemeyi bize sağlıyor. Eğer bu güzel düşünceyi ben kendim uygulamaya bir türlü girişemediysem, araya birçok talihsiz olayın karışıp, durmuş olmasındandır. Bu girişimi benim yerime gelecek olanlara vasiyet ederim; daha yararlı ve onurlu olacak bir başka girişim düşünmeleri mümkün değildir.

Biliyorum, Müslümanlarımızın büyük çoğunluğu beni gâvurluk ve din düşmanlığı ile suçlayacaklardır. Onları bağışlarım, zira ne duygularımı ne de konuştuğum dili anlayabilmezler. Bir gün gelecek, benim, yani bir gâvur ve “dinsiz yenilikçinin”, beni türlü suçlamalara boğan yobazlardan daha dindar, daha gerçek bir Müslüman olduğumu idrak edeceklerdir. Maalesef çok geç olacak, ama onların elinde kaçınılmaz bir felâkete sürüklenmekte olan din ve devletin kurtuluşu uğrunda herhangi bir şehitten daha az çabalamamış olduğumu teslim edeceklerdir. Dinî ve beşerî bütün kurumlar için geçerli olan birinci yasa, kendini koruma yasasıdır. Giriştiğimiz bütün ıslahat hareketlerinde bendeniz İslâm'ın korunmasından başka neye hizmet etmeye çabaladım. Ne var ki, kurtuluşu geçmiş önyargılara körükörüne boyun eğmek yerine, bizzat Cenab-ı Hakk'ın İslâm önünde ve yeryüzünün bütün ulusları önünde açtığı aydınlık yollarda aradım.

Zayıf ve titreyen elim artık daha fazla devam etmeme izin vermiyor. Sözlerimi tamamlarken, bütün insanca zaafı çerçevesinde gücü yettiğince iyiyi gerçekleştirmeye çalışmış ve insan kardeşlerini her zaman sevmiş olup, artık sorumluluklarının yükü altında çökerek, vicdanı rahat, dünyayı tam bir teslimiyetle Müslüman olarak terk ederken, ruhunu rahman ve rahim olan Yüce Allah'a teslim etmekte bulunan bu sadık bendenizin ölüm döşeğindeki son sözlerini, Zat-ı Şahanenizin göz önüne almak tenezzülünde bulunmanızı istirham ederim.

Fuad Nis, 3 Ocak 1869

EK 2: Âli PAŞA'NIN SİYASİ VASIYETNAMESİ

Haşmetmeab Osmanlı Sultanı Abdülaziz'e:

Efendimiz,

Fuad ve ben, İlâhî irade ve sizin emirlerinize boyun eğerek, ömrümüzün büyük bir kısmını memleket işlerine hasrettikten sonra, bu dünyayı terk etmeden, yerine getirmemiz gereken bir görev kalmaktadır. Size, yapmış olduklarımızı, umutlarımızı, iş başına geldiğimiz zaman Devlet'in içinde bulunduğu durumu ve şimdi onu ne şekilde bıraktığımızı gösterecek siyasî bir vasiyetname sunmak arzusundayız.

Zât-ı Şahanenize Fuad 'la beraber izlemek istediğimiz programı arz ediyoruz. Fuad, yükün altında çöktüğünden, ben, tek başıma bunu başarmak umudunda idim. Size, çabalarımızdan, amacımıza ulaşmak için on beş yıl boyunca çektiklerimizden söz etmeyeceğim. Ayakta durmak, direnmek, bölünmeye dağılmaya yer vermemek gerekiyordu. Olanaklarımız oranında, içten yenilenmemiz gerekiyordu. Şayet, mevcut şartlar içinde, kabul edilebilir olduğuna inandığımız biricik planın uygulanmasında bazı hatalar işledikse, zorlukları göz önünde tutarak, en önce, siz Haşmetmeab, sonra da ülkemiz bizleri başışlayacaktır. Şu anda. Efendimiz, ünlü, atalarınızın mirası bulunan Osmanlı Devlet'i, bütünlüğünü aşağı yukarı muhafaza

etmiş durumdadır. Biz iktidarı ele aldığımız sırada, bu mirasın mahvolmasına ramak kalmıştı. Duruma uygun düşen politikayı izlediğimize kesinlikle inanmaktayız. Bunun sonucu olarak, Devlet'in selameti ya da mahvı bu politikanın gelecek için kabulüne veya reddine bağlıdır.

Vaterloo Savaşı ile kapanan kanlı dönemi izleyen yılları Avrupa devletlerinin çoğu, örgütlenmeye ve güçlenmeye harcadılar. Güçleri az çok artınca, hırsları da gelişti. O andan itibaren, gerek hükümdarların kişisel isteğini tatmin etmek için gerekse sanayileşme yolunda her birinin silahlara sarılacağını, ticaret anlaşmaları yapacağını, diplomatik görüşmelere başvuracağını tahmin etmek kolaydı.

Bu tür barışçı veya savaşçı rekabet karşısında, Osmanlı Devleti, henüz pek az işlenmiş bakir bir alan, iyice tanınmayan bir çeşit cennet manzarası arz etmekte idi.

Komşularının fikrî ve maddî ilerlemelerine kıyasla halkımız geriydi. Elindeki maddî kaynaklardan çok az bir yarar sağlamaktaydı. Sanayi ve ticaret, süregelen kötü alışkanlıklar çerçevesi içinde durgun ve cansızdı. Böyle bir ülkenin Avrupa devletlerinin iştahını kabartmasında şaşılacak bir şey yoktur

Ancak, bu devletler tasarılarında anlaşmazlık içindeydiler. Bazıları, topraklarımızı ele geçirmek arzusuyla karanlık planlar hazırlıyorlardı. Başkaları, ülkenin kaynaklarından yararlanmak için gruplaşıyor ve ötekilerin planlarını baltalamaya uğraşıyorlardı. Bir yandan işgal etmek isteği, öte yandan sanayi ve ticaretten kazanç sağlamak, Avrupa'nın amaçları içindeydi. Toprağımıza göz koyanlar, gizli emellerini güzel sözlerle maskeliyorlardı: "Biz, acı çeken insanlığı korumak, din kardeşlerimizi kurtarmak ve baskı altında inleyen halkı feraha çıkarmak için müdahale etmek, içeriye girmek istiyoruz" diyorlardı. "Hayır" diye cevap veriyordu, aynı ikiyüzlülüğe bürünmüş diğerleri, "bu yapılamaz ve yapılmamalıdır; Osmanlı ülkesinin bütünlüğü Avrupa'nın dengesi için gereklidir". Karşıt çıkarlar bu şekilde çarpışıyordu. Bu zıtlık Devlet'in izlemesi gereken hareket hattını çizmekte idi. Bazı devletlerin saldırı gücüne karşı ötekilerin savunma gücü kullanılmalıydı.

Bu arada, halkımızın bir kısmı uyuşukluktan kurtuluyordu. Yenilikler, gelenek ve göreneklerde değişiklikler oluşuyordu. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkıyordu. Ancak, ithal edilen bir uygarlıktı bu; olağan, yavaş ve kaçınılmaz bir olgunlaşma değil. Böyle olunca, halkımız, bu uygarlığın erdemlerinden çok kötü yanlarını benimsedi. Halkın içinden çıkma, ruhanî önder, çorbacı, muhtar gibi ödevleri milletin çıkarlarını korumak olan maaşsız memurlar, görevlerini kötüye kullandılar. Bu uğursuz kişiler, halkımızı çeşitli yollardan istismar ettiler. İşkenceye varan dertlere sebep olarak devleti gösterdiler ve halkı buna inandırdılar. Böylece, toplumu bir yandan isyana kışkırtıyor, diğer yandan boyunduruğu kaldırmak veya özgürlükleri sağlamak yönünde hiç bir davranışta bulunmuyorlardı. Aksine, halkın umutsuzluğundan yararlanarak devlet kuvvetleri gözünde saygın kişi kisvesi altında, servet yapıp, zavallı halkı sonuna kadar mahvediyorlardı. Bu taktik tam anlamıyla başarılı oldu. Memurlarımız, kimi yetersizlikten, kimi tembellik veya ırk gururundan, duruma herhangi bir tepki göstermiyorlardı, kimi ise devletin çıkarlarını kendi çıkarlarına feda ederek, elebaşları ile birlik olup, yenilgiye uğrayanların soyulmasına katılıyordu.

Devlet'imizin iç ve dış durumunu açıklayan bu iki yönlü manzara, Zât-ı Hümayunları devlet yönetimini bizlere teslim ettiklerinde, Fuad ve benim üzerimize nasıl bir yük ve sorumluluk çöktüğünü göstermektedir. Bunlara, on beş yıla yakın bir zaman göğüs germiş olduk. Görevimiz ağırdı, sorumluluklarımız pek büyüktü. Üstelik elimizdeki maddî olanaklar çok sınırlıydı. Yönetici kadro, genel olarak ehliyetsizdi. Askerimiz boldu ama ordumuz kötü denetlenmekteydi, yok sayılırdı. Subay eksikliği vardı, donatım yetersizdi, silahlanma ve ordu yönetimi yiğitlikten daha önemli olarak birer bilim haline geldiği sırada, askeri yetiştirmek için elimizde hiç bir olanak yoktu. Deniz Kuvvetlerinin özellikle gerekli olacağı bir dönemde, denizci er ve subaysızlıktan donanma diye bir şey mevcut değildi. Devletimizin çeşitli eyaletleri ile haberleşmeyi sağlayacak hızlı iletişim olanakları yoktu. Memurların hatalarından, elebaşların çevirdiği dolaplardan zamanında haber nasıl alınabilirdi? Birincileri cezalandırmak, diğerlerini tutuklamak için hangi yola başvurmalı idi? Devletin ta göbeğinde, dengesiz ve düzensizlik hüküm sürerken, bireylere ödevlerini gösterecek ne kanun, ne kural vardı. Memur, kendi haline

bırakılmış, hareket yönünü saptayacak usul yokluğunda, sorumluluklardan kaçmakta ve tembellik içinde gün geçirmekte idi.

Böylece, biz iktidarsızlığa itilmiştik. En ivedi durumları karşılamak üzere aldığımız tedbirlerin ilk önce alicenap ve yüce Hükümdar tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu hükümdar, özünden iyiliksever ve cömert, kalp ve zekâ nitelikleri ile üstün, tam bir İktidar sahibi olmak gerekiyordu. Bu niteliklerden dolayı da, çevresinin kötü etkileri ile yanılma tehlikesi içinde olabilirdi.

Dış ilişkilerimiz, öncelikle ele alınması gereken konu idi. Bütün çabalarımız varlığımızı ve Avrupa devletler topluluğuna katılma hakkımızı kabul ettirmeğe harcandı. Avrupa'nın ilgisini lehimize uyandırarak birçok durumlarda bize karşı sıcak bir sempatinin belirdiğini görmek mutluluğunu elde ettik. Bize bağlı özerk-devletlerden Karadağ ve Sırbistan ile giriştiğimiz savaşlarda, Lübnan ve Girit ayaklanmalarının bastırılmasında Avrupa'nın çekimser kalışı, politikamızın mutlu bir sonucudur. Kendilerine saygı duyan ve başkalarından saygı bekleyen, başkalarının haklarını tanımakla kendi haklarının tanınmasını da zorunlu kılan milletlerin topluluğuna girdik.

Aynı zamanda, Devlet'imizin sınırlarını ve haklarımızı tanıtmaya, bu hakların herhangi bir kimse tarafından inkâr edilmemesini sağlamaya uğraştık. Bu sıralarda Sırbistan, Karadağ ve Eflak yararına bazı değişiklikleri kabul etmemiz gerekti, zira bu ülkeleri bizden daha güçlü devletler desteklemekteydi. Hiç kuşkusuz, bu ödünler Avrupa düşünülerek verilmiştir. Bitip tükenmek bilmeyen zorluklar ve masraflar çıkaran bu küçük toprak parçaları (örneğin, gerçekte çoktan elimizden çıkmış olan Belgrad Kalesi) ödün görünümü taşıyan bazı jestler, önemsiz manevî tatminler olmaktan ileri gitmemiştir. Fetihler devri kapanalı, Karadağ, Sırbistan, Eflak ve Boğdan sadece vergiye bağlı özerk ülkelerdi.

Böylece, bu halklara, Avrupa'nın ısrarlı, zaman zaman baskı şeklini alan isteklerine uyarak, zaten fiilen sahip buldukları şeyleri vermiş göründük. Bu özerklikler yeni şekiller altında, düzenli bir çerçeve içine giriyorlardı, karşılığında biz de haklarımızı bekliyorduk. Bazen, Avrupa'nın şiddetli ısrarları karşısında daha

büyük fedakârlıklardan kaçınabilmek için, zorla kabul etmiş gibi görünerek, bu isteklere boyun eğiyorduk.

Görünüş üzerine fikir yürütenlerin, davranışımızı yanlış anlayacakları muhakkaktır. Bizleri kadere sessiz sedasız boyun eğen mağdur kimseler olarak göreceklidir. Onlara bakılırsa, görünüşü kurtarmak için, halkımızın kanını ve topraklarımızın büyük bir kısmını feda etmek, yani, gölgeler uğruna eldeki gerçekten önemli olanı feda etmek gerekiyordu. Sonunda, bütün Avrupa'nın bizi soymak istediği bir sırada, birkaç önemsiz yeri kaybetmekten başka neyi feda etmiş olduk? Hangi eyaletimiz elimizden alındı? Hangi sınırimız bölündü? Bizim kayıplarımızla, taçlanan nice süsünü kaybetmiş Avrupa devletlerinin kayıplarını karşılaştırm. 1866'da Avusturya Venedik'i, daha sonra, aşağı yukarı bir krallık öneminde olan Almanya'yı kaybediyor. 1870'de Fransa'nın elinden en güzel iki eyaleti alınıyor. Ayrıca nice kanlar dökülmüş, nice paralar sarf edilmiş oluyor. Bizim dövüşecek ordularımız mı vardı? Hayır, siyasî alanda, diplomatik notalarla mücadele verdik.

Bir taraftan dış zorlukları halletmeğe çalışırken, yurdun iç yönetimi, zihinlerimizi sürekli meşgul eden bir konu olmuştur. Halkın isteklerini öğrenmek, onları önlemek, milletin fikrî gelişmesini izlemek, ihtiyaçlarını tespit etmek; bütün bunlar her an görevimiz olmuştur. Nankör bir ödev. Çünkü tüm Avrupa'nın, bazı ütopyacıların (hayalperestlerin) ve kısa görüşlü diplomatların bizi ittiği tuzağa düşmekten kendimizi korumamız gerekiyordu. Onlara göre, derhal ve hazırlıksız, Avrupa'nın gelenek, görenek ve yönetim düzenini Türkiye'ye sokmalıydık. Ölçülü davranarak sarsıntıları önleyebilmek için ve istekler bize haklı görüldüğü zaman gerçekten boyun eğdiğimiz oluyordu. Bunu yaparken, Devlet'imizin genel çıkarlarını daima koruyarak en gerekli olanı kabul ediyorduk. Her şeyden önce, Padişah'a ait olanı güzel yönetmeye bakıyor ve egemenliğinin gereklerini ülkenin ve Avrupa'nın istediği ödünlerle bağdaştırıyorduk. Mutlak egemenlik hiç ödün kabul etmeyeceğinden ve kerim hükümdarımızın bu egemenliği daima tatlılıkla yürüttüklerinden, haklarının en küçük bir parçası bile elinden alınamazdı. Padişah, bunları kadim ve ilahi esaslara dayanan, kutsal haklar olarak görüyordu. Bu şartların gerektirdiği tedbirleri kabul ettirmek için ne zahmetlere girilmiş, ne çabalar sarf edilmiştir. Oysa amacı ve sonucu söz konusu egemenliği sağlamlaştırmak idi.

Haşmetli Sultanımıza, halkın kaderinin, sadece hükümdarın refahı için çalışmak ve dayanılmaz bir boyunduruğa tahammül etmek olmadığını anlatmak çabasında idik. Onların davasını savunmak için bu sorunu Zât-ı Şahanenin huzurunda ele almıştık. Heyhat! Çabalarımız, çoğu zaman tahtın etrafını saran kişiler tarafından sık sık tehlikeye düşürülmüştür. Bu engeli aşmak için, Saray görevlerine atanacak, yetenekli ve saygıdeğer memurları Sultanımıza kabul ettirmeğe çalıştık. Onları ülke çıkarlarını koruyacak kimseler arasından seçiyorduk; gereksiz masraflar yapmamalarını, yıkıcı heveslere kapılmamalarını öğütlüyorduk. Dalkavuklardan uzak durmaları ve Sultanımızın kudretli yardımlarını elde etmeye çalışmaları gerekiyordu. Sonuçlar, çoğu zaman beklediğimiz gibi olmadıysa, sebebi Sultanımızın karşıt etkiler altında kalmasıdır.

Öğütlerinin kabul edildiğine, isteklerinin tam olarak yerine getirildiğine ikna ederek Avrupa'yı idare ediyorduk. Bu, yarı yarıya doğru idi. Avrupa'nın önerileri çok elverişli görünüyordu, ama bizim için değil, kendileri için. Bunların hepsini kabul etmek bizim için felaket olurdu. Eldeki olanaklar Avrupa'nın öğütlerine göre davranmamıza el vermezdi. Ama bunu açıkça ilen etmek hata olurdu. Kanunları çiğnetmemek yolunda kullanacak ne memur, ne de ordumuz vardı. Başka öğütler ele alınamıyordu, çünkü bunları kabule yetkili kimseler gereken izni vermiyorlardı.

Haşmetli Sultanımızın, Avrupa ile aramızdaki ilişkiler konusunda ısrarına müsaade buyurmalarını diliyorum. Bizim yerimizi alacak kimseler açısından bu hususu özellikle vurgulamak isterim. Bizler için sürekli endişe kaynağı olmuştur, zira ülkenin yeni bir güçle dirilmesi Devlet'in dış ilişkilerine bağlıdır. Zaman zaman eyaletlerimizde yer alan (kökü dışarıda) olaylar bu kanımızı desteklemektedir. Ayrıca, kapitülasyonlarla meşgul olmak gerekmektedir. Kapitülasyonlar, hayatımızı baskı altında tutup, çabalarımızı zorlaştırmakta veya durdurmaktadır. Özgürlüğümüze sekte vuran bu bağları güçlü Avrupa devletleri ile temasa geçmeksizin nasıl gevşetebiliriz?

Bu konuda bilgi edinmek için Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde araştırma yapılsa, Avrupa'yla ilişkilerimizin aşağı yukarı onda dokuzunun iç işlerimiz ile ilgili olduğu görülecektir. Topraklarımız üstünde yaşayan yabancıların, hatta yabancıların

koruması altında bulunan yerli kimselerin en ufak bir çıkar konusunda derhal bu belalı kapitülasyonlara başvurduklarını görmekteyiz. Böylece, sonu gelmez görüşmeler, nota alışverişleri ortaya çıkmaktadır. En basit sorunlar için bile sefirden kançılara kavaslarına kadar bütün ilgililer harekete geçirilmektedir. Herkesin gururunu ve alinganlığını dikkatle idare etmek, bin bir küçük hesabı göz önüne almak gerekmektedir. Öte yandan, hükümetin saygınlığı korunmalıdır, özellikle beceriksiz ellerde bulunduğu.

Bütün çabalarımız hükümet düzenini ve bozuk yönetimi değiştirmeye yöneliktir. Yeni bir örgüt kurduk. Kayırcılığa karşı bütün gücümüzle mücadele ettik.

Memurlara şu veya bu kişinin emrinde olmayıp, bir kliğe değil, bir idareye bağlı olduklarını anlatmaya yarayan talimatı Sultanlarımız onayladılar. Aşırı yeteneksizlik durumları dışında, hiç kimseye yol vermedik. Bir idare amirinin emrindeki memuru işinden edip, yerine kendi adamını getirmesine karşı koyduk.

Bu davranışımız daha önceki uygulamaların kötü sonuçlarını görmüş olmamızdan ileri geldi;

1) Yönetimin çeşitli kollarında süregelen düzensizlik ve sürekli yenilenen bir memur kadrosuna verilen işlerdeki duraklama;

2) Geleceğinden emin olmayan memurların moral bozukluğu yüzünden görevlerine bağlı olmayışları;

3) Aynı durumdaki memurların çabalarının ödüllendirilmesinin onları himaye eden kişilerin az veya çok nüfuzlu olmalarına bağlı bulunması; şahsî bir düşmanın çevireceği dolaplar yüzünden sefalet düşmemek için, işlerini yapmayıp zamanlarını gereksiz müracaatlarda yitirmeleri.

Memurlara kendimiz örnek olduk; İdarî amirlerin dairelerine memur alınmasında gereken yetenekte olan kimseler için dahi şahsî nüfuzlarını kullanmalarını yasakladık. Düzenlemiş olduğumuz yönergeler bizden yana tanıklık eden belgelerdir. Bu yönergelerin çoğunun uygulanmamış olmasından sorumlu

değiliz. Onları uygulayacak yetenekte adamlara her zaman sahip olabildik mi? Bu yönergeleri anlamaktan aciz kimseleri biz kendimiz tayin etmeye zorla itilmedik mi?

Hayır, biz sorumlu değiliz. Bu hususta bir fikir sahibi olabilmek için ikinci derecede önemli mevkilere başlangıçta atanan memurların, itiraf edeyim, birer asalak olduklarını bilmek yeter. Ötekiler ise, işlerinin uygulama yönünü her türlü onur kavramından yoksun mesleklerde öğrenmiş kimselerdi. Aşırı derecede bilgisiz olan bu adamlar, bir kere göreve atandılar mı eski alçaklıklarını unutturmak için idare ettikleri kişilerin sırtından, vaktiyle karşılaştıkları küçük düşmelerin acısını çıkarıyorlardı. İstemeye istemeye bu tür kimseleri, müdür, kaymakam, mutasarrıf tayin ettik. Bunlar, kendi değerini bilen, vakarlı her kişinin reddedeceği görevlerdi, çünkü: 1) yukarda sözü geçen rakiplerden dolayı bu mevkilerin itibarı yoktu, 2) bu mevkilere getirilenlere ödenen para yetersizdi.

Daha sonraları, bu durumu yavaş yavaş, zorla ve maalesef yetersiz ve eksik bir şekilde ıslah ettik. Belki gerçekten değerli olan memurlar, onları tatmin edecek derecede bir şeyler yapmadığımızdan yakınacaklardır. Bu hatayı kabul ediyor ve özellikle gelecek için üzülüyoruz. Gerçekte, bu hata, kısmen yönetim düzenimizden ileri gelmektedir. Bizde mertebe düzeninin” yokluğu, belli yönetim görevlerine ulaşmak için bir ön-hazırlık (staj) döneminin eksikliği ortadadır. Herhangi bir kimse gereken dereceleri aşmadan veya çarçabuk aşarak, sadrıazam mevkiine ulaşabilir. İnsan bir şans eseri akşam kâtip yatıp, ertesi gün sadrıazam olarak uyanabilir. Değerli kimselerde bile çok kere rastlanan bencil davranışların zararlı sonuçlarını önlemek zorunda olduğumuz düşünülerek hakkımızda daha insafli olunacağını tahmin ederiz. Bir memur canla başla çalışmaktadır; belli bir mevkiye gelince, eksik bilgilerini hesaba katmadan, gücünü ölçmeden, ülkenin kaderinde söz sahibi olabileceğine karar vererek en üstün görevlere atanmak, onun tek düşüncesi oluyor. Ülkenin durumu bu eğilimi destekliyor. Esası sağlam olmasa bile, her tutku, çevrilen dolaplar sayesinde gerçekleşebilir. Ortaya apaçık bir tehlike çıkıyor. İyilik ve hoşgörülükten dolayı çevrilen dolaplar karşısında savunmasız olmanız, bizi, başarısız olacağımızı bilsek bile Zât-ı Hümayununuz'u daima uyarma zorunluluğunda bırakmıştır. Kusursuz olduğumuz düşüncesinden tamamen uzağız. Herhangi bir insan gibi, aldanabilirdik ve aydınlatılmaya ihtiyacımız vardı. Acaba yaptığımız işlere yöneltilen eleştiriler —

işitmek istenmese bile— kabul edilmelerini sağlayacak tarafsızlık ve olgunluk niteliğine sahip miydi? Biz, verilen öğütleri dinlemeyi hiç bir zaman reddetmedik. Fikirleri bizimkilerden ayrı olanların tanıklığını talep ediyoruz. Yücelik ve içtenlikle ifade edilen kanılar, sahiplerine karşı saygı ve hatta çoğu zaman minnettarlığımıza yol açıyordu. Bu itiraf, ölümümüzden sonra, ülke geleneklerine uyarak aleyhimizde seslerini yükseltecek kimseleri içermiyor. Deneysizlikleri ve hayal ürünü kanıları yüzünden uzaklaştırmak zorunda kaldığımız, küstahça eleştirilerde bulunanları da içermiyor. Birinciler biz hayatta iken, ne kendi nitelikleri, ne de bizim kusurlarımızı kanıtlama cesaretine sahip olamadılar; İkcileri ise görevlendirerek davranış ve kişiliklerinden dolayı fazla sorumluluk altına girmekten çekindik.

Sıkıntılar burada bitmiyordu. Ülkenin birçok köşesinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çatışmalar çıkmıştı. Bunları yatıştırmak geçici bir çare sayılırdı. Fethedenlerle fethedilenler arasında yüzyıllar boyunca süregelmiş olan zıtları ebediyen yok etmek gerekiyordu. Ülkemizde yaşayan halkın ırk ve din bakımından çok farklı olan unsurlarını birbiri ile bağdaştırmak gerekti. Bir yandan, çatışmaların hızla ve güçlenerek yaygınlaşmasına engel olabilmek maksadıyla taraf tutmanın ortaya çıkardığı zıtları yatıştırmak, öte yandan, yerinde, haklı istekleri karşılamak için ölçülü hareket etmek gerekiyordu. Çoğu zaman resmî makamın ciddi bir biçimde zedelenmesinden korkarak, zorlanmaya yer vermeden istekleri yerine getirmişizdir. Aynı zamanda âdemi merkezietçi bir yönetimi uygulamaya başladık. Ülkeyi vilayetlere böldük; her vilayette mahkemeler, ticaret odaları, teknik danışmanlıklar ve yabancı uyrukluların işine bakan siyasî müdürlükler kurduk. Belediyeler, posta-telgraf daireleri, dolaylı vergi düzeni yenilendi; fenerler tesis edildi. Devlet şurası, Adalet Divanı, İstinaf Mahkemesi^" bizim zamanımızda kuruldu; Eğitim, Ticaret, Bayındırlık Bakanlıkları yeniden düzenlendi. Galatasaray Sultanisi, Rasathane gibi yararlı kuruluşlardan söz açmayalım.

Ordu büyütülerek Avrupaî bir disipline sokuldu. Kışlalarda ve şehirlerde askerin kıyafeti düzeltildi. On beş yıl boyunca kadroların meslekî değeri kaydedilir şekilde arttı. Yapılacak daha çok şey var; askerî bir denetim bunu ortaya koyacaktır. Ayrıca, yönetimin bütün kolları için müfettişlikler kurmak arzusunda idik.

Vergilerin matrahlarının değiştirilmesi gerekti. Eskiden zor ve masraflı olan mülkiyetin intikali Sultanımızca uygun görülen yeni kanunlar sayesinde kolaylaştı.

Vilayetler arasında ulaşım eksikliklerini göz önünde tutarak, olanaklarımız oranında bunları gidermeye çalıştık. Bu konuda Avrupa mühendislerinin üstünlüğünü ve bizim mühendislerimizin yetersizliğini kaydettik. Mühendislik mesleğine kendilerini adayanların zorunlu fedakârlıklarını karşılayacak ödenekleri sağlayacak durumda değildik. Giriştığımız düzenlemelere rağmen, dairelerimiz eskisi gibi birbirini rahatsız etmekte ve felce uğratmaya devam etmektedir. Bu engellere rağmen, vilayetler ve başkent çok sayıda yeni yollar, demiryolları, kamu vasıtaları, tramvaylar ve başka yeniliklerle donatılmıştır.

Pek çok ayrıcalık (imtiyaz) ortadan kaldırılmıştır. Ticaret anlaşmalar gözden geçirilmiş, İktisadî çıkarlarımızın gerektirdiği kadar olmasa da gümrük vergileri arttırılmıştır. Gelecekte, hükümet mamul ve hammaddelerimizin ihracını kolaylaştırmalı ve yabancı mal ithalini mümkün olduğunca önlemelidir. Biz yolu açtık, bizden sonra gelenler gereğini yapsınlar.

Haşmetli Sultanımızdan kaymenin (kâğıt paranın) (altın-gümüş parayla) değiştirilip, kullanımdan (tedavülden) çekilmesi iznini aldık. Bunu yapmak zorundaydık. Kararlı ve şiddetli tedbirler gerekiyordu. Kaymenin kaldırılması işi önümüzde büyük bir uçurum açtı. Başka yol yoktu. Kaymeyi toplama girişimleri, tedavülde bulunan kâğıt paranın korkunç miktarını ve kalp olup olmadığını tespit etmenin olanaksızlığını gösterdi. Altın eksikliği bir ara öyle şiddetli idi ki bir lira, 300 kayme değerine çıktı, Kâğıt para toplanmakla malî itibarımız yeniden sağlandı ve Devlet sağlam temellere kavuştu.

Şiddetli hücumlara karşı kendimizi nasıl savunabilirdik? Sözcüklerle mi? Haklarımızı nasıl değerlendirebilirdik? Şu siyasî olmaktan ileriye gitmeyen delillerle mi: "Avrupa'nın dengesi Osmanlı Devleti'nin yaşamasına bağlıdır". Doğrusu o an için olmasa bile, yine de çok zayıf bir temel idi bu; Avrupa dengesinin aleyhimize bozulduğu bir durumda kuşkusuz çürük bir dayanak idi.

Avrupa ile aramızda daha sağlam bağlar yaratmalıydık. Onun maddî çıkarları ile bizimkiler aynı olmalıydı. Ancak o zaman ülkenin bütünlüğü siyasî bir hayal olmaktan çıkıp, bir gerçek olacaktı.

Ülkenin varlığının devamı ve savunulması ile Avrupa devletlerini doğrudan doğruya ve maddî yönden ilgilendirmemiz, Devlet'in yenilenmesini ve zenginliklerinin gelişmesini bir zorunluluk olarak düşünecek ortaklara sahip olmak demektir. Osmanlı Devleti aleyhine birçok girişim Avrupa sayesinde önlenmiştir. Yabancıların çıkarlarını zedeleseler bile yeni kararların, Devlet'in gelirini arttıracak kanunların çıkması, Avrupa devletleri tarafından oy birliği ile, hiç zorluk çıkarılmaksızın kabul edilmiştir.

Kaymenin toplattırılmasında daha uzun incelemeler mümkün olsaydı, değiştirmeyi malî bakımdan daha iyi şartlar içinde başarmak ve ülke için daha az masraflı kılmak mümkün olurdu. Ancak, acele davranmak gerekiyordu: derhal bir çare bulmak zorunlu idi. Devlet'in gelirlerinin ancak bir kısmı buna hasredilmişti. Bu gelirler, akıllı ve tedbirli bir yönetimle yüz katına çıkarılabilirdi. Bütün zahmet ve isteklerimize rağmen, gereken yapılamamışsa kabahat kimdedir? Gelirlerimizin serbest kısımlarını ve kayme kaldırıldıktan sonra yapılan borçlanmalarla sağlanan meblağları gerekli ve öncelik taşıyan ihtiyaçlara harcadık. Rumeli'deki gelişmeler ve halkın istekleri burasının gözaltında bulundurulmasını zorunlu kılıyordu. Bu vilayetlerde sanayi ve ticaretin gelişmesine yardım etmeliydik. Madem Avrupa topluluğu içinde idik, Avrupa güçlerinin isteklerine cevap vermeliydik. O sırada beliren sakıncaları hesaba katmayarak demiryolu yapımını düşündük

Hükümet böyle bir girişimi üstlenemezdi. Sağduyu, başka devletlerin edinmiş oldukları tecrübelerden yararlanmamızı emreliyordu. Mühendis ve kuvvetli yönetici eksikliğinden tekel düzenini benimseyemedik. Bizim tarafımızdan yapılacak olan teknik işlerin maliyeti son derece ağır olacaktı. Yerli sermayedarlara başvurmadan da sakınmalıydık. Derhal sonuç almak isteyen ve büyük kârlara alışmış kimseler olduklarından, önerilerimizi kabul edecekler miydi? Bu konuda verimlilikleri bizce şüpheliydi.

Demiryollarımızın yapımını bir Avrupa şirketine vermek daha güvenceli görünüyordu. Sonunda, konunun büyük önemini bizim gibi anlamış Haşmetli Sultanımızın Bayındırlık Nazın Davut Paşa'yı Avrupa'ya göndermeyi önerdik. Bazı malî çevrelerle ilişki kurup ülkemizin çıkarlarının korunması açısından en uygun şartları arayacaktı. Pek çok görüşmeden sonra, ciddî güvenceler sağlayan bir proje bizlere sunuldu. Yapım işleri temin ediliyor ve genel gelirden elde edilen kaynakların başka masraflara harç edilmesi imkan dışında kalıyordu. Üç ilgili taraf, yapımıcı, işletmeci ve devlet, denetimi ortaklaşa üzerlerine alıyorlardı. Hayale kapılmaksızın, bütün bu düşünceler bizleri ayrıcalık sahibi şirketin büyük kârlar umuduyla risk ve masraflarının karşılanacağını tahmin ettiğini düşünmeye sevk etti. Bu projeyi Sultanımızın yüksek takdirine sunmakta kusur etmedik.

Anlaşmalara göre Avrupa kısmına düşen demiryollarının yapımı tamamlanınca bunlardan sağlanacak yararlar bir süre için Hazine'ye yüklenecek masraflarla karşılaştırıldığında, yararların mantıken ağır bastığı görülecektir. Rumeli demiryollarıyla ilgili bazı konular, müteahhit tarafın pek dürüst olmadığını ve fazla kâr peşinde koştuğunu, böylece "fazla isteyen az elde eder" ata sözünü unuttuğunu ve özel temsilcimiz Davut Paşa'nın incelikleri göremediğini veya hoşgörülü davrandığını düşündürmektedir.

Müteahhit bazı noktalarda bizim iyi niyetimizi şaşırttı ise bundan ürkmemek gerekir, çünkü bu işle çift taraftan bağlanmıştır. Kendi çıkarları gereğince, verdiği sözleri daha büyük bir özen ile yerine getirmek zorundadır. Aynı zamanda, müteahhit, yapımıcı ve işletmeci olarak, bizlere arzu edilen bütün güvenceleri sunmaktadır. İnşaatı bizden çok kendi hesabına yapmaktadır, çünkü hatları kendi işletecekti. Anlaşmalara göre, bu konuda rekabet edecek çeşitli şirketlerin yerini almakla çok büyük bir sorumluluk altına girmiştir. Belki niyeti, hesaplı bir şekilde yürüteceği inşaatı hükümete kabul ettirdikten sonra başkalarına devretmek idi. Bu işten azamî kâr sağlamayı tasarlayıp, işletme hakkı üzerinden tazminat elde ederek bu hatları gerçek işletmeci olan şirkete devretme ihtimalini hesaba katıyordu. Bu umut ancak beklenmeyen bir olay karşısında veya bizim saflığımızdan yararlanarak gerçekleşebilirdi.

Bu tahminler üzerine kolay ve önemli kâr sağlayacak kısımların yapımına başlandı. Neyse ki oyunu keşfettik ve boş bulunmadık. Girdiği çıkmazdan kurtulamayacaktır; biz ve bizi izleyecekler onu yerinde tutmaya gayret edeceğiz. Şimdiye kadar harekete geçmememizin sebebi, hesapları ortaya çıkar çıkmaz Davud Paşa'nın peşinden Avrupa'ya gitmiş olmasıdır. Davud Paşa ise safdilliği veya hoşgörüsünü kanıtladığım bir görüşmeden sonra tedavi edilmek üzere Avrupa'da bir kaplıca şehrine gitmek ihtiyacını hissetmiştir!

En nihayet size. Devletli Sultanimizin hükümetinin izleyeceği programın esasını verip, Avrupa'nın politik durumuna göre, bizleri ilgilendirecek genel çizgilere açıklık getireceğiz.

Hiç bir beşerî güç milliyetler prensibi ve sosyalizmin ortaya çıkardığı olayların gelişmesine engel olamaz. Coğrafi durumumuzdan dolayı Avrupa'nın kaderine bağlıyız. Avrupa son yıllarda bütün kaynaklarını silahlanma uğrunda seferber etti. Osmanlı Devleti ile sınai ve ticarî ilişkileri eskisinden farklı. Barış halinden yararlanarak Rusya ve Amerika, Avrupa pazarlarında bizim mallarımıza önemli bir şekilde rekabet etmektedir.

Yirmi yıldan bu yana düşük olan malî itibarımız hissedilir şekilde düzelmiştir' Artık bizi sömürmenin kolay olmayacağı anlaşıldı. Avrupa'nın saygısını kazandık. Avrupa topluluğunda onurlu bir yerimiz var. Sözde mağdur tabanız olan Hıristiyanlara karşı Avrupa'nın merhametini kışkırtmak geçerli olmaktan çıktı. Bugün Avrupa bu konularda daha bilgili. Tek tük olaylar bu acımayı yerinde gibi göstermişti. Üst üste yapılan araştırmalarda Müslüman yüksek tabaka ve halkın gaddarlık ve baskı hareketlerini istemediği ortaya çıkmıştır. Sultanımızın hükümetinin bu gibi davranışlarda bulunanlara karşı şiddetli cezalar uyguladığı da bilinmektedir.

Hasımlarımız artık halkımızı aldaticı sözlerle isyana kışkırtamaz. Gerçek çıkarlarını anlamış olduklarından, hakları ve haklı istekleri Sultanımızın hükümeti tarafından korunduğu taktirde bizimle çıkar birliği yapmak istiyorlar.

Ancak tedbirli olmak gerek: ülke refahı için alınan tedbirler gevşetildiği takdirde yavaş yavaş ortadan yok olabilirler. Kötü niyetli kimselerin Sultanımızın hükümetinden ülkeye ve yönetimine zarar verecek kararları koparabilecek zaman artık geçmiştir. Hükümet rastgele bir yolda ilerlememektedir. Haklarını görüyor ve onları değerlendirmesini biliyor. Yararlı tedbirleri uygulamaya gayret ediyor ve bu davranış memnunluk uyandırıyor. Tetikte duruyor ve dostun düşmanın zayıf taraflarını herkesten iyi biliyor. Onların haklarına, olanaklarına, göreneklerine, eğilimlerine hükümetimiz aşınadır. Tarihleri, coğrafya, topoğrafya, sanayi ve ticaretlerinin gizlisi kalmamıştır. Yabancı anayasaların incelenmesi, doğacak olayların önceden kestirilmesine olanak sağlar. Sonuçta, hükümet, Zât-ı Şahanenin yüce görüşlerini uygulayarak, Devlet'imizin bütünlüğünü sağladıktan sonra, yavaş da olsa, güvenli adımlarla gelişme yolunda yürümektedir.

Bundan böyle, Efendimiz, rakiplerimiz, kendi aralarında yaptıkları gibi hükümetimizle de eşit ilişkiler kuracaklardır. Ama kader, eserimizi yıkacak bir kimseyi Sadrazamlık makamına oturtursa umulanın tam aksinin ortaya çıkması önlenemeyecek demektir.

Sultanımız tarafından bize uzun süre tevdi edilmiş mevkiin önemini anlamış olduğumuzdan, olgunluktan yoksun, eserimizi değerlendirememiş olan ve bizim izlemiş olduğumuz hareket hattını terk etmeye hazır bir halefin bu mevki işgal etmesi düşüncesi ile ızdırap çektiğimizi sizden saklayamayacağız. Böyle bir durumda rakiplerimiz mutlu olacak ve böyle bir kimse bütün iyi niyetine rağmen Devlet'in mahvına sebep olacaktır. Sultanımızın sonsuz iyiliğini kötüye kullanarak hazineyi iflas ettirici masraflara sokacaktır. Bu uğursuz yola girildiğinde, hükümet, gerçek dostlarının yardımından mahrum kalacaktır. İktidarın itibarını koruması olanaksızlaşacaktır. Yıkıcı fikirlerin propagandası yeni bir hız kazanacak ve genel şaşkınlıkla beraber, ülkenin güvenliği kısa zamanda tehlikeye düşecektir.

Yenilenmemiz için gereken unsurların çoğu bir araya getirilmiş bulunmaktadır. Bunları değerlendirme emrini vermek Sultanımıza aittir. Bu konuda ihmal gösterilirse, bunca zahmetle toplanan unsurlar dağılacak ve atılmış temeller işe

yaramayacaktır. Görevlerini kolaylaştırmak için, dikkatlerini en fazla nereye yoğunlaştırmaları gerektiğini belirtmenin ödevimiz olduğu düşüncesindeyiz.

Sadrazamlık görevini sık sık yeni ellere tevdi etmenin sakıncalarını Zât-ı Şahaneleri kabul etmiş bulunuyorlar. Sadrazamlık makamına yapılan atama, yönetimin sağlam bir esasa dayanması gerekliliğini ifade etmelidir. Önceden hazırlanmış bir program Sultanımıza sunulmalıdır. Sadrazam, onu kaleme almakla sorumlu ve uygulamasını izleyecek nazırları ile birlikte bu programa harfî harfine bağlı kalmalıdır. Sorumlulukların sınırları belirlenip, hükümetin çalışma alanları birbirinden ayrılmalıdır.

Bugünkü yönetimde, Sadrazam çeşitli nazırlıklara bağlı soruları ayrıntıları ile ele alır. Bütün sorumlulukları yüklenir. Sultanımızın, nazırlarından kurulmuş bir kurula sahip olduğu bilinir. Ancak, Sadrazam, nazırların haberi olmadan Devlet'in çıkarlarına aykırı karar alıp, kurulun bu kararları onaylayıp onaylamadığını bilmediğinizden faydalanarak size onaylattırabilir. Efendimiz, insanoğlunun yetenekleri sınırlıdır. Devlet'in önemli ve değerli çıkarlarını bir tek kişinin eline tevdi etmekten kaçınınız. Sultanımız gayet iyi bilirler ki, bir kişi gücünü yanlış tartabilir. Kusur edebilir, hata ve zayıflıklarını sizin yüce varlığınıza yükletebilir. Efendimizin güvenine lâıyk olmuş kimse, bu onurlu mevkii ödev ve genel çıkarların çizdiği yolu izlediği sürece koruyabilsin. Tabaanızdan her bireyin dilekçe vererek, sizin bilginiz dışında geri çevrilmek tehlikesine uğramadan, Efendimize veya onun Sadrazamına yaklaşabilmek hakkıdır.

Efendimiz, bu davranış sayesinde, ülkenin durumunu değerlendirme olanağına sahip olabilirsiniz. Gerçeği öğrenmek için kıyafet değiştirerek halkın içine karışan ünlü seleflerinizin yolundan gitmiş olursunuz. Bir zamanlar. Haşmetli Sultanımız, tanrısallığı benimseyen krallar, göze görünmeyip, esaslı bir yücelik içinde gizlenirlerdi. Onların adları bile kitlelerin saygı, tâzim ve korkusunu uyandırırđı.

Oysa bugün milletler, prenlere otoriteyi temsil eden adam ile kurulan bir ilişki çerçevesinde saygı beslemektedirler. Bu, prenlere en sağlam muhafız alayıdır.

Hükümdarların en yurtseveri olan Zât-ı Şahanelerine Allah tarafından mutlak bir kudret bahşedilmişse. Sultanımızın üstün olgunluk nişanelerini göstermeleri Allah tarafından istenmiş olmasındandır. Şayet iktidarı eline teslim ettiğiniz adam, vaktiyle XV. Louis'ye bir nazırın dediği gibi "Majeste, hükümdarı olduğunuz tüm imparatorluğu bakışlarınızla ve düşüncelerinizle kucaklayınız; bütün bunlar size aittir, sizin malınızdır, keyfinize göre tasarruf edebilirsiniz." derse, şöyle cevap veriniz: "XV. Louis nazırını dinledi. Ancak, şahane mezarına henüz yatırılmıştı ki, Fransa, hiddetten gözleri kararmış olarak, bu şahane mezarı çocuklarının kanına buladı."

Bütün dünya. Efendimizin yiğit mizacını, enerjisini ve ruh yüceliğini bilir. "Sedan" teslimiyetinden sonra. Üçüncü Napolyon'un, Prusya Kralına kılıcını teslim ettiğini Efendimize bildirdiğim zaman, kendilerinin sarf ettikleri sözler daima hafızamdadır: "Bu hükümdar nasıl bir adam? Damarlarında kan yok mu? Böyle bir hakaretle karşılaşacağına, makasla bile olsa neden damarlarını kesmedi? Haşmetli Efendimiz, kötü niyetli öğütleri dinleyecek olsalar, şahane vakarına en ufak bir darbe indirilmesine tahammül etmektense kendilerini yok etmeyi tercih ederlerdi.

Çoğu zaman, Efendimiz, etrafınızdaki kişilere bakarak iğrenmişsinizdir. Gerçek büyüklüğe ulaşmaktan aciz, aşağılık nedimler. Efendimizde beşerî zaafı överek, bir prensin zevk ve harcama isteklerinden yararlanmaktan başka bir şeyi düşünmemektedirler.

Bu kimseler, Zât-ı Şahanelerinizin zevk, lüks ve yaltaklanmanın hüküm sürdüğü saraylarından başka yerde oturmanızı istemiyorlar. Sanki Efendimiz, bu saraydan başka yerlere sahip değilmişsiniz gibi; siz ki, topraklarının ucunu bucağını bilmeden, hiç durmadan at üzerinde oradan oraya koşmuş olan şanlı sultanların varisisiniz.

Efendimiz, dostlarınızdan bazılarının -maalesef en aydın olanlarından demeğe üzüntü duyduğum kimseler- gerçek çıkarlarımızı yanlış hesaplayarak öğütledikleri yalnızlık politikasından kaçınmalısınız. Bu politika Devlet'le komşuları arasında mümkün olduğu kadar az ilişki kurulmasını öngörmektir. En basit sağduyu. "on bilinen düşman, bir bilinmeyen düşmandan daha iyidir," der. Zât-ı Şahanelerinizin

hükümetinin, kendi ülkesinde ve komşularında her türlü faaliyeti gözetiminde bulundurması önemlidir. Tabaanizm, sınır ötesindeki halkların kaderine özenmemeleri şarttır. Başarılı olmak için komşu devletlerin maksatlı öğütlerinden dikkatle kaçınmalı. Onların yönetim düzenleri incelenmeli ve bu düzenleri nasıl uyguladıkları bilinmelidir. Bu milletlerin ruh hallerinden haberdar olunmalı, görenekleri öğrenilmeli ve bağlı oldukları düzeni ne gözle gördükleri hakkında bilgi toplanmalıdır. Bütün bunları yapmak için de onlarla ilişkilerimiz artırılmalıdır.

Uzak ülkelerin bizi zor duruma sokmaktan veya zor duruma düşmüş görmekten dolayı veya dolaysız çıkarları yoktur. Bunlarla ilişkimiz ticaret veya sanayi alanında kalır. Bunların öğütlerine kulak vermeli, hatta yardımlarını istemeliyiz. Ne kadar dirayetli ve uzak görüşlü olunursa olunsun birçok şeyler gözden kaçabilir. Alacağımız öğüt ve yardımlar, menfaate dayanır gibi görünse bile, yine de yararlı olabilir; çünkü çıkarları bizimkilerle özdeşdir. Kendi çıkarlarını kollarlarken bizimkileri de korumuş olacaktırlar.

Efendimiz, her insan yanılabilir; Prenslikler konusunda uyguladığımız politika için hoşgörünüze sığınıyoruz. Bir noktada zayıf kalmıştır; bunu ancak olaydan sonra fark edebildik. 1856-58'de Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Karadağ ile varılan anlaşmalara bağlı olarak Bâb-ı Âli'nin bu ülkelere prens tayini konusunda yetkilerinden vazgeçmesinden söz etmek istiyoruz. Ayrıca, son Hidivin selefinin ölümünden sonra Mısır ile ilişkilerimiz ihmal edilmiştir. Aynı şekilde. Emir Ahmet Bey'in tahta çıkmasından bu yana, Tunus ile ilişkimiz gevşemiştir. O zamandan beri, bu eyaletler az çok veya tüm olarak kendi başlarına buyruk bırakılmışlardır. Zât-ı Şahane'nin hükümeti, onlarla olan ilişkisini İstanbul'daki mümessilleri aracılığıyla sürdürmüştür. Bu durum, iki sakıncaya yol açmıştır. Bu eyaletler, memurları sayesinde bizde olup bitenleri öğrenip, ona göre hareket ederken, sizin hükümetiniz, onların çıkarı gereği size göstermeyi veya söylemeyi uygun gördüklerinden başka bir şey bilemiyordu.

Öte yanda, olayların zoru ile yukarıda sözü edilen prenslikler yavaş yavaş Devlet'ten uzaklaşıyor, halkları bize yabancılaşıyordu. Halen buralarda bile Müslümanın hak sahibi görülmediği durumlar olmakta. Bir Osmanlı memuru, geçici

de o İsa, hiddet demeyelim, şaşkınlık uyandırmaktadır. Bâb-ı Âli'nin bir memuru. Sultanımızın temsilcisi olmakla beraber, bağımlı prenslerin maiyetinden sayılmaktadır. Bu diplomat, prensler nezdindeki diğer bütün yabancı elçilerden üstün bir yer işgal etmelidir. Ödevi, bulunduğu ülkede Sultanımıza sadık bir küme oluşturmaktır. Bu küme, hükümdar devletin taraftarları olarak temsilcimize yardım etmelidir. Çünkü muhalefet halka sevimli görünmek için genellikle kırmızı bayrak açar. Temsilcimizin girişimiyle Devlet lehine hükümetlerin davranışlarını ve halkın duygularını etkileme olanağı doğar. Bu yetki ile donatılmış kimseler, özel bir itina ile seçilmeli ve görevlerini yerine getirebilmeleri için geniş olanaklar sağlanmalıdır. Bu konuda bütçeye eklenecek fon, verimli sonuçlar sağlayacaktır. Bu sonuçlar, bağlı prensliklere komşu olan eyaletlerimizde çıkan kargaşalıkları bastırmak için sarf edilen meblağlar ile ölçüldüğünde, tedbirin ne kadar yerinde olduğu ortaya çıkacaktır.

Efendimiz, bir hükümetin önünden kaçmaması gereken masraflar vardır. Biz, tesisler kurduk; ilk bakışta gereksiz gibi görünen tedbirler aldık. Üzerinde düşünüldüğünde, onların gerekli, hatta şart olduğu kabul edilecektir. Tasarruf düşüncesi ile eserimizi büsbütün yok etmeyi önerse bile, tümü ile muhafaza etmek gerekir.

Birkaç yüz bin lira tasarruf için milyonlar harcama riskine girilebilir. Bir örnek olarak, aydın geçinen bir kimsenin görüşünü size. Efendimiz, sunmama izin veriniz. "Vilayetler kurulurken tesis olunan sinecure'ler kaldırılmakla önemli tasarruf sağlanacaktır," diyen bu kimse, mutasarrıflıklardan ve konsoloslarla ilişkilere bakan siyasi memurluklardan söz etmekte idi. Evet, tasarruf önemli olabilirdi, ama sonuç ne olurdu? Bazı eyaletlerimiz bir krallık kadar geniş olmaktan dolayı, bir vali bütün işlerin altından kalkamaz. Görevini bilen memurlara sorunuz. Efendimiz; korkarım bir tanesi bile, bir kimsenin tek başına işlerin yürütülmesine yetişemediğini söyleyemez. Küçük oldukları oranda iddialı küçük devletlerin tedirgin edici istekleri ile mücadele edildiğini, her işte çeşitli engellerle karşılaşıldığını söyleyeceklerdir. Bilmem hiç konsolos ve onlara bağlı kişilerin adlarını vermem gerekir mi? Söz konusu aydın kişi, "yabancı konsolosluklarla ilgili işlerin yönetimini genellikle valilere bağlı olan tercümanlara vermeli," diyor. Bir vilayette konsoloslarla olan

ilişkilerin yönetimini üzerine alan bir kimse, valinin bazı yetkilerine sahip olacağına göre bir tercüman mevkiini kabul etmez.

Çeşitli tabaalar arasında ırk ve çıkar ayrılıkları er geç bir çözülme ile sonuçlanacaktır. Devlet, eğitim yolu ile çıkarları birleştirmeye, ülkenin parçalanmasını önlemeye çalışmalıdır ve bunu sağlayabilir. İnsanlar, refah ve güven peşindedir; öz vatan bu iki ihtiyacın karşılandığı yerdir.

Devletli Sultanımız, ülkenizde cemaat namı altında kümelenendirilmiş değişik ırklar yaşamaktadır. Her cemaat ayrı bir vücut, ayrı bir dil, ruh, görenek ve istekler demektir.

Bu cemaatler beklenmedik bir gelişme göstermektedir. Onlara ayrıcalıklar, dokunulmazlıklar bahşedilmiştir. Bu yüzden sona erdirilmesi gereken zorluklar ortaya çıkmaktadır. Sultanımızın hükümeti her cemaate, onu ilgilendiren dinî konuları halletme özerkliği tanımalıdır. Ancak, bu cemaatleri genel kanun çerçevesi içinde tutmak ve özel anayasalarını kabul etmemek uygun olur. Çeşitli cemaatlerin yararlandıkları ayrıcalıklar, yükümlülükler arasındaki adaletsizliğin sonucudur. Bu önemli bir sakıncadır. Müslüman tabaanın başlıca işi devlet hizmeti iken, halkın geri kalan kısmı kendini servet getiren mesleklere adamıştır. Bu yüzden tebaamızın Müslüman olan bölümü üzerinde somut ve kötü bir üstünlük yaratılmaktadır.

Bu haksızlığa yol açan sebebe çok önemli bir İkincisi eklenmektedir. Sadece Müslümanlara yüklenmiş olan kan vergisi. Bu şartlar altında korkutucu bir oranda azalan Müslüman nüfus, az zamanda eriyecek ve yakında, giderek güçsüzleşen küçük bir azınlık durumuna düşecektir. Tarih, fethedenlerin fethedilenler tarafından yok edilme örnekleri ile doludur. Biri Müslüman, diğeri Hıristiyan olan iki şehirde yapılacak nüfus sayımı, on yıl içinde, ilkinin korkunç bir düşüş, diğerin ise hayret verici bir gelişme halinde olduğunu gösterecektir. Aynı şekilde, evkaf kayıtlarında ölüm sebebiyle ortadan kalkan ailelerle ilgili kısım (mahlûlât) hayret vericidir. En güçlü çağında köyünden alınmış, yedi veya on senesini en feci bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği kışla veya barakalarda geçirmiş bir erkek, yerine döndüğü zaman ne işe yarar?

Müslümanların da Hıristiyanlar gibi tarıma, ticarete, sanayi ve sanatlara yönelmeleri gerekir. Tek devamlı sermaye emektir. Kurtuluş yalnız çalışmakla mümkündür. Efendimiz, gelişen, çoğalan ve öne geçmeye hazırlanan Hıristiyanlara yarayan yükümlülüklerden Müslüman halkı kurtarma zamanı henüz geçmemiştir. Bugünkü yüzbinde bir oranı yerine, Hıristiyanlar da sayıları derecesinde asker, subay ve hükümet memuru çıkarırlar. Bilgiç siyasilerimizin itirazlarını işitir gibi oluyorum: "Nasıl olur da, Hıristiyan halkı silahlandırır, tâlim ettirir, günün birinde bize karşı gelmelerini hazırlarız? Onlara hükümet işlerini tevdi etmek, bize üstün çıkmalarını sağlamak demek olmaz mı? "

Böylesi düşünceler. Devletin Hıristiyan nüfusunu kaçınılmaz olarak ayaklanmaya götüreceği durumu sonuna kadar sürdürmek demektir. 1857'de Bosna-Hersek ayaklanması, Lübnan'ın, Girit'in başkaldırması, 1868 ve 1869'da Bulgaristan'da ayaklanma girişimleri, böyle düşüncelere uyulmasına engel olmalıdır. Bu öğütleri verenler, insan, para ve itibar bakımından iç olayların bize neye mal olacağını hesap etmelidirler. Eğer olanaklarımız oranında bu kitlelerin haklı isteklerini yerine getirmemiş olsaydık, bize daha da pahalıya mal olacaktı. Söz konusu öğütçüler, hakkını isteyen bir halkın gücünü hesaba katmazlar. Bugün kaba kuvvet yolu ile bastırılanlar, yarın daha güçlü, daha cesur olarak ayaklanırlar. Her isyan bunu kanıtlamaktadır ve kendi dinimizden olanlar bile aynı isteklerin dürtüsüyle aynı şeyi yapmaya sürüklenebilirler.

Efendimiz, bütün ayaklanmaların sebebini aramak ve bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Yabancı etkilerin yol açtığı ya da elebaşların kişisel tutkularından ortaya çıkan durumlar, iyi yönetilen bir ülkede kolayca başarıya ulaşamaz. Bugün ortadan kaldırılmak istenilenlerin yardımı ile onları bastırmak kolaydır. Söz konusu öğütçüler, hak isteyen Hıristiyan, askerî eğitimden geçmeden, başında subay olmadan, askerlik mesleğine alışmış ve silah sıkıntısı çekmeyen birisi kadar iyi doğuşebileceğini niçin kabul etmek istemiyorlar?

Devlet memurluğu konusunda yapılan itiraza gelince; şöyle cevap verebilirim: "Stefanoviç, Ralli, Tubini, Camondo, Zarîfi adlarından birini taşıyan kişi, gerçekten bir maiyet memuru mudur? En yüksek memurumuzdan daha az

itibarlı mıdır? Pek çok yüksek memurlarımız bugün onun önünde eğilmek zorunda değil midir?"

Efendimiz, memurlar, çalışma ve sadakatları ile kendileriyle ilgilenilmesini ve özellikle şimdiki durumlarının ve geleceklerinin güvence altına alınmasını hak etmektedirler. Bütün çabalarımıza rağmen bu henüz başarılammıştır. Hükümet düzenimiz, onları kötü bir özel işyeri memurunun zavallı durumuna düşürmektedir. Özel işyerindeki memur, hiç olmazsa kanun tarafından korunduğundan, işinin karşılığının kaybolmayacağından veya maaşının indirilmeyeceğinden emindir. Memurlarımızın geleceği güven altına alınmış mıdır? Her iktidara geçen, kendinden önce gelenlerin eserini yıkmak ve kendi adamlarını çevresine toplamak hakkını kendinde bulmaktadır. Büyük küçük bütün memurlar güvenlerini yitirmektedirler. Kendisine görev veren kimsenin gözden düşeceğini memur tahmin edemez mi? Şef, tekrar iktidara gelmek umudunu besler. Dostları ona kredi sağlarlar. Daha iyi günleri bekleyebilir. Maiyetindeki memur ise hizmetlerinin karşılığını tam alamamaktan ötürü ve belki de en iyi yıllarını feda ettikten sonra, sefaletle gömülecektir.

Evet, Efendimiz, memurların çoğu ne yeterli maaş almakta, ne de ödüllendirilmektedir. Söylemesi çok acı; bunlar en sadık ve çalışkan olanlardır. Büyüklerden isteklerde bulunan, onları öven, göze girmektedir. Böyle davranışa bizde ülkeye hizmet etmek deniyor. Bu yüzden yetenekli kimseler memurluktan uzaklaşıp, daha onurlu, daha verimli geçim olanakları arıyorlar. Devletli Sultanımızın hükümeti. Efendimiz, memur kadrosunu yeteneksizler arasından kurmak zorunda kalacaktır. Bütün bu kimselerin tek amacı, halkın malını yiyerek, istikrarsız durumlarını iyileştirme olanaklarını bulmak olacaktır.

Hiç kuşumuz yok. Efendimiz, Sultanımızın emirleri üzerine hükümet, bu memurların maddî ve manevî durumlarını iyiye götürme olanaklarını arayacaktır. Ayrıca onların itibarını yükseltmek, üzerlerine halkın saygısını çekmek, iyi düzenlenmiş kanunlar sayesinde işlerinin karşılığını hakkıyla ödemek, ödüllendirmek ve yükselmelerini sağlamak gerekir. Genellikle, memurları boyuna yerlerinden oynatmaktan kaçınmalı, özellikle vilayet memurları aynı yerde uzun zaman tutulmalıdırlar. İşini öğrenmeye yeni başlamış bir memur, yerini kaybetme

tehlikesine uğrayınca işinden soğur. Rütbesi ne olursa olsun herkes sorumlulukların kendine düşen payını bilmeli ve ödül payını da alabilmelidir.

Efendimiz, sizden nişan bağışlarını hükümetimiz hizmetinde olanlara saklamanızı rica ediyoruz. Onları, tüccarlara, bankacılara ve servet sahiplerine kolayca lütfetmeniz, Devlet'in sadık hizmetkârlarının gözünde bütün değerini kaybettirecektir

Her yerden çok Maliye Nazırlığı'nda düzen ve özen gereklidir. Para her işte olduğu gibi hükümet için de hareket olanağını sağlar. Vergilerin toplanmasının ve devlet gelirlerinin kullanımının genel denetimini Maliye Nazırlığı üstlenmelidir. Vergilerin teslim edildiği ve gelirlerin dağıtıldığı merkez olmalıdır. Bu maksatla Devletli Sultanımıza bir bütçe kurulmasını öğütlemiştik. Bütçe yapılıp, bağlandıktan sonra. Maliye Nazın, ayrı dairelere ayrılmış meblağları bu dairelerin emrine hazır tutmalıdır. Başka hiç bir daire, hiç bir kimse, hatta Sultanımız bile herhangi bir sebepten, bölüştürülmüş bulunan meblağlara el koyamaz ve önceden kararlaştırılmış sahiplerinden başkasına aktaramaz.

Ancak o zaman çeşitli daireler hak sahibi olarak kendilerine ayrılmış meblağlardan sorumlu tutulabilirler.

Sultanımız, egemen iradesini kullanarak söz konusu nazırlığı yaptığı işlerden sorumlu kılacak acele ve ciddi tedbirler almalıdır. Evet, Efendimiz, kabul etmemiz gerekir ki, yönetimi düzeltmek için harcadığımız çabalar büyük ölçüde başarısız kalmıştır. Bu başarısızlığımızın sebepleri, malî kaynaklarımızın kötü değerlendirilmesi ve belki zeki ve dürüst, ancak görevlerini iyi yapmayan, yeteneksiz kimselerin kayırma yoluyla iş başına getirilmeleridir.

Sorumluluk şarttır. Sorumluluk ilkesini yönetimde geçerli kılarak engelleri tam anlamıyla yıkmak. Sultanımızın girişimiyle olacaktır. Bu ilke yerleşmedikçe, her türlü gelişmenin ve eserimizin mahvolacağı kesindir. Yeni bir örgütlenme dönemi başlangıcında, Devlet'in başına büyük felaketler gelebilir. Girişimci, becerikli yardımcılarla işbirliği yaparak, zeki ve çalışkan şeflerin iş başına getirilmesini şart

koşunuz. Lâayık oldukları muameleye mazhar olacak böyle değerli insanlarla Devlet'in şu anda sahip olduğu memur sayısı dörtte birine indirilebilir.

Kesin ve olumlu bir biçimde çözümlenmesi gereken gelirler sorunu. Sultanımızın hükümetini özellikle ilgilendirmektedir. Aşar yüzünden zaten ağır yük altında olan köylüyü ferahlatmak için, genellikle şehirlerde oturan zengin kimselerin vergi ve resimlerin daha önemli bir kısmına katlanmaları doğrudur. Köylünün varlığını artırabilme olanakları sınırlıdır; uğraşısı yeterince zahmetlidir. Şehirliye gelince, kolayca zenginleşebilir, zevkli ve kolay bir hayat sürebilir. Üç-dört bin kuruş kazanan zavallı köylüden dolayı ve dolaysız vergi yoluyla kazancının yarısını zorla almak, onu sefalete terk etmektir. Zengin ve refah içinde olan şehirliden yüz bin kuruşun yarısını almak ise ona rahat bir yaşam olanağı bırakmak demektir,

Efendimiz, hükümetinizden daha akılcı, etkin ve güvenceli bir vergi sistemi istenmelidir. Başka tahsildarlar gerekmektedir. İyice üzerinde düşündükten sonra, çeşitli vergilerin toplanmasını etkinleştirmek için tek çare, bu işi güçlü şirketlere devretmektir. Uzun süreli anlaşmalarla bağlanacak olan bu şirketler, halkın refahını geliştirme olanaklarını arama ve hükümete sunma görevini yüklenecektir. Çıkarları hükümetin çıkarları ile özdeş olacaktır. Her beş yılda bir bu anlaşmaların şartları, vergi gelirlerinin artışı oranında gözden geçirilip, ödentiler yükseltilecektir. Maliye Nazırlığı'nın seçkin temsilcilerine hükümet adına gelir artışlarını denetleme görevi verilecektir. Uzun vade şartı, vergi yükümlüsünün servet ve refahını sağlama olanaklarını kolaylaştırma yolunda şirketlerin çabalarını destekleyecektir.

O zaman millî servetin kullanımında, akıllı bir ölçülülük egemen olacaktır. Vergi yükümlüsü sıkıştırılarak ürkütülmeyecektir. Yeni servet kaynakları umudıyla cesaretlendirilecektir. Bu vergi toplama yolu bize en uygunu görünüyor. Çünkü tahsildarlık işini yapacak ehil adamlarımız yok. Beceri ve tedbir, mutlak dürüstlük kadar gereklidir. Sözü edilen çare, kanımızca en iyi yönetilen, en yetenekli ve kendini esirgemez memurlara sahip ülkeler için bile geçerlidir. Memurların dürüstlüğü ve girişkenliği ne kadar üstün olursa olsun, bir hükümetin çıkarları, özel idarelerdeki kadar korunamaz ve gözaltında tutulamaz. Vergi gelirlerinin artmasının sebebini teşkil eden halk refahının artması ile maaş oranlarının ayarlanması arasında

ilgi olmadığından, hükümet üyeleri bu konuda ilgisiz kalırlar. Genel olarak gözlem ve yönetimle meşgul olduklarından özel olarak belli bir işle ilgilenmeye zamanlan yoktur. Oysa iyi örgütlenmiş ve ülkenin çıkarlarını bilen bir özel şirket bambaşka davranır. Memurlar, maaşlarının yanı sıra, kârların yükselmesiyle artacak olan primlerde de hak sahibidirler. Şirketin müdürlerine gelince, hissedar ortak olduklarından, sermayenin artması çıkarları gereğidir.

Hiç kuşkusuz, önerdiğim usul, gerçek sebepleri açığa vurulmaksızın şiddetli itirazlarla karşılaşacaktır. Sultanımıza bu şirketlerin mallarımızı elimizden alacakları söylenecektir. Bu konuşmaları dinlemeyin. Efendimiz. Mantıksız ve utanç verici duygular gizlemektedir. Tersine, Efendimiz, bu şirketler güven ve korunma unsuru olacaktır. Ortaklarımız olduklarına göre, çıkarları gereği haklarımızı, toprağımızı, malımızı koruyacaklardır. Uluslararası oldukları oranda, iş yapma etkinlikleri de artacaktır. Zengin bir evin kâhyası, o evi yıkmayı ister mi? Efendilerinin yerine geçmek ister mi? Bu gibi şeyler görülmüştür, ancak nerede? Kayıtsız, savruk ve bilgisiz, kendi yıkımlarına kendi çalışan efendilerin evlerinde. Bu şartlar içinde, kâhya durumdan faydalanmak ister ve efendilerinin mahfına çalışır. Bu gibi şeyler, çıkarlarını kollayan, vekillerine olan güvenlerine rağmen işlerinin denetimini elden bırakmayan ev sahiplerinin başına gelmez. Bu noktada da, her zaman olduğu gibi, Zât-ı Şahaneleri, iftiralara uğramaktan kaçındığımızı teslim edeceklerdir. Evet, Efendimiz, bir kere daha tekrarlıyoruz; özel yetenekli, uygun insanlara sahip değiliz. Bu yetersizliğimizi kabul etmeyi ve çaresini bulmayı, hükümeti yakın gelecekte verdiği sözleri yerine getiremez bir duruma sokmaya tercih etmeliyiz.

Yürürlükte olan düzen yıkıcıdır. Tekrar ediyoruz; vergi yükümlüsünü hiddetlendirmekte ve onu isyana itmektedir.

Malî düzenlemelerin yanı sıra, iyi örgütlenmiş kadaastro ve istatistik daireleri kurmalıyız. Önemlerini kavramış olduğumuzdan, bu daireleri gerçekleştirmek istedik. Başarılı olmadık. Başlıca engel, maaşların yetenekli memurlara kâfi gelmeyecek bir düşüklükte olmasıdır. Merkezde çeşitli daireler kurup, her birini özel bir kimsenin yönetimine vermeli, bunlara yabancı ülkelere getirilecek uzman yardımcılar sağlanmalıdır. Vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerden sancak, kaza,

müdiriyet, kasaba ve köylerle ilgili kayıtlar tutmaları istenmelidir. Bu listelere, ülkede yaşayan, gelip geçici de olsalar yerli ve yabancı mülk sahiplerinin adları, yaşları, meslekleri eklenmelidir. Bu kayıtlar, Devlet'in sürekli veya geçici, her çeşit ırk, din ya da uyrukta bulunan bütün sakinlerinin kaydolmaya mecbur oldukları, mülkî bir sicili oluşturacaktır. Sicile yeni evlenme, doğum ve ölümler de kaydolacaktır.

Aynı zamanda, valiler, özel memurlarına vilayetlerin haritasını çizdireceklerdir. Coğrafi durum, sınırlar, yüz ölçümü, nüfus, suların sayı ve türü, şehirlerin, köylerin, hatta çiftliklerin durumları, meskûn sahaların yüz ölçümü, çeşitli merkezlerin birbirlerine uzaklığı, yollar, anayollar, küçük yollar, tarıma elverişli topraklar ve otlaklar, ürünler, dağlar, yararlanılan ormanlar, korular, özel mülklerin yayıldığı alan, sahiplerin adları; kısaca, kadastro ve istatistik dairelerine yarayacak bütün bilgileri toplamak gerekir.

Bu çalışma dev bir iş görünümünde. Gerçekte de öyle. Ancak, gerekli. Sonunda sağlayacağı yararlarla karşılaştırılırsa, girişilecek masraf küçük görünecektir. Avrupa devletleri bu çalışmalarını yapabilmek için her türlü fedakârlığa katlanmışlardır

Fransa, bu yolda kırk senedir çalışmakta ve iki yüz milyon sarf etmiş bulunmaktadır, ama şimdi, meyvelerini bol bol devşirmektedir. Hesabını bilmeyen bir tüccar düşünün: ne demirbaş defteri, ne yevmiye ne de kasa defteri vardır; işte bizim durumumuz onunkine benzemektedir.

Vakıflar ve başka mülkler yararına alınan tedbirler çok yetersizdir. Emlâkin şu andaki durumu, yani düşük değerleri ve mülk sahibine yeterince yarar sağlayamaması, açıklamak istediğimiz durumu kanıtlamaktadır. İnsan bir karışıklığın içinde kaybolmaktadır. Alım-satımda, mülkün el değiştirmesinde bitmez tükenmez formalitelerle karşılaşmaktadır.

Formalitelerin tamamlanması sırasında geçen ve genellikle uzun süre içinde satıcı ve alıcının endişelerini düşününüz. İpoteklerle ilgili bir kanun olmayışından ötürü (gerçi vardır ama o denli kısıtlamalarla doludur ki yok saymak gerekir),

mülk sahibi az bir miktar bile olsa borç almak istese mülkünü ipotēge koyamadığından satış işlemlerine girişmek zorunda kalıyor. Satış işlemlerinin masraflarını tam olarak ödüyor ve tek güvencesi, alıcının satışı aslında bir ipotek işlemi olarak kabul ettiğine dair verdiği beyan oluyor.

Sultanımız bu konuda ivedi bir çözüml emretmekte tereddüt etmeyeceklerdir Gücümüz yettiğı sürece köklü düzenlemelerden kaçınmamalıyız. Mülkiyete hürriyet veriniz. Açık, belirli ve az masraflı işlemleri öngören kanunlarla düzenlenmesini uygun gördüğünüzü bildiriniz. O zaman, mülk sahibinin hakları tartışma konusu olmayacaktır. "İsim ödünç verme" usulü kalkacaktır. Zaten Haşmetli Sultanımız bütün tebaasına ve yabancılara açıkça taşınmaz mal satın alabilme hakkı tanıdığından bu yana, bu usule gerek kalmamıştır.

Bu kanunu çıkarınız. Efendimiz. Uygulanmasını ısrarla, titizlikle isteyiniz. Böylelikle, Zât-ı Şahanenizin hükümeti, bütçe açıklarını kapatmak için pahalı borçlanmalara başvurmaktan kurtulacaktır. Emlâk (vergesi) gelirleri kendi başına açıkları kapatacaktır. Mülkiyet belirginlik kazanınca, mülk sahibi, malını değerlendirmek için gereken parayı kolaylıkla bulabilecektir. Sınâî veya ticarî bir işletme kurulmak istendiğinde. Hazine daima yararlanacaktır. Faizler yüzde beşe, en fazla yüzde altıya düşecektir. Sermaye, yüzde oniki-onbeş kâr getirebilecektir. Bu da faizleri ödemeye, borcu amorti etmeye, yaşamaya ve gelişmeye yarayacaktır. Olaylar, bu yönde düzenlemelerin tam sırası olduğunu kanıtlamaktadır. Borç alma olanağı kalmamıştır. Geçimini sağlamak için borca başvuran mülk sahibi, yüzde yirmi-yirmi beş, bazen yüzde elli faiz ödemek zorundadır. Eski usullerde ısrar edersek, faiz hadleri yüzde yüze çıkar, çünkü şimdiki mülkiyet rejimi sermayedarı ürkütmektedir. Aramızda hangimiz günün birinde ödünç almayacağımızdan eminiz? İnsan hiç beklemediğı bir sırada, bir anda borç alma zorunluluğuyla karşılaşabilir. O zaman tefecinin ocağına düşecek, toprakları elinden çıkacaktır. Geniş toprakların terkedilmiş ve işlenmemiş olduğunu gördüğümüzde şaşırılmayalım. Şehirlerde, hatta İstanbul'da bile böyle yerlere rastlamak mümkündür. Sahiplerinin artık parası kalmamış ve başka kaynaklardan da para sağlayamamışlardır.

Ülkenin genişliğini göz önüne alınız. Efendimiz. İşlenmiş toprak ne kadar az. Sultanımız bilirler. Avrupa'dan kaynaklanan ve doğanın bizdekinden daha vahşî, çalışmanın çok daha zahmetli olduğu uzak ülkelere doğru bir göç vardır. Avrupa'yı bırakıp gidenler, gittikleri yerlerde sadece hayatlarını kazanmayıp, genel refaha da katkıda bulunmaktadır. Kendilerini işlerine adanmak için, toprağa dikildikten sonra kök salıp büyüyen ve ürün veren ağaç misali bir parça yerden başka istekleri yoktur. Çalışacak kol eksikliği karşısında, işlenmemiş araziye onlara vermek Sultanımızın arzusuna bağlıdır.

Bu barışsever kişileri çekmekte acele ediniz. Efendimiz; tehlike olmak şöyle dursun, yeniden örgütlenmemize yardımcı olacaklardır. Yerinde kanunlar sayesinde yerli halk ile kolayca kaynaşacaklardır. Yabancı unsur, güçlü bir yarışma ve refah sebebi olacaktır. Kendi mallarını koruma kaygısıyla, asayişin bir güvencesi olacaktır. Birisi çıkıp belki şunu diyecektir: "Biz arada kaybolup gideceğiz. Kapitülasyonlar bu yabancıları nüfuzumuz dışında bırakacaktır." Yabancı devletlerle imza edilen protokoller. Devlet toprakları üzerinde yaşayan yabancı mülk sahipleri açısından kapitülasyonları hükümsüz kılmıştır. Kapitülasyonların geri kalan kısmı ise gelecekte ortadan kolayca kaldırılabilir. İslahat yoluna kararlı olarak girmek yeterlidir. Alman, İsviçreli, İrlandalı göçmen, Amerika'ya gittiğinde tam olarak Amerikanlaşıyor, Avusturalya'ya giden de Avusturalyalı oluyor. Bizde de sanayici olsun, tüccar olsun, pek çok Avrupalı görevlinin bizlerden daha Osmanlı olduklarını gözlemekteyiz. Yersiz kuşku bunu kabul etmekten bizi alıkoymaktadır. Onlar, bizim çıkarlarımızı bizden iyi anlıyor ve bizden vatansever oluyorlar.

Ülke içinde yabancılar için yerleşme yerleri (koloniler) sağlanması, tarımla ilgili çok önemli bir soruna bağlıdır.

Tarım için hiç bir zaman fazla yapıldı denemez. Efendimiz. Çiftçiyi toprağa bağlamak amacı ile ona kolaylıklar sağlamak, genel ve özel çıkarlar bakımından olduğu kadar Devlet'in desteklenme ihtiyacı ve siyasî yapının temelini sağlam olması bakımından da çok yerinde bir tedbirdir. Bu konu, bizim ülkemiz için başka ülkelerde olduğundan daha ilgi çekicidir. Zira topraklarımız geniş ve verimlidir. Tarım, bugün tefecinin pençesindedir. Tarım kesimindeki halkın kaderini

iyileştirmekte ivedi davranmak gerekmektedir. Aşar düzeninin kaldırılması bu yönde büyük yardım sağlayacaktır. Tefeciliğe karşı mevcut kanun ve yönetmelikler harfiyen uygulanmalı ve geliştirilmelidir. Ziraat bankaları kurulması için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. En güvenceli ve en az masraflı yol, dış ülkelerden becerikli kimseleri gelip Osmanlı ülkesine yerleşmeye teşvik etmektir. Aralarında malî olanakları yeterli olmayanlara kolaylıklar sağlamalı, hatta ödenek vermelidir. Her yörede böyle kimselerce işletilen tek tek çiftlikler, kısa zamanda iyi sonuçlar almağa yeterli olacaktır.

Sultanımızca her vilayette, yılda iki kez, tarım ve sanayide yarışmalar düzenlenmekle sonuçlar daha da verimli kılınacaktır. En iyi ürünlere ve tarım araçlarına ödüller dağıtılacaktır. Önerdiğimiz yaklaşımlar. Efendimiz, bütün Avrupa ülkelerinde uygulanmaktadır. Sonuçlar harikuladedir. Sadece teori öğreten okullar kurmak yeterli değildir. Köklenmiş eski usullerle savaşmak için işlerin uygulama yönünü de ele almak gerekir. Devlete bağlı örnek çiftlikler kurulmasında yarar yoktur. Bir kaç istisna dışında bu tür çiftlikleri yönetenler işi ucundan tutacak ve zamanla yıkıntı baş gösterecektir. Bunlar da öteki kurumlar gibi çözülecektir. Bunda şaşılacak bir yan yoktur; çünkü görevli memurların baş nitelikleri Devlet malına karşı ilgisizlik ve para hırsıdır.

Aynı şekilde, Devlet'in özel kuruluşları, özellikle yerli sermayeyle kurulmuş olanları, teşvik etmesi kendi çıkarı gereğidir. Amaç, gelişmiş ve teşvik gören sanayi sayesinde bir yüzyıldan beri dünyayı ürünlerine boğan Avrupa sanayii ile rekabet değildir. Bizde bol miktarda bulunan hammaddelerin değerlendirilmesi öngörülerek sanayiimiz Avrupa mallarına sınırlı ölçüde rekabet edebilir. Bütün olanakları kullanarak ithalatı kısıtlamak gerekir. Yerli sanayiimiz, daha iyi kalitede ve daha ucuz mal üreten yabancı sanayi tarafından öldürülmüştür. Yerli sanayii canlandırmanın yolu, çok sayıda fabrika kurulmasını sağlayarak vatandaşlarımız Avrupa usullerine alıştırmaktır. Halkımızın özgün canlı zekâsı sayesinde bu alıştırma fazla zaman almayacaktır. Efendimiz, çalışma ile zenginliğe giden yolda hükümetimizin halka rehber olması, hem halkın, hem Devlet'in menfaatini sağlamak bakımından çok yararlıdır.

Ütopistler bile İstanbul'da halkın ihtiyaçlarını belirtecek ve durumunu yansıtacak bir meclis oluşturma yeteneğine sahip kişilerden taşranın henüz yoksun olduğunu ifade etmektedir. O halde. Sultanımızın, zekâ ve dürüstlüklerine güvenilir genel müfettişler tayin etmeleri yerinde olur. Bilgi, zekâ ve tecrübeyi kişiliklerinde birleştiren bu müfettişler, ülke için yapılacak yararlı şeyleri serinkanlı düşünerek karar vereceklerdir. Taşra yönetiminin denetimi ile görevlendirilmekle bu kimseler, kusurları görecekler, sebeplerini arayacaklar ve çarelerini önereceklerdir. Halkımızın güç yaşantısını iyiye götürmek, müfettişlerin sürekli uğraşı olacaktır. Ülkenin gelir kaynaklarını dikkatle ve derinliğine araştırarak, bunlardan yararlanmanın en iyi yollarını bularak, daha verimli bir vergi düzeninin nasıl oluşturulacağını inceleyeceklerdir. Efendimizin saltanatı altında birleşmiş çeşitli mezhep ve ırklardan halkların birbirleri ile ilişkilerini saptayıp, gelecekte bunların bir karışıklık sebebi olup olmayacağını araştıracaklardır.

Ayrıca, müfettişler, halkın isteklerini incelemekle de görevli olacaklardır. Yani istekler, zorlamaya dönüşerek yozlaşmadan, zamanında belirlenecektir. Bu görevle yükümlü kişiler, bütün konular üzerinde Sultanımızı aydınlatacak ve sadece Sultanımızın şahsına bağlı olacaklardır. Alacakları para bol ve her türlü maddî tasadan uzak kalabilmeleri için sorumlulukları ile orantılı olacaktır. Saygınlıklarını yüksek tutma amacı ile işlerinde çok ağır bir suç işlemedikçe hayatları boyunca azledilmeyeceklerdir. Eğer suçları söz konusu olursa, bir yüksek mahkeme huzuruna çıkarılacaklardır. Araştırma, suçlama, savunma ve karar açık celselerde yer alacaktır Suçlu bulunurlarsa, yerlerini kaybedecekler ve ağır cezalara çarptırılacaklardır. Her vilayete yukarıdaki niteliklerde birer genel müfettiş atanması, Devlet'in yeniden örgütlenmesinde büyük ölçüde yardımcı olacaktır.

Basın özgürlüğü, sadece hatalarını düzeltmek istemeyen hükümetler için bir tehlikedir. Sizin hükümetiniz, tam aksine, ülkenin iyiliğinden başka bir şey düşünmüyor. O halde, böyle bir hürriyet onun için bir nimettir. İnsanların düşüncesini kısıtlamak, onları eninde sonunda bulacakları bir takım gizli yolları aramaya zorlar. Hürriyetsizlik, her türlü fesadı ve isyan girişimlerini kolaylaştırır. Zora başvurmak gerekli olur ve devletin güveni bu yüzden tehlikeye düşer. Basın

hürriyeti, kötüyle savaşmak ve iyiyi himaye etmek isteyen her hükümetin doğal bir yardımcısıdır.

Şimdiki düzende basın, Osmanlı tabaaları arasında pek zayıf bir bağ kurabilmektedir. Halkın çıkarları, özellikle taşrada, hiç kale alınmamaktadır. Özel çıkar tek kaygı. Tabaanızı birbirine yaklaştıracak olan bağı kuvvetlendirmek, onları hükümete bağlamak için basma ve genel olarak her tür yayına geniş bir hürriyet tanımanızı öneriyoruz. Basın, siyasî konularla ilgilenerek hükümetin yaptıklarını değerlendirecek ve ülkenin ihtiyaçlarını ortaya koyacaktır. Kurulmasını önerdiğimiz genel müfettişliklerin işini kolaylaştıracaktır. Ülkeyi tanımayanların boyuna isteyip durdukları millet meclisi görevini basın geçici olarak yerine getirebilecektir. Yoksa taşralılardan ve hatta başkent sakinlerinden oluşacak bir meclisin kamu işlerini tartışması ve denetlemesinin kısa bir süre sonra acınacak bir çaresizlik ortamına yol açacağı kesindir.

Şimdilik acele etmemeli ve basını bütün engellerden kurtararak hakkettiği gelişmenin sağlanması ile yetinilmelidir. Hükümet de büyük bir gazete kurmalıdır. Bu gazete, yerli ve yabancı basının yazılarına cevap verecek, hükümetin ve ülkenin gerçek çıkarlarını koruyacak, kanunları, buyukları ve şerhlerini yayımlayacak, hükümetin aldığı tedbirlerin özünü ve gerekçelerini halka anlatacak ve açıklayacaktır. Böylece kötü niyetler zararsız hale getirilmiş olacaktır. Bu büyük gazetenin yönetimi hiç bir dalkavukluğa tenezzül etmeyecektir. Halk, dalkavukluktan rahatsız olur ve en acı gerçekten bile çirkin bulur. Gazetenin ana ilkesi, doğruluk ve içtenlik olacaktır.

Zât-ı Şahanelerine, hem kendi özel çıkarları hem de genel çıkarlar adına, Devlet'in maaşlı memurlarınca yönetilen fabrikalardan da vazgeçmelerini öğütlemekteyiz. Devlet fabrikaları çok masraflı olup, gelişmeye yatkın olan özel sanayii boğmaktadır. Elimizdeki önemli birinci sınıf malzeme, yapı ve makinalar hisse senedine çevrilip, devlet fabrikalarının sevk ve yönetimi özel şirketlere teslim edilmelidir. Sultanımız ve hükümeti, bu şirketlerin sadece hissedarları olacaklar ve çıkarları hisse senetleri oranına göre temsil edilecektir. Her hissedarlar meclisinde

temsilcileri bulunacak, bu temsilciler denetim görevlerini yerine getirip, temettüleri toplayacaklardır.

Şimdiye kadar umut edilen randımanı sağlayamamış olan eldeki mükemmel fabrika alet ve makinaları sayesinde bu işletmeler geliştireceklerdir. Hesaplar incelendiğinde, ilk tesis yatırımı, işletme ve bakım harcamaları, memur maaşları ve benzeri ve her malın üretimi için sarf edilen emek zamanı göz önüne alındığında, ürünlerin üretim maliyetinin fiyat değerlerinden on kat fazla olduğu görülecektir. Özel şirketler yoluyla. Sultanımız ve hükümeti, aynı eşyayı, fiyat ve kalite bakımından çok daha elverişli şartlarla elde edebilecektir. Gerekirse, yabancı ülkelere başvurmak mümkündür. Her hal ve kârda büyük tasarruf yapabilme olanağı sağlanacaktır.

Devletli Sultanımız, donanmamızla ilgili bazı düşüncelerimi de arz etmemeye izin veriniz.

Coğrafi konumumuzdan dolayı ve kapsadığı alanın genişliği bakımından, Osmanlı Devleti, Hint Denizi'ne, Karadeniz'e, Akdeniz'e, Kızıldeniz'e ve Adriyatik Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. Bu denizler üzerinde bütün Avrupa güçlerinin gemileri seyretmektedir. Osmanlı Devleti Buralarda konumuna uygun bir rol oynamamaktadır. Öteki milletler ile rekabet şöyle dursun. Devlet, Avrupa önünde geri çekilmektedir. Sultanımızın sancağı Boğaziçi sularında gururla dalgalanmıyor demiyoruz. Bunu teslim etmekle beraber diyoruz ki, yabancı tersanelerde inşa edilmiş bu görkemli zırhlılar, kurmamız gereken ve gerçek bir donanma okulu oluşturacak olan ticaret filosunun yerini işgal etmektedir.

Bu güzel gemileri Sultanımızın sarayı önünde demirlemiş görmek, bizi daima kederli düşüncelere yöneltmiştir. Ne kadar gereksizce sarf edilen para! Bu donanmayı hayranlıkla seyrettirmek zevki, mal olduğu milyonlara değmez. Eğer bir yararı olsaydı, masraf için üzülmezdik. Ancak, ne böyle bir yarar sağlayabiliyor, ne dövüşüyor, ne de yeniyor! Bu konuda Avrupa bize örnek olmamalıdır. Büyük donanma gücüne sahip ülkelerin sömürgeleri ve uzaklarda koruyacak çıkarları var. Yanlış değerlendirilen bir rekabet sebebiyle son zamanlarda demir gemi yapımına hız vermeye zorlanmış olmaları düşünülebilir. Bu demir kullanma telaşı, belki bazı

devletlerce maden sanayilerini geliştirmek maksadıyla krklenmektedir. Eskiden filolar, ordu ve malzeme taşınması ve kıyıların korunması için gerekli idi. Buğun, buhar gücü sayesinde ticaret filoları savaş hallerinde orduları taşıyacak durumdadır. Eldeki gelişmiş yeni olanaklar, kıyıları korumaya yeterlidir. Fransa'nın son savaşı sırasında geçen olaylar söylediklerimizi kanıtlayabilir. Güzel Fransız filosu, hiçbir somut sonuç elde edemeden Baltık'ta gösteri yapmakla yetinmiştir. Bizim gibi bir devlet için de savaş donanması oluşturmak ve bunun bakımı son derece gereksiz masraflara yol açar.

Bu sebeplerden, Efendimiz, durumu iyice inceledikten sonra, 1855'te Rusların Karadeniz donanmasını yok etmek için yapılan fedakrlıkları bir yana koyarak son zamanlarda, Rus donanmasının yeniden kurulmasına ilişkin Londra Protokolü'nn kabul edilmesini ğtledik.

Paris Antlaşması'nın VI. maddesinin kaldırılması istendiğinde, Rusya hatırı sayılır bir ticaret donanmasına sahipti. Aynı madde, bunun dört katına çıkarılmasına izin veriyordu. Gortchacoff notası ile Rus donanmasının Karadeniz'de yeniden yer alması keyfiyetinin Rusya ve hükümdarının gurur ve onurunu tatmin edeceğini anladık. Toplardan da daha hızla zamanın mahvedeceği birimleri büyük masraflarla inşa ettirmek, ar'ın tutkusunu okşuyordu. Red cevabı tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. O sıradaki durum, Fransa'nın tavrı, bir tuzak kuşkusu uyandırıyor, isteğin gizli bir reddedilme umuduyla ileri sürüldüğü tahmin edilebilirdi. Devlet'in çıkarları yönünden isteği kabul etmemiz gerektiği kanısına vardık. Zaman ve olaylar, düşüncemizin doğruluğunu kanıtlayacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz düşünceler, zırhlı bir donanmanın gereksizliğini göstermektedir. Sultanımıza, bu donanmayı zaman geçirmeden dağıtmalarını ğtleyeceğiz. Bunların yerine, nispeten küçük, hızlı, asker ve savaş malzemesi taşıyabilen, buharla işleyen vasıtalar koymak uygundur. Bunlar, barış zamanında kıyılan korur, ticaret filosunu destekler ve Saraya ait olan şirket-i Hayriyye-i Osmaniyye' nin'' yerine geçer.

Bu deniz gücü, hisse senedi usulüyle servet sahiplerinden oluşan ve bunlardan birinin başkanlığı altında çalışan bir yönetim kurulu tarafından

yönetilecektir. Her geminin kumandanı bir subay, tayfaların üçte biri ise savaş donanmasına ait erler olacaktır. Eldeki malzeme yeni şirkete değeri karşılığı hisse senedi olarak aktarılacaktır. Senetler, Sultanımızın mülkiyetine geçirilecektir. Avusturya Lloyd, Hidiv Deniz Yolları ve benzeri kuruluşlarla şirketin rekabet edebilmesi için ek hisse senetleri halka arz edilecektir.

Efendimiz, malî itibar, Devlet'in ana temellerinden biridir. Bu konuyu ele almak akıllıca bir davranıştır. Bu güne değin, verdiğimiz sözleri tutmakta gösterdiğimiz çabayla hakkettiğimiz dürüstlük şöhreti sayesinde malî itibarımız korunmuştur. Gelecek için bu şöhret yeterli değildir. İtibarımız en ufak bir olay ile tehlikeye düşebilir. Her şeyi önceden tahmin etmek gerekir. Kredi kuruluşlarının sayısını azaltmak önemlidir. Bunlar, itibarımızın esasını oluşturan halkın servetini kemirmekte, küçük sanayi ve ticareti felce uğratmaktadır. Bu kuruluşların borç tahvilleri, borsada bizim yüzde beşlik istikraz tahvillerimize ve değişik borçlanmalarımıza rekabet etmektedir. Borsa oyunları salt tahvillerin değerini düşürmekle kalmayıp, devlet parasına da zarar vermektedir, Borsadaki dalgalanmalar, tahvil sahiplerini şaşırtıp, paniğe uğratmaktadır.

İvedi ihtiyaçların giderilmesi için, kanımca, yıllık ya da altı aylık büyük bir istikraz emisyonuna girişmemiz uygun olur. Bu istikraz. Sultanımıza önerdiğimiz çareler sonuç verene değin, sadece bütçede ortaya çıkacak açıkları kapatmaya yarayacaktır.

Tahminime göre, üç ya da dört yıl içinde gelirlerimiz bütün masraflarımızı karşılayacak duruma gelecektir. Bu şartlar içinde, girişilen bir borçlanma gerek yurt içinde, gerek yurt dışında bütün tahminleri aşan bir başarıya ulaşacaktır. Eğer belirttiğim yoldan uzaklaşırsak, bir süre daha sürünebiliriz; ancak itibarımızı sarsacak en ufak bir darbe bizi muhakkak çökertecektir. Efendimiz, kurtuluşumuz sizin elinizdedir; hiç kimse Sultanımızın izlemek üzere seçtiği yoldan gitmekte duraksamayacaktır.

Geleceğimizin ve halkın güvenliğinin korunması için başvurulacak başka herhangi bir yol yalnız etkisiz olmakla kalmayacak, aynı zamanda malî itibarımıza zarar verecektir.

Kredi kuruluşlarına ilişkin önerimiz itirazlara yol açacaktır. Söz gelimi şöyle denecektir: "Tedavüldeki nakit para açısından ülkede darlık olduğundan, bu kuruluşlar parayı sağlayacak ve aralarında rekabet olacak. Sayılarının çokluğu sayesinde parayı ucuz yoldan elde etmek mümkün olacak ." Bu itirazın ilk kısmı ne yazık ki çok doğrudur. Öteki kısmına gelince, bu kuruluşların kime ve ne amaçla ödünç para verdiklerini öğrenmek kolaydır. Bu para nereye gidiyor? Ne işe yarıyor? Besbelli borsa oyunlarına. Başka türlü olamaz. Bankaların istedikleri faizi ödeyebilecek kadar para kazanmak ancak borsada mümkündür.

Birçok kredi kuruluşlarının varlığına rağmen, devletlerin iflas etmediği Avrupa'yı örnek olarak almamalım. Bu durum şu an için geçerlidir. Ama kredi kurumlanma sayı çokluğundan ötürü Avrupa er geç sıkıntıya düşecektir, hem de bu kurumlar tek para biriktirme vasıtası olmadığı halde. Avrupa devletleri büyük bir tarımsal, sınaî ve ticarî refahtan yararlanmaktadır. Bankaların kâr oranı, hiç bir zaman ticarî kuruluşlarınkinden üstün değildir. Çalışma, hiç kuşkusuz, bir bankanınkinden daha fazla olmasa bile en az onun kadar kazanç sağlar. Sonuç olarak, sermaye sahibi olan her hangi bir kimse, onu şöyle bölmektedir: yarısını bir sanayi, ticaret veya tarım işletmesine yatırmakta ve bu işletmenin yönetimini ele almakta (Avrupa 'da herkesin çalıştığını unutmayalım); bir çeyreğini büyük bir şirkete teslim etmekte, öteki çeyreğini ise bir kredi kuruluşuna yatırmaktadır. Bu son çeyrek, yedek akçe yerini tutar. Kredi kuruluşlarına güven duyulur, çünkü küçük randımanlarla ilgilenip, borsa oyunlarına girişmezler. Denilebilir ki, Avrupa'nın malî kuruluşları, birer güvenlik ve yedek akçe sandıklarıdır. Bizimkiler gibi gelişme halinde olan bazı kredi kurumlarının belli bir düzeye ulaştıktan sonra vapur şirketleri, bayındırlık ve benzeri gibi büyük ticarî ve sınaî işlere katıldıklarını görürüz. Bizde de böyle mi oluyor? Maalesef hayır. Bizim kuruluşlarımız, en ufak bir olayın kötü etkisine açık bulunduğundan kamu varlığı bunun yankılarından zarar görecektir.

Devletli Padişahımızın gelecekte bu tür yeni kredi kurumlarının kurulmasını engelleyebilmek için elinden geleni yapması gereklidir. Bunların sayısı, ticaret ve sanayimizin gelişmesi ile orantılı olarak artmalıdır. Toprağımızın sonsuz olanaklarını verimli kılmak ya da bayındırlık hizmetleri, demiryolu, yollar, kanallar gibi işlere girişecek kuruluşlar için istisna yapılmalıdır. Bu sonuncular, Avrupa'daki

Credit Foncier, Credit Agricole, Credit Mobilier ve çeşitli bankalar ayarında kuruluşlar olacaktır. Avrupa'yı sadece bize yararlı olacak alanlarda taklit etmeliyiz.

Efendimiz, Sultanımıza kalbimizin ifade etmek istediği şeylerin hepsini değil, sadece devlet çıkarları için alınacak tedbirler üzerinde birkaç genel düşünce sunduk. Devlet'in yönetimi ve dış politikası konusunda alınacak tedbirler üzerinde de biraz duralım.

Hükümet, bütün dikkatini giriştiği işleri bir düzene sokarak yurttaşlarımızın sevgisini kazanmaya hasretmelidir. Halkın refahı ve Devlet'in kurtuluşu alınacak tedbirlerin sağlamlığına bağlıdır. Bizim haklarımızı tartışma konusu etmemesi için Avrupa'ya, bütün yurttaşlarımızın yararlanacağı, gerçek bir yenileşme manzarası sergilemenin önemi üzerinde ne denli durulsa azdır.

Maddî, manevî refah sağlayacak yeni buluşlar sayesinde vilayetlerden sağlanan gelirler, vilayetlere geri verilmelidir. Böylece Devlet'in bir velinimet olduğu gösterilecektir.

Bu yola girildiğinde. Sultanımızın hükümeti, dış politikasına rahat ve istikrarlı bir yön verecektir. Avrupa, güçlü destek sağlayacak ve hiç kimse bize gelişme yolunda Avrupa'yı izlemediğimizi söyleyemeyecektir. İşte ancak o zaman Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan bağlar kuvvetlenecektir. Ve yine o zaman bütünlüğümüzü güvence altına alan anlaşmalar hayalî olmaktan çıkacaktır.

Devlet'in kaderi, Allah'ın izni ile Zât-ı Hümayununuzun haşmetli ellerindedir. Devlet'e uygun olan tek rolü, yani kuvvetli bir savunma tavrını koruyan bir hükümet rolünü oynatmak Efendimize aittir. Kanımızca, askerî bakımdan devamlı ve büyük bir orduyu ayakta tutmak gereksizdir. Aynı şekilde, saldırılara karşı koymakta savaş donanması yeterli olmayacaktır. Bizce ülkenin stratejik noktalarında istihkâmlar inşası daha yararlı olacaktır. Halkın gözünde Devlet'in itibannı yükseltecektir.

Efendimiz, öğütlerimizi iyi karşılamanızı dilemekteyiz. Bu öğütler, gönülden gelen ve tecrübenin gösterdiği yollardır. En değerli çıkarlarınızın savunulmasından başka amaçlara yönelik değildir. Maiyetinizden hiç kimse niyetlerimizden kuşkulanamaz. Artık bizi dünyaya bağlayan özel kaygılanmız kalmadı

.Allah'ın iradesi ile yüksek inayetinizin bize bahsettiği şeref mevkiini terk ederken, size minnettarlığımızın nişanesi olarak sunmak istediğimiz çalışmalarımızın ve zahmetlerimizin meyvelerini devşirmeye devam edememenin derin üzüntüsü içerisindeyiz.

Â li

Bebek, Eylül 1871

EK.3

Mustafa Reşid Paşa'nın Fotoğrafı

EK.4

Keçecizade Fuad Paşa'nın Fotoğrafi

EK.5

Mehmet Emin Âli Paşa'nın Fotoğrafi

